

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Daniyar İSAEV	064226001019
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İktisat İktisat	
	Danışmanı	Doç.Dr. Ahmet AY	
Tezin Adı		BAĞIMSIZLIK SONRASI KIRGIZİSTAN EKONOMİSİ VE YABANCI SERMAYENİN ÜLKE EKONOMİSİNDEKİ ROLÜ	

ÖZET

İncelediğim bu konuda Kırgızistan ekonomisindeki yabancı sermaye yatırımları incelenmiştir. İlk bölümde geçiş ekonomilerinde makroekonomik gelişmeler ve bu dönemde Kırgızistan'ın genel ekonomik durumu incelenmiştir. İkinci bölümde Kırgızistan'da bağımsızlık sonrası yabancı sermaye, geçiş sürecinde yatırım ortamı ve uygulanan politikaları, türleri ve boyutları incelendi. Üçüncü bölümde Yabancı yatırımlarının ekonomideki rolü ve makroekonomik etkileri, yabancı yatırımlar çekmede karşılaşılan temel sorunlar, Kırgızistan'daki mevcut yatırım iklimi ve yabancı yatırımların geleceği incelenmiştir.

Kırgızistan'ın yabancı sermaye ile ilgili durumu açıklanmaya çalışıldı. Kırgızistan bu konuda daha yeterince sermaye girişi elde edememiştir. Bunun birkaç nedenleri vardır. Ülkedeki politik istikrarsızlıklar da yabancı sermaye yatırımının girişini engellemektedir. Bunun dışında birkaç ekonomik nedenler de vardır. Örneğin teşviklerin yeterince olmaması, vergi oranlarının çekici olmaması ve mülkiyet kanunu açısından birkaç eksiklikler vardır. Ama son zamanlarda yabancı sermayeyi çekmek için ciddi adımlar atılmaktadır.

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Daniyar İSAEV	064226001019
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İktisat İktisat	
	Danışmanı	Doç.Dr. Ahmet Ay	
Tezin İngilizce Adı		KYRGYZSTAN ECONOMY AFTER INDEPENDENCE AND THE ROLE OF FOREIGN CAPITAL IN THE COUNTRY'S ECONOMY	

SUMMARY

The role of foreign capital in economy of Kyrgyzstan reasearched in this study. The macroeconomic development in transition economies and general economic situation in Kyrgyzstan is researched in first chapter. The foreign capital after independence in Kyrgyzstan, general situation for investment and applied policy, the amount of foreign investments and sort of investments are very important in transition economy (transition period) that's why we tried to explain this subjects in second chapter. Foreign capital role in the Kyrgyzstan's economy, macroeconomic effects, basic problems in investing on Kyrgyzstan, general investment climate in Kyrgyzstan and the future of investments are researched in last chapter.

Foreign capital in Kyrgyzstan is tried to remark in this study. Kyrgyzstan is not good in this subject. There are many reasons, here some of them: not good political stability in Kyrgyzstan is preventing the entry of foreign investment. Also other economic reasons such as not baked incentives, not enough good tax rates, applied macroeconomic policy e.t.c . But now there are many common steps to increase foreign invetsments.

GİRİŞ

Merkezi Planlı Ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş süreci ve bu süreçte bulunan ekonomileri geçiş ekonomileri olarak adlandırılmaktadır. Bu süreçte yapılan reformların kapsamı, yönü ve aşamaları önemli olmakla birlikte bu reformların finansmanı, iç kaynakları mobilize edebilmekle birlikte dış kaynakları da çekebilme kuşkusuz önemlidir.

Kırgızistan bu süreç içinde kapsamlı reform sürecini başlatmış ve bütün süreç aşamasında yabancı sermaye yatırımlarının ülke ekonomisindeki rolü önemle vurgulanmıştır. Hükümet bu bağlamda yatırımcı iklimini iyileştirmek amacıyla çeşitli organizasyonlarda bulunmuş, “Yabancı Yatırımcıları Çekme” komisyonu kurulmuş, Serbest Ekonomik Bölgeler oluşturulmuş ve yatırımcılara kolaylık sağlayacak diğer faaliyetlerde bulunmuştur. Ama maalesef bununla birlikte yabancı sermaye yatırımlarını çekmede problemler de olmuştur.

Bilindiği gibi yabancı sermaye yatırımları ülkeye para akışının yanında üretim ve istihdamın, yeni teknoloji, modern know-how, yönetim becerisi, pazarlama katkısı ve ihracat imkânının artmasını sağlamakta ve geçiş sürecinde piyasa ekonomisine adapte olabilmek için yabancı sermayenin bu nitelikleri çok önemli olmaktadır.

Bu çalışmada geçiş sürecinde yaşanan gelişmeler ile birlikte Kırgızistan’ın reform sürecinde yabancı sermaye yatırımlarının önemi, uygulanan stratejileri ele alınmıştır ve Kırgızistan’da yabancı sermaye yatırımlarının kurumsal ve hukuki düzenlemleri ile birlikte yabancı sermaye yatırımlarının çeşitli türleri ve boyutları ele alınarak genel bir analizi yapılmıştır. Ayrıca ülkedeki yatırım iklimi değerlendirilerek sorunları ve perspektifleri ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GEÇİŞ SÜRECİNDE KIRGIZİSTAN EKONOMİSİ

SSCB'nin dağılması ile birlikte bağımsız devletler merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecindedirler. Kırgızistan da bu süreç içine katılarak ekonomik reform süreci içine girmiştir ve bu reformların gerçekleştirilmesinde yabancı sermaye ve yatırımların onemi kuşkusuz büyüktür.

Geçiş sürecinde reform süreci birkaç aşama halinde analiz edilebilir. Bunun sebebi de geçiş sürecinde yürütülen reform programları ile neticelerinin, ülkenin genel makroekonomik yapısındaki değişmeleridir. 1991–1995 yıllar arası ekonomik reformlar hızlı bir şekilde yürütülmüş, bununla birlikte ülke derin krize girmiştir. Sanayi, tarımdaki gerilemeler, işsizliğin artması ilk önce ülkenin sosyal yapısını etkilemiştir. 1995–2000 yıllar arası ekonomide iyileşme görülmekle birlikte reform programlarında ülke konumunu belirleyici noktalar halen görülmemektedir. Evet, bu kısa zaman içerisinde reformun neticelerinden bahsetmek olanaksızdı, ama yine de reformun temel amacı sayılan reform programlarının sosyal yönü olmamaktadır. 2000–2005 yıllar dönemi yürütülen ekonomik politikalarda yeni yaklaşımlara şahit olabiliriz. Kapsamlı Kalkınma Stratejisi, Yoksullukla Mücadele gibi stratejik planlarının belirlenmesi devletin ekonomik politikalarının sosyal yönü dikkat çekmektedir. 2005 yılından sonraki dönem, iktidarın değişmesiyle birlikte önceki ekonomik programlar devam edilmekle birlikte, bazılarına tamamen son verilmiştir.

Bu geçiş sürecinde reformların finans edilmesi ülke içi ve dışı kaynaklara dayanmaktadır. Ama bilindiği gibi bu geçiş sürecinde reformların iç finansmanı hem mali sektörün zayıf durumu hem de güvenin sağlanamamasından dolayı yeterli olmamıştır ve ülke büyük ölçüde dış kaynaklara bağımlı kalmıştır. Bu gelişmeler çerçevesinde yabancı sermayenin ülkeye girişini sağlamak ve bu doğrultuda yürütülen

yabancı sermaye çekme politikaları ekonomik reformun yönünün belirlenmesini etkilemiştir.

1.1. Genel Olarak Geçiş Ekonomileri

Planlı sistem yapısı icabı sosyalist ekonomik uygulamaları ile ekonomik etkinlik yarışında piyasa ekonomisi örnekleri karşısında başarısız olmuştur. Eski sosyalist planlı devletler bu başarısızlıkları siyasi ve iktisadi planda kabul ederek ve dünyadaki oluşan gelişmeleri göz önüne alarak 1990'lı yıllarla birlikte bir dönüşüm sürecine girmişlerdir. Sosyalist sistemde çöküşe sebep başlıca hususlar aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz;¹

- Komünist partisinin siyasi tekeli
- Sanayi sektöründeki tekelci yapı
- Rekabete izin vermeyen her sanayi dalında bir üreticiye izin verilmesi uygulaması
- Tüketim mallarında kıtlık olgusu ve ürünlerin kalitesizliği
- Bastırılmış enflasyon
- Mali dengesizlikler ve bütçe problemleri
- Sanayi, askeri ve tüketici kesimlerinin yoğun sübvansiyonu sonucunda ortaya çıkan mali disiplinsizliğin meydana getirdiği gevşek bütçe kısıtı
- Sanayi sektöründe işsizliği teşvik eden sosyal güvenlik tedbirleri

¹ YAMAN, Şakin, (1999), “Eski Sosyalist Devletlerde Ekonomik Dönüşümün 10 Yılı”, Jeo Ekonomi dergisi, Sayı:2.

1989’da Berlin Duvarının yıkılması ve iki yıl sonra da Sovyetler Birliğinin dağılması ile oluşan bir grup ülkeye iktisat literatüründe yaygın olarak “Geçiş Ekonomileri” denilmektedir. Bu lkeler;

▪ Avrupa ve Eski Sovyetler Birliğindeki Geçiş Ekonomileri

- a) Orta ve Doğu Avrupa lkeleri (ODA): Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan,ek Cumhuriyeti, Makedonya, Macaristan, Romanya, Slovak Cumhuriyeti ve Slovenya
- b) Baltik Cumhuriyetleri (BC): Estonya, Letonya ve Litvanya
- c) Eski Sovyet Cumhuriyetleri (ESC): Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Ukrayna

▪ Asya’daki Geçiş Ekonomileri (ASE): Çin, Kamboçya, Laos ve Vietnam

Böyle bir grupta ma yapılmakla birlikte kişi başına düşen GSYİH’DAN hareket edilerek bu gruptaki ülkeler gelişmekte olan ülkeler arasında gösterilmektedirler.

Yukarıda sıraladığımız geçiş ekonomileri grupları farklı gelişme ve reform uygulamaları izlemektedirler. Örneğin Orta ve Doğu Avrupa lkeleri ile Baltik Cumhuriyetlerin reform uygulamalarında radikal yaklaşımlar ve ileri düzeyli reformlar söz konusudur. Avrupa Birliğine girmek arzusunda olan bu ülkelerde 1990’lı yılların ortalarından itibaren önemli iyileşmeler görülmeye başlanmıştır. Geçiş ekonomileri reformların uygulanış zamanına göre erken reformcular ve geç reformcular olarak da sıralanmaktadır. Erken reformcular kapsamlı istikrar ve yapısal reformları geçiş döneminin ilk aşamasında uygulayan ülkelerdir. Bu stabilizasyon ve yapısal reform paketlerini geç uygulamaya koyan ülkeler ise geç reformculardır. ODA lkeleri

arasında Arnavutluk, Bulgaristan, Makedonya ve Romanya geç reformcular olup, diğerleri erken reformcudur.²

Eski Sovyet Cumhuriyetlerinin oluşturdukları Bağımsız Devletler Topluluğunda ise aynı değişim sürecini geçirseler bile aralarında derin farklılıklar gözlenmektedir. Örneğin Beyaz Rusya, Özbekistan, Türkmenistan diğer cumhuriyetlere göre daha az reform yürütmüşlerdir. Tacikistan'ın sosyal ekonomik gelişmesi ise Sovyet döneminde de diğer cumhuriyetlerinden geri kalıyordu.

Piyasa ekonomisine geçiş zorunluluğu tarihi bir adım olarak sosyalist cumhuriyetlerin idarecileri ve halk tarafından kabul edilmiştir. Çünkü sosyalist sistemin merkezi planlı ekonomisi piyasa ekonomisiyle yarışta emek verimliliği veya halkın yaşam düzeyinde, yani sosyal refah ekonomisine ulaşmada başlıca kriterlerde uzun yıllardan bu yana geride kalmaktaydı.

Merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş tarihte ilk defa meydana gelmekte ise de geçme hızı ülkeden ülkeye farklılık göstermiştir. Ülkelerin tecrübelerinin olmaması bir yana ülke içi ve dışı gelişmeler de geçiş sürecinde önemli hataların yapılmasını kaçınılmaz kılmıştır.

1.2. Geçiş Ekonomilerinde Makroekonomik Gelişmeler

Eski Doğu Bloku Ekonomilerinin piyasa mekanizmasına yönelişleri 1980'lerin sonlarında başlamakla beraber, 1989 Berlin Duvarı'nın yıkılması ve iki yıl sonra Sovyetler Birliği'nin dağılması piyasa mekanizmasına geçiş sürecine büyük bir ivme kazandırmıştır. Önceki sistemin ve ekonomik ilişkilerin bütünü çökmesi ve hemen akabinde gelen reform programları ile tüm üretim sürecinin büyük ölçüde reorganize edilmesi, ilk dönemlerde enflasyonu artırmış, üretim ve dış ticareti de ciddi bir

² BALCILAR, M., (2002), "Geçiş Ekonomilerinin Büyüme Etkinliklerinin Bir Değerlendirmesi", Manas Üniversitesi Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyum Bildirileri içinde, 2-4 Mayıs Bishkek.

resesyona sokmuştur. Bununla birlikte Eski Sovyetler Birliği Ülkeleri, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile Baltık Cumhuriyetleri dönüşüm sürecinde önemli başarılar elde ederek üretim ve fiyatlar genel seviyesini ciddi şekilde stabilize etmişlerdir. Bir dönüşüm sürecini izleyen geçiş ekonomilerinde büyüme, özelleştirme ve enflasyon gibi makroekonomik konularda ne ölçüde başarılı ya da başarısız olduklarına kısaca bakabiliriz.

1.2.1. Geçiş Ekonomilerinde Büyüme

Sosyalist sistemin çöküşünün ilk yıllarında geçiş ekonomilerinde negatif büyüme ortaya çıkmıştır. Bu resesyon ve negatif büyüme trendinde geçiş ekonomilerinde tek bir yapıdan söz edilemez. ODAÜ, Baltık ve Eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır.

Geçiş dönemi resesyonunu aşmada ODAÜ ve Baltık ülkeleri daha iyi konumdadırlar. Tablo 1.1 bakarsak ODAÜ’lerde negatif büyüme 1989 yılından 1993’e kadar sürmüş ve 1994 yılından itibaren de pozitif büyüme oranları başlamıştır. Baltık Ülkelerinde ise resesyon 1994 yılına kadar sürmüştür. Eski Sovyet Birliği Ülkelerinde ise diğer ülkelere kıyasla çok derin bir gerileme ve resesyon yaşanmış ve 1995 yılına kadar sürmüştür.

Bu ülkeler arasından resesyon en kısa Polonya’da sürmüş ve bu negatif büyüme 1989’un 1992’nin ortasına kadar sürmüştür. En kötü durumda ise Ukrayna bulunmaktadır. Resesyon bu ülkede 1990’dan 1999’a kadar devam etmiştir. Eski Sovyet Birliği Ülkelerinden Özbekistan’da diğer komşularına göre daha yavaş bir gerileme görülmektedir.

Tablo 1.1: Geçiş Ekonomilerinde GSYİH Büyümeleri (%) (1990–2000)

Ülkeler	KLI	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
İleri Reformcular												
Macaristan	6,84	-3,5	-11,9	-3,1	-0,6	2,9	1,5	1,3	4,6	5,1	4,5	5,5
Polonya	6,81	-11,6	-7,0	2,6	3,8	5,2	7,0	6,0	6,9	4,8	4,1	4,0
Slovenya	6,77	-8,1	-8,9	-5,5	2,8	5,3	4,1	3,5	4,6	3,9	4,9	4,7
Çek Cumh.	6,39	-1,2	-14,3	-3,3	0,6	2,7	6,4	6,3	1,0	-2,7	-0,2	2,7
Slovakya	6,05	-2,5	-14,6	-6,5	-3,7	4,9	6,9	6,6	6,5	4,4	1,9	2,0
Ortalama	6,57	-5,4	-11,3	-3,2	0,6	4,2	5,2	4,3	4,7	3,1	3,0	3,8
Yüksek-Orta Düzey Reformcular												
Estonya	5,72	-8,1	-7,9	-21,6	-8,2	-1,8	4,3	4,0	11,4	4,3	-1,1	5,5
Litvanya	5,39	-5,0	-13,4	-21,3	-16,2	-9,8	3,3	4,7	6,1	4,4	-4,1	2,1
Letonya	5,00	2,9	-10,4	-35,2	-16,1	2,1	0,3	3,3	6,5	3,6	0,1	4,5
Bulgaristan	4,92	-9,1	-11,7	-7,3	-1,5	1,8	2,9	-10,1	-6,9	3,5	2,4	5,0
Arnavutluk	4,56	-10,0	-28,0	-7,2	9,6	9,4	8,9	9,1	-7,0	8,0	7,1	4,2
Romanya	4,47	-5,6	-12,9	-8,8	1,5	3,9	7,1	3,9	-6,9	-7,3	-3,2	2,0
Ortalama	4,93	-5,8	-13,4	-15,8	-4,8	1,1	4,7	2,5	1,0	1,9	0,7	4,0
Düşük-Orta Düzey Reformcular												
Kırgız Cumh.	4,35	3,2	-5,0	-13,9	-15,5	-20,1	-5,4	7,1	9,9	1,8	3,6	4,5
Rusya Fed.	4,32	-4,0	-5,0	-14,5	-8,7	-12,6	-4,0	-3,5	0,8	-4,6	3,2	7,5
Kazakistan	3,39	-0,4	-13,0	-5,3	-9,2	-12,6	-8,2	0,5	1,7	-2,5	1,7	5,5
Moldova	3,80	-2,4	-17,5	-29,7	-1,2	-31,2	-1,4	-7,8	1,6	-8,6	-4,4	1,7
Ortalama	3,97	-0,9	-10,0	-15,9	-8,7	-19,1	-4,8	-0,9	3,5	-3,5	0,7	4,8

Düşük Reformcular												
Özbekistan	2,83	1,6	-0,5	-11,0	-2,3	-4,2	-0,9	1,7	5,2	3,4	4,4	5,0
Beyaz Rusya	2,54	-3,0	-1,2	-9,6	-7,6	-12,6	-10,4	2,8	11,4	8,3	-2,4	2,5
Ukrayna	2,54	-3,4	-11,9	-17,0	-14,2	-22,9	-12,2	-10,0	-3,2	-1,7	-0,4	3,5
Türkmenistan	1,53	1,5	-5,0	-5,0	-10,0	-19,0	-8,2	-8,0	-26,0	5,0	16,0	12,0
Ortalama	2,36	-0,8	-4,7	-10,7	-8,5	-14,7	-7,9	-3,4	-3,2	3,8	4,4	5,8
Bölgesel Gerilimden Etkilenen Ülkeler												
Hırvatistan	6,53	-5,4	-21,1	-11,7	-8,0	5,9	6,8	6,0	6,5	2,7	0,3	3,5
Makedonya	6,34	-10,2	-12,1	-8,0	-9,1	-1,8	-1,2	0,8	1,5	2,9	2,6	5,0
Ermenistan	3,37	-7,4	-17,1	-52,3	-14,8	5,4	6,9	5,9	3,1	7,2	3,3	4,0
Gürcistan	3,26	-12,4	-13,8	-44,8	-25,4	-11,4	2,4	11,0	11,3	2,9	3,3	3,0
Azerbaycan	2,64	-11,7	-	-22,1	-23,1	-18,1	-11,0	1,3	5,8	10,1	7,4	8,0
Tacikistan	2,21	-1,6	-	-29,0	-11,0	-18,9	-12,5	-16,7	1,7	5,3	3,7	6,5
Ortalama	4,06	-8,1	-12,0	-28,0	-15,2	-6,5	-1,4	1,4	5,0	5,2	3,0	5,0

* KLI: Kümülatif Liberalizasyon İndeksi

Kaynak: H. A. Egeli ve Ö. S. Emsen; “Geçiş Ekonomilerinin Makroekonomik Performansları ve Kırgızistan Üzerine Bir Değerlendirme”, Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyumu, 2 – 4 Mayıs, Bişkek, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan, 2002, s.43

Geçiş ekonomilerinin büyüme sürecinde farklılıkların temel sebebi olarak Tablo 1.2 görüldüğü gibi başlangıç aşamasındaki şartların farklılığı gösterilmektedir. Bilindiği üzere reform sürecine her devlet değişik şartlarda başlamış, kimi daha çarpık bir ekonomik sistem devralmış, kimi ülkeler ise piyasa mekanizmasına diğerlerine göre çok daha fazla yakınlık arz eden bir yapı ile harekete geçmişler ve hatta bazılarının piyasa ekonomisine yönelik tecrübeleri diğerlerine göre daha fazla avantaj teşkil etmiştir. Bunun yanında enflasyonu erken kontrol eden ülkelerde büyüme hızları daha erken yükselmeye başlamış ve genel olarak istikrarlı büyüme hızı ile düşük enflasyon arasında bir korelasyon gözlemlenmiştir.

Yüksek bir Liberalizasyon indeksi ile ifade edilebilecek fiyatlar, piyasa, dış ticaret, KİT'ler ve finansal kesim liberalizasyonunda yüksek bir orana sahip ülkelerin (Baltık Cumhuriyetleri ve ODAÜ) büyüme hızları da bu liberalizasyonla paralel olarak yüksek olmuştur.

Tablo 1.2: Geçiş Ekonomilerinde Başlangıç Koşulları (1989–1991)

Geçiş Ekonomileri	Komünist rejim altında geçen yıl sayısı	Geçiş öncesi dış borç GSYİH oranı	Tarım sektörünün % payı (1989)	Doğal kaynak zenginliği*
Arnavutluk	45	36,9	26	0
Azerbaycan	75	0	22	2
B. Rusya	75	0,1	22	0
Bulgaristan	43	50,6	11	0
Çek Cum.	43	12,2	7	0
Ermenistan	74	0	11	0
Estonya	51	0	20	0
Gürcistan	70	0	22	1
Hırvatistan	44	74,7	10	0
Kazakistan	75	0	29	2
Kırgızistan	75	0	33	0
Letonya	51	0	19	0
Litvanya	51	0,2	27	0

Macaristan	41	64	14	0
Makedonya	44	0	12	0
Moldavya	52	0	32	0
Özbekistan	75	0	31	1
Polonya	42	63,4	13	1
Romanya	43	2,9	14	1
Rusya	74	12,1	15	2
Slovakya	43	6,8	7	0
Slovenya	44	0	5	0
Tacikistan	75	8,6	27	0
Türkmenistan	75	0	29	2
Ukrayna	75	0	21	1

0 - Fakir, 1-Orta, 2- Zengin

Kaynak: FISCHER, S. ve SAHAY, R., (2000), “The Transition Economies After Ten Years”, NBER Working Paper no:7664, s. 36.

Fiyatlarını erken liberalize ederek resesyona giren ülkeler geç liberalizasyona giden ülkelerden daha önce pozitif büyüme sürecine ulaşmışlardır. Dış ticaretini liberalize ederek ihracatta daha yüksek bir gelişme sağlayan ülkelerde büyüme hızı da daha yüksek bir performans sergilemiştir.

Tablo 1.2’den de görüleceği üzere geçiş sürecinin başlangıcında bazı ülkeler diğerlerinden daha iyi durumdaydı. Ancak bunlar kendi başlarına büyüme farklılıklarına yanıt vermede yetersizdir. Örneğin doğal kaynak zengin ülkeler bu zenginlikten yeterince faydalanamamıştır. Öte yandan komünist rejim altında geçen yıl sayısının fazlalığı piyasa ekonomisinin kural ve kurumlarından uzaklaşmanın ve geçiş sonrası uyum göstermenin bir kriteri olarak alındığında önemli bir değişken olarak gözükmemektedir. Yine geçiş sonrası reformların hızı da oldukça önemli bir değişken olarak kabul görülmektedir.

Ancak, bu faktörler dikkate alınsa dahi, ülkelerin büyüme performansları birbirinden farklı olmaktadır. Çünkü her ülkenin bu faktörler açısından gösterdiği etkinlik birbirinden farklıdır. Aynı politikalar, aynı başlangıç koşulları, aynı reformlar

farklı ülkelerde farklı sonuçlar vermiştir. Bunun nedeni her ülkenin bu faktörlerin etkinliğini belirleyen kurumsallaşma düzeyi ve uygulama etkinliğinin farklı olmasıdır.³ Tablo 1.1, bu bağlamda geçiş ekonomilerinin 1990–2000 arası dönemdeki GSYİH büyüme gelişmelerinin boyutlarını geçiş stratejileri açısından farklı gruplar halinde özetlemektedir.

Geçiş ekonomileri arası farklılık için kurumsallaşmanın önemine değinerek şu bulgularına işaret etmektedir; “Eski Sovyetler Birliği’nin dağılımını izleyen dönemde bu sistemden ayrılan ülkelerin piyasa ekonomisine geçiş için benimsedikleri stratejiler birbirlerine bazı yönlerden benzer diğer yönlerden oldukça farklı olmuştur. Benzer strateji ve politikalar her ülkede aynı sonucu doğurmamıştır. Özellikle, ekonomik büyüme açısından ülkeler arasında kolay açıklanamayan farklar ortaya çıkmıştır. Aynı politikaların farklı kurumsallaşma ortamlarında farklı sonuçlar yarattığı görülmüştür. Kurumsallaşma açısından daha başarılı ülkelerin ekonomik büyüme açısından daha üstün olduğu gözlemlenmiştir.”

Üretim düzeylerindeki gerilemeler ve farklılıklar için önemli bir gerekçe ise geçiş ekonomilerinin özelleştirme sürecinde yaşadıkları problemler ve başarısızlıklar bağlamında yaşanmıştır. Bu süreçte özelleştirme yöntemleri, hızı ve yönetim problemleri belirgin etkilerde bulunmuştur.⁴ Fiilen bu ekonomilerde özelleştirilmiş olmasına rağmen binlerce sanayi tesisinin çürümeye terkedilmiş olması (özellikle BDT ülkelerinde) ve başka alanlardaki üretim birimlerinin de benzer süreçleri farklı boyutlarda halen yaşamaları bu açıdan dikkat çekici bir durumdur.

Dolayısıyla, geçiş ekonomilerinin 1990’lı yıllardaki büyüme performanslarındaki farklılık pek çok faktörün etkisi altında bulunmaktadır. Bu faktörler

³ BALCILAR, M., (2002), “Geçiş Ekonomilerinin Büyüme Etkinliklerinin Bir Değerlendirmesi”, Manas Üniversitesi Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyum Bildirileri içinde, 2-4 Mayıs Bishkek.

⁴ DELİKTAŞ E., (2002), “Kırgızistan’da Özelleştirme Süreci”, Manas Üniversitesi Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyum Bildirileri içinde, 2-4 Mayıs Bishkek.

yukarıda sıralandığı üzere değişik katkılar sergilemiştir. Bazı durumlarda pozitif katkılar varken (örneğin, başlangıçtaki borç stokunun azlığı ve piyasa ekonomisinden uzak kalınan yılların azlığı gibi), bazı durumlarda da negatif katkılar çok belirgindir (örneğin, bölgesel gerilim yaşayan ülkeler ve reform stratejisindeki zayıflıklar gibi).

1.2.2. Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme

Geçiş ekonomilerinde özelleştirmenin başlangıcında, özelleştirmenin gerçekleştirilmesi konusunda fikir birliğinin olduğu kabul edilmekle birlikte, özelleştirmede aceleciliğin getireceği sosyal maliyetten diğer bir ifadeyle toplumsal gerginlikten korkuluyordu.⁵ Bu işletmelerin büyük bir kısmı kırk yıl önce devletleştirilmişlerdi. Yani bunların eski sahiplerine veya onların mirasçılarına iadesi yöntemi de hukuksal olarak gündeme gelebilirdi. Ama aradan geçen kırk yıl içinde bu işletmeler yenilenmiş, büyümüş, neredeyse yeniden kurulmuşlardı. Kırk yıllık toplumsal ve ekonomik birikim de söz konusuydu ve bu birikim işletmenin eski sahibinin değil, orada çalışan işçilerin ve tüm toplumun birikimiydi. Bunlar birbirinden nasıl ayrılacaktı? Özelleştirilmesi düşünülen devlet işletmelerinin çoğunluğunun son kırk yıl içinde kurulan işletmeler olması, bu işletmelerin hem üretim süreçlerini sekteye uğratmadan hem de toplumun adalet duygularını zedelemeyen özel mülkiyete nasıl devredileceği sorusunu gündeme getiriyordu.

Bunun yanı sıra bu ülkelerde uygulanan sistemin bir sonucu olarak sermaye birikiminin yetersiz olması da bir başka sorunu ortaya çıkarmaktaydı. Bu durumda, özelleştirmeye gidilirken ya yabancı sermayeye ağırlık verilecekti ya da özelleştirme, işletmelerin değerinin çok altında bazen de bedelsiz olarak halkın ve çalışanların yönetime katılmaları yani kurum ve kuruluşlara ortak olmaları vasıtasıyla sağlanacaktı. Yine ülkelerin piyasa ekonomisine olan yakınlıkları, nüfusu, politik liderleri, devlet teşebbüslerinde çalışan bürokratları, özelleştirme sürecine destek verecek olan politik ve

⁵ TANDIRCIOĞLU H. Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme D.E.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt 4, Sayı 3. 2002. s. 205

ekonomik kurumların yeterliliği ile özel mülkiyeti düzenleyen yasal çerçeve ve sermaye piyasaları vb. hususlara bağlı olarak özelleştirme uygulamaları da farklılık göstermekteydi.

Özelleştirme konusunda ülkeden ülkeye farklılık gösteren ve aşılması gerek bir diğer sorun da halkın özelleştirmeye bakış açısı ile ilgilidir. Açıktır ki, piyasa ekonomisi ve piyasa ekonomisine geçişte önemli bir araç olan özelleştirme gibi özünde demokrasi olan uygulamaların baskı ve zorla halka benimsetilmesi, bu olgularla çatışmaktadır. Bu yüzden piyasa ekonomisine geçiş ve bu amaçla gerçekleştirilen özelleştirmenin halk tarafından desteklenmesi şarttır. Eğer bu destek sağlanamazsa, istenilen başarıya ulaşmak mümkün olmayacaktır.

Geçiş ekonomilerinde özelleştirme gereği kabullenildikten sonra yaşanan bir diğer sorun özelleştirmenin zamanlaması ile ilgilidir. Özelleştirme ne pahasına olursa olsun hemen gerçekleştirilmeli midir, yoksa daha yavaş ve kaliteli bir özelleştirme mi gerçekleştirilmelidir? Diğer bir ifade ile hızlı, kapsamlı ve genel olarak şok terapi şeklinde adlandırılan radikal bir değişim programı ile daha yavaş ve reformların adım adım gerçekleştirilmesini öngören bir strateji arasındaki seçim tartışılmaktadır.

Özelleştirmenin hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesini savunanların temel kanıtları aşağıdaki gibidir:

Özelleştirmemenin maliyetinin gün geçtikçe arttığını, bu nedenle, hızlı bir geçişin yaratacağı maliyetin önümüzdeki dönemde verimsiz yapıların korunmasından doğan kayıplardan daha düşük olacağını, ayrıca, özelleştirmenin geciktirilmesi ile birlikte, siyasi çekişmelerin artacağını ve bunların özelleştirmeyi daha da geciktireceğini,

Mevcut hakların belirsiz olması ve bunların yönetici, işçi gibi kesimlerce birlikte kullanılmasının yarattığı belirsizlikler sayesinde firmaların varlıklarının hızla elden çıkarıldığını ve bu olumsuzlukların önlenmesi amacıyla, hızlı bir özelleştirme programının uygulanması gerektiğini öne sürmektedirler,

Bu gelişmelerin sonucu, sonu hiç gelmeyecek gibi görünen siyasi tartışmalardır. Ayrıca, bu ülkelerin demokratik yapısı göz önüne alındığında, yeni kurulan demokratik hükümetlerin baskılara karşı koyamayacakları ve özelleştirme hedefinden taviz verecekleri belirtilmektedir,

Özelleştirme geciktirildiği sürece devlet, piyasalardaki konumunu koruyacaktır. Sonuç olarak geçiş, yıllar alacaktır. Bu kısır döngüyü kırmanın en iyi ve çabuk yolu hızlı ve kapsamlı bir özelleştirmedir.

Özelleştirmenin daha yavaş olmasını savunanlar ise aşağıdaki hususların önemini vurgulamaktadırlar:

Öncelikle, daha yavaş bir program teknik nedenlerle zorunlu görülmektedir. Sermaye piyasalarının yokluğu ve sermaye birikiminin yetersiz olması gibi nedenler bile, özelleştirmeyi yavaşlatacak unsurlardır.

Ayrıca, bu tür araçların yokluğunun doğal olarak kamu kuruluşlarının doğru bir şekilde fiyatlandırılmasını engelleyeceği düşünülmektedir. Bu şekilde yapılan özelleştirmenin, kamu kuruluşlarını yabancılara peşkeş çekmek olacağı ileri sürülmektedir. Bu nedenle, her bir kuruluşu tek tek ele alarak gerçekleştirilecek özelleştirme, bu tür sorunların önüne geçebilecektir. Ancak, böyle bir fiyatlandırma yapılsa bile, bu tür kuruluşları alacak yeterli sermaye bulunmamaktadır.

Siyasi açıdan da yavaş bir program tercih edilebilecektir. Özelleştirmenin nimetlerinden daha fazla yararlanacak bir toplumsal kesimi, diğerlerine tercih etmenin haklı bir gerekçesi olamayacağı için devlet teşebbüslerinin her birini ayrı ayrı özelleştirmek, sürecin maliyetini ve nimetlerini toplumsal kesimler arasında adil olarak dağıtmanın, kazançları ve sorunları daha geniş bir katmana yaymanın bir yöntemi haline gelebilecektir. Dolayısıyla, böyle bir yaklaşım özelleştirme için gerekli siyasi desteğin sağlanmasına da yardımcı olacaktır.

Yavaş bir özelleştirme piyasalara ve geçiş sürecine bir düzen getirilmesine yardımcı olacaktır. Dolayısıyla, bu tür bir alt yapıyı kurmak, özelleştirmenin ve daha da önemlisi geçişin zorunlu bir parçası olarak düşünülebilir. Bu çerçevede, bu yapının kurulmadığı bir ortamda özelleştirme, devlet teşebbüslerinin sorunlarının özel sektöre devredilmesinden başka bir fayda sağlayamayacaktır şeklinde özetlenebilir.

Sistemli bir reform uygulamasında özelleştirme alanındaki politikalar önemlidir. Özel sektör gelişimi Eski Sovyetler birliği ülkeleri ve Orta Doğu Avrupa ülkelerinde devlet işletmelerinin özelleştirilmesi ile başlamıştır. Başarılı özelleştirme örnekleri genellikle ODAÜ ile Baltık Cumhuriyetlerinde görülmektedir. Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya ve Ukrayna ise bazı başarılar elde etmekle beraber, birinci gruptakiler kadar iyi bir performans sağlayamamışlardır. Bunun yanında özelleştirme sürecinde haksızlıklar ve yozlaşmalara yol verilmesi bu ülkelerin gelişme trendini negatif yönden etkilemiştir.⁶

Geçiş Ekonomileri için bazı genellemeler yapacak olursak:

Mülkiyetin özel şahıslara devri ile kamu iktisadi teşebbüslerinin beklendiği gibi yeniden yapılandırılması gerçekleşmemiş,

Bazı kısmen özelleştirilmiş firmalar tamamen özelleştirilmiş firmalardan daha başarılı olmuş,

Bazı ülkelerde ise, özelleştirilmiş firmalar ile kamu iktisadi teşebbüslerin performansları arasında hiçbir farklılık gözlemlenememiş,

Diğer bazı ülkelerde ise yabancı sermayeye devredilerek özelleştirilen firmaların performansları ile kamu iktisadi teşebbüslerinin performansları arasında özelleştirilen firmalar lehine çarpıcı farklar ortaya çıkmıştır.

⁶ TANDIRCIOĞLU, H.,(2002),“GeçişEkonomilerinde KİT’ler ve Özelleştirme” Manas Üniversitesi Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyum Bildirileri. 2–4 Mayıs Bishkek

Kamu mülkiyetinin özelleştirilmesi, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Baltikler ve Merkez ve Doğu Avrupa’da geçişin ana unsuru olmuştur. Kar motifinden faydalanacak daha büyük bir özel sektörün, kaynakların daha etkin kullanımı ve daha iyi ekonomik etkinliğe sebep olması beklenir. Özel sektörün gelişim hızı ve ölçeği–hem özelleştirmede hem de yeni yatırımların gerçekleştirilmesinde dikkate değerdir. EBRD raporunda belirtildiği gibi, 1999 yılında 26 geçiş ülkesinden yirmisinde özel sektör, milli hâsılanın %50’sinden fazlasını üretmiştir. Orta ve büyük ölçekli özelleştirme on ülkede tamamlanmaya yakınken, beş ülke hariç tüm ülkelerde küçük ölçekli özelleştirme görünürde tamamlanmıştır. Peki, özelleştirme beklenen faydaları getirmiş midir? Bazı deneye dayalı deneyler; işgücü, gelir artışı, karlılık ve üretkenlik gibi bazı yatırım performansı ve yeniden yapılanma kriterleri kullanarak özelleştirmenin yatırım seviyesindeki etkisini araştırmıştır. Her ne kadar bu araştırmanın seçim önyargısından ne kadar etkilendiği hakkında bir kanıya varmak zorsa da, (örneğin iyi durumdaki şirketler kötü şirketlerden daha önce özelleştirilir) bazı sağlam sonuçlar elde edilmiştir.

Merkezi ve Doğu Avrupa’da ve Baltık ülkelerinde, özelleştirilen şirketler genellikle devlet elinde kalan şirketlere nazaran daha hızlı bir yeniden yapılanmaya gitmişlerdir; bu kısmen, özelleştirme aşamasındaki yabancı yatırımcıların büyük ölçüde işe karışmalarından ve nispeten sağlam, sağlıklı iş çevresine bağlıdır.

Özelleştirme, kısmen özelleştirilen şirketlerin zayıf yönetimlerine, kısmen de devlet sübvansiyonlarını da kapsayan “sıkı olmayan bütçe kısıtlamalarına” bağlı olarak çoğu BDT ülkesinde; yatırımların yeniden yapılandırılmasında ve performans iyileştirilmesinde başarısızlığa uğramıştır.

Özelleştirme yönetimi, şirket düzeyinde yeniden yapılanma ve performansta önemli bir belirleyicidir. Tüm bölgede, en iyi durumdakiler, yabancı stratejik yatırımcılar tarafından istenen şirketlerdir. Benzer olarak, güçlü, yoğun yönetime sahip şirketler genellikle yayılmış, geniş yönetime sahip şirketlerden daha iyi performansa sahiptirler.

Özelleştirme her zaman girişimin yeniden yapılanmasında etkili olmamaktadır. Her ne kadar özel yönetim karlılık güdüsüne sebep oluyorsa da, özel yönetim tek başına şirketleri etkin hale getirmeye yeterli olmamaktadır. Yeniden yapılanma için tamamlayıcı koşullar gerekmektedir. Bu, bazı önemli politik imalara da sahiptir:

Özelleştirme, sıkı bütçe baskısı ve zorlamaları altında ters sonuçlar riskini de beraberinde getirir. Özelleştirilmiş şirketler, vergi gecikmeleri ve kredi şeklinde dolaylı sübvansiyonlar alırken, eforlarını yeniden yapılanma yerine rant peşinde koşmaya odaklayabilirler. Uluslararası ticarete ve yeni şirketlerin piyasaya girişine karşı engeller yüksek oldukça, aslında imkanı olan büyük firmalar, yapılanma güdüsünden yoksun, tekel şeklinde davranmaya devam edeceklerdir. Bu faktörler, Merkez ve Doğu Avrupa ve Baltık Cumhuriyetleri'ndeki özelleştirmenin BDT'dan daha iyi çalışmasının sebepleri arasındadır.

Dağınık, yaygın yönetime sahip şirketlerde özelleştirmenin iyi sonuç vermesi, sadece şirket yönetimine dair etkin standartlara sahip ülkelerde görülür. Çoğu geçiş ülkesinde, nispeten küçük yönetime sahip yöneticiler, hissedarların kontrolü dışında büyük güç sahibi haline gelirler ki, bu da bu alanda tek başına büyük yetkilere sahip olma anlamına gelir. Yabancı stratejik yatırımcılarca yönetilen şirketlerdeki veya tamamı yöneticilerine ait bir şirketteki gibi yoğun bir yönetim genellikle en iyi sonuçları vermiştir.

Özelleştirmeden beklenen faydaların büyük olması özelleştirmenin yasal çerçevesinin iyi hazırlanmasına ve mülkiyet haklarının iyi tesis edilmesine bağlıdır. Çoğu geçiş ekonomisinde, özellikle BDT ülkelerinde, iş çevresi; yozlaşma, zayıf mahkemeler, aşırı bürokrasi, karışık ve adil olmayan vergiler gibi faktörler yüzünden güven telkin etmemektedir. Bu koşullar genellikle girişimin etkinliğini ve uzun vadeli yatırım güdüsünü olumsuz etkiler. Bundan dolayı geçişin ilk on yılı göstermektedir ki, özelleştirme her durumda eşit şekilde iyi çalışmamaktadır. Özelleştirmede karşılaşılabilecek sorunları önlemede ileri sürülen diğer bir görüş ise, özelleştirmenin tedricen yapılması gerektiğidir. Diğer bir ifade ile özelleştirmenin başarısı için

özelleştirmeden önce yeniden yapılanma ve kurumsal çerçevenin iyi hazırlanması gereklidir. Bununla birlikte, kurumlarda yeniden yapılandırmayı inşa etmek çok uzun zaman almaktadır ve özellikle eğer genel iş çevresi aşırı geniş çıkar olanaklarından yoğun bir şekilde etkileniyorsa bu süre içinde devlet kuruluşlarının özelleştirilen kuruluşlardan daha iyi çalışacaklarına dair bir garanti de yoktur. Genel olarak, reform sürecinin başlangıcında finansal disiplin ve rekabetin üzerinde durulması (Rusya'daki gibi değil de Polonya örneğinde olduğu gibi) özelleştirme açısından önemli bir tamamlayıcı unsurdur. İleriye bakıldığında, soru, özellikle BDT ülkelerindeki çok sayıdaki iş görmez özelleştirilmiş firmalar ile neler yapılabileceğidir.

Şüphesiz, yasal, düzenleyici ve mali kurumların etkinliğini artırmak son derece önemlidir. Bununla birlikte bu süreç zaman gerektirmektedir ve kuruluş yönetimindeki yetersizlikler daha acil önlemleri zorunlu kılmaktadır. Bazı gözlemciler kötü yöneticiler tarafından kuruluşların suistimal edilmesine engel olunması için yeniden kamulaştırmayı tavsiye etmektedirler. Bununla beraber, yozlaşmanın büyük boyutlarda olduğu ülkelerde yeniden kamulaştırmak işleri daha da kötüleştirebilir. Buna ilaveten, yeniden devletleştirme ve sonradan tekrar özelleştirme süreci, önceki özelleştirme sürecini baltalayan çıkar çevreleri tarafından suistimal edilecektir. Bu tip sorunları aşmada birinci yol yeniden yapılandırmada başarısız olan firmalardaki yöneticilerin çıkarlarını sınırlamak olabilir. İkinci yol ise borç verenlerle anlaşmalar yaparak kuruluşların borçlarını yeni şartlara bağlamak ve kuruluşları stratejik yatırımcılara satmak olabilir. Bununla birlikte, bu durum esas olarak özellikle sınırlı sayıdaki gönüllü yatırımcılar göz önüne alındığında tedrici bir yaklaşımı ifade eder. Galiba geçişin bu aşamasında yeniden yapılanmayı teşvik edecek en etkili yol, rekabeti hızlandırmak ve sıkı bütçe sınırlandırması ile kötü durumda olan kuruluşları ya adapte olmaya ya da piyasadan çekilmeye zorlamaktır. Bu; ileride uluslararası ticarete açılmayı, bürokratik engellerin azaltılmasını, ödeme disiplininin sağlanmasını, iflas prosedürlerinin geliştirilmesini, daha sağlıklı bir finans sektörünün teşvikini ve dolaylı sübvansiyonları aşama aşama azaltmasını gerektirebilir. Yeniden devletleştirerek ve tekrar özelleştirerek bir “herşeye yeniden başlamak” gerçekçi ve istenilen bir seçenek olarak görülmemektedir. Sıkı bütçe

sınırlandırmaları ve rekabeti geliştirecek bir reformu hızlandırmak, zor olmakla beraber ileriye dönük etkin bir yol olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷

1.2.3. Geçiş Ekonomilerinde Enflasyon

1990'ların başında uygulamaya konulan reformların ilk aşaması, fiyat kontrollerinin kaldırılması ve gevşek makroekonomik politikaların bir neticesi olarak enflasyonda ciddi bir yükselişe şahitlik etmiştir. 1992 yılında Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde enflasyon oranı yaklaşık %100, Baltık Cumhuriyetleri ve diğer eski Sovyet ülkelerinde ise %1000'in üzerine çıkmıştır. Bununla birlikte 1997 yılına gelindiğinde tüm eski planlı ekonomilerde enflasyon oranı yaklaşık %11'e çekilmiştir. Aslında anti enflasyon tedbirlerin alınmasından bir müddet sonra geçiş ekonomilerinin bir çoğu enflasyon oranını %60'ın altına çekmeyi başarmış. Buna karşılık Hırvatistan ve Gürcistan gibi ülkelerde enflasyonun düşürülmesi daha kısa bir zaman alırken, Ukrayna ve Estonya'da bu süreç biraz daha fazla zaman almıştır.

Aslında enflasyonda %60'a kadar olan düşüşler oldukça kısa bir zaman alırken enflasyonu bu oranın altına çekmek daha uzun bir süreyi gerektirmiştir. Reformlarda oldukça mesafe katetmiş olan Baltık Cumhuriyetleri ile Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin enflasyon oranı yaklaşık 2 yıl %15–60 arasında seyretmiş, enflasyonun %60'ın altına inmesinden yaklaşık bir yıl sonra bile enflasyon oranı bu ekonomilerde %30 olarak gerçekleşmiş ve %15'lik seviyeye ancak 5 yıl sonra gelinebilmiştir. Bu durumun birkaç istisnası da yok değildir. Arnavutluk, Romanya ve Bulgaristan reformlarının ilk evresinde (1992-97) çok yüksek bir enflasyonist trendi tecrübe etmemişler. Bu ülkelerde 1995 yılı sonunda enflasyon Arnavutluk'ta %6, Bulgaristan ve Romanya'da %35 olarak gerçekleşmiş. Bununla birlikte iki yıl sonra Arnavutluk'ta %40, Romanya'da %150 ve Bulgaristan'da ise %580'e çıkmıştır. Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinde ise enflasyon oranlarındaki hızlı artış daha çok geçiş döneminin ilk

⁷ TANDIRICIOĞLU H. Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme D.E.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt 4, Sayı 3. 2002. s. 214

dönemlerine tekabül etmektedir. Sonraki dönemlerde birçok ülke enflasyon hızını durdurabilmiş ve düşük oranlara çekebilmişlerdir.⁸

1.3. Bağımsızlık Öncesi Kırgızistan

Kırgızistan Orta Asya'da denize çıkışı olmayan bir ülkedir. Denize kıyısı olmayan ülkenin komşuları kuzeyde Kazakistan, batıda Özbekistan, güneybatıda Tacikistan ve güneydoğuda Çin Halk Cumhuriyeti'dir. Tanrı Dağları ülkenin %80'ini kaplar ve ülke bu yüzden "Orta Asya'nın İsviçre'si" olarak adlandırılır. Kuzeybatı Tanrı Dağları üzerinde bulunan ve ülkenin en büyük gölü olan Issık Göl, Titikaka'dan sonra dünyanın en büyük dağ gölüdür.

2005 Dünya Almancağı verilerine göre Kırgızistan nüfusu 5,081,429'dur. Bu nüfusun %34,4'ü 0–15 yaş, %6,2'si ise 65 yaş ve üzeridir. Kırgızistan'da halkın %33,9'u şehirlerde geri kalanı ise kırsal kesimde yaşar. Ülkede kilometrekare başına 29 insan düşer.

Kırgızistan'da en büyük etnik grup bir Türk halkı olan Kırgızlar'dır. Diğer etnik gruplar içinde en büyük yeri Özbekler (14,5%) ve Ruslar (9,0%) oluşturur. Küçük etnik gruplar ise Tatarlar (1,9), Uygurlar (1.1%), Kazaklar (0.7%) ve Ukrainerler (0.5%)'dir.

Kırgızistan başkent Bişkek dâhil 8 ile (область) ayrılmıştır. Başkent Bişkek ayrıcalıklı bir statüye sahiptir.

İller, başkent ve il merkezleri:

1. Bişkek
2. Batken (Batken)
3. Çuy (Tokmok)
4. Celal-Abad (Celal-Abad)
5. Narin (Narin)
6. Oş (Oş)

⁸ KOLESOV, V.P., (2000), Dünya Ekonomisi, Moskova.

7. Talas (Talas)

8. Issık-Göl (Karakol)

Kırgızistan'da ulaşım, ülkenin dağlık yerçekillerinden ötürü büyük ölçüde kısıtlanmıştır. Yollar yüksekliği 3000 metre ve üzerini bulabilen rakımlar ve dik vadilerden dolayı sık sık viraj yapmak durumundadır ve ulaşım sürekli olarak toprak kaymaları ve çığ düşmesi tehlikesi altındadır. Kış boyunca ulaşım ülkenin kimi yüksek rakımlı ve تنها bölgelerinde hemen hemen imkânsızdır. Bunun yanında ulaşımı güçleştiren diğer etmenlerden biri de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği döneminde inşa edilen pek çok kara ve demiryolunun bugün uluslararası sınırlarla kesilmesidir. Bu da, yolların kapalı olmadığı yerlerde bir çok zaman alıcı formalite gerektirdiğinden pek tercih edilmemektedir. Kırgızistan'da ulaşım üzerine değinilecek bir başka önemli öge de özellikle kırsalda ve ulaşımın olanaklı olmadığı bölgelerde kullanılan attır. Bunu tercih edilir kılan etmenlerden biri de dışarıdan ithal edilen yakıta bağımlı olmamasıdır.

1.3.1. Bağımsızlık Öncesi Kırgızistan: Tarihsel Bakış

Kırgızlar, Türklerin anayurdu olarak bilinen Altay ve Tanrı Dağları dolaylarında göçebe olarak yaşayan Türk boylarındandır. Kırgızlar X-XII. Yüzyıllar arasında Karahanlıların egemenliği altında yaşamışlardır. Bu dönemde büyük şehirler meydana gelmiş, ticaret ve tarımla uğraşmışlardır. XII. Yüzyılın ortalarında Karahanlılar Devleti Timur tarafından yıkılmıştır. XV. Yüzyıl Kırgız boylarının, Moğolistan topraklarında millet yapısında devlet teşkilini kuvvetlendirdikleri bir dönem olmuştur.

1863 yılında Kuzey Kırgızistan'ın, 1876 yılında da Güney Kırgızistan'ın Rus Çarlığının egemenliği altına girmesinden ve 1917 yılındaki “Ekim Devrimi” nden sonra 1924 yılına kadar Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne dahil bir bölge iken 1926'yılında Kara Kırgız Özerk Oblastı (Bölge) adını almış, daha sonar da adını Kırgız olarak değiştirmiştir. 1 Şubat 1926'da da Kırgız Özerk SSCB adıyla yapılanmıştır. Sovyetler Birliği'ne bu şekilde bağlanmış olan Kırgızlar, 5 Aralık 1936'da da Kırgız SSCB statüsünü kazanarak, önceki durumlarından daha güçlü bir idari yapıya

geçmişlerdir. Böylece SSCB'nin 15 "İttifak Cumhuriyeti"nden biri haline gelerek önemli bir aşama kaydetmişlerdir.

Siyasi ve ekonomik bakımdan totaliter bir rejimin sınırları içinde bulunmalarına rağmen Sovyet gücü, Kırgızların sağlam bir devlet teşkilatı yapısına sahip olmaları, sosyal ve ekonomik gelişmelerini gerçekleştirebilmeleri bakımından önemli rol oynamıştır. Devletleşme sürecinde SSCB'nin bir anlamda katkıda bulunduğu söylenebilir.

SSCB'de 1970'li yıllardan itibaren ekonomide yaşanan sürekli gerileme, içinden çıkılmaz ekonomik problemler halini almaya başlamış, Sovyetler Birliği'nin yaşam düzeyini ve kalitesini düşürmüş ekonomik çöküş yaşanmasına neden olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin iktisadi açıdan problemler yaşamasında merkezi planlı ekonominin bir noktadan sonra tıkanıp kalarak ekonomideki dengeleri sağlayamamasının yanısıra birçok etkenler mevcuttur. Problemlerin ortadan kaldırılması amacıyla politik alanlarda kısmen kısıtlamalar kaldırılmaya başlanmış fakat ekonomik reformlar öncesi yapılan bu düzenlemeler sonuç vermemiştir. Birliğin ekonomik çöküşü ile meydana gelen hızlı gelişmeler karşısında tüm Orta Asya Cumhuriyetleri gibi Kırgızistan da dağılmaya hazırlıksız yakalanmış ve devlet olmanın büyük sorumluluğu ile karşı karşıya kalmıştır.

15 Aralık 1990'da egemenliğini, 31 Ağustos 1991 tarihinde de bağımsızlığını resmen ilan eden Kırgızistan, 21 Aralık 1991 tarihinde Bağımsız Devletler Topluluğuna üye olmuştur. Bağımsızlık sonrası dönemde siyasi ve ekonomik anlamda diğer Türk cumhuriyetlerine göre en aktif uluslararası ilişkiler politikası izlemiş, liberal ve demokratik bir ülkedir. Fakat demokratikleşmede yaşanan gelişmeler ekonomik ve sosyal hayata yansıyamamıştır. Bağımsızlık sonrası merkezi planlı ekonomiden piyasa mekanizmasına geçme hususunda ekonomik dönüşüm programlarını başlatmıştır. Ancak temel alt yapıyı oluşturmadan hızlı bir şekilde liberal sisteme geçmeye çalışan Kırgızistan'da bağımsızlığın ilk döneminde GSMH'da yarıyarıya bir düşüş yaşanmıştır.

Geçiş sürecinde eski üretim yapısının merkezi sisteme ilişkin kurumların devam etmesinin ve 70 yılı aşkın sosyal, kültürel ve siyasal bağların bulunması sebebiyle Rusya eksenli dış ticaret politikası izlenmiştir.

GSMH'sı büyük ölçüde tarım sektörüne bağımlı olması sebebiyle ülke ekonomisi hava koşullarına bağlı olarak değişiklik göstermesine neden olmaktadır. Diğer yandan bağımsızlık sonrası meydana gelen kriz sonucu sanayi çökmüş tarım ve hayvancılıkta üretim düşmüştür. Kırgız ekonomisine önemli etkenleri bulunan et ve süt sanayileri, makina ve maden işletme sanayi, deri işleme, dikiş, un sanayilerinde büyük hasar görülmüştür.

Kırgızistan'ın coğrafi konumu itibariyle ekonomisi daha çok hayvancılık, orman ve tarıma dayanmaktadır. Dağlık arazide çok sayıda küçük ve büyük baş hayvan yetiştiren Kırgızistan'ın ekonomisine hayvan ürünleri ve bu ürünlerden oluşan bir yapı hakimdir. Kırgızistan dışarıya et, deri, yün, halı ihraç etmektedir. Verimli arazilerde buğday, kenevir, pamuk, üzüm, tütün, şeker pancarı gibi çeşitli meyve ve sebzeler yetiştirmekte ve tarım hayvancılıktan sonra ikinci önemli sector halini almıştır. Çalışan nüfusun %34'ü tarım ve ormancılık alanlarında istihdam edilmektedir.

Merkezi planlamada SSCB sınırları içinde bulunan ülkeler ekonomik yönde bir ihtisasa tabi tutulmuştur. Merkezi plan çerçevesinde coğrafi, kültürel ve ekonomik yapılarına bakılarak hangi ülkelerin neyi üreteceğine karar verilmiştir. Net ithalatçı ülkeler lehine çalışan bu sistemde, belli bir üretim dalında uzmanlaşan ülkeler ürettikleri ürünleri dünya fiyatlarının çok altında bir fiyatla SSCB bloku içinde satmakta, karşılığında ihtiyaç duydukları ürünleri satınalmaktaydılar. Böylece hem birlik içinde ülkeler birbirine bağımlı hale gelmiş hem de bir nevi iş bölümüne gidilmişti. Merkezi planlı ekonomik sistemin eski doğru bloku ekonomileri üzerinde hayli çarpık bir ekonomi miras bıraktığı, bu sistemde ağır sanayiye ağırlık verilerek hizmet sektörünün ihmal edildiği, kapalı bir sosyalist ticaret bloku yaratılarak bu sistem içinde aşırı ihtisaslasmaya gidildiği ve kar amaçlı üretim ile özel sektörün tamamen elimine edildiği, bununla birlikte tüm çabalara rağmen, sosyalist ülkeler arasındaki ekonomik

farklılıkların ortadan kaldırılamadığı görülmektedir. Sovyetler Birliği içindeki bu iş bölümünden Kırgızistan'ın payına hayvancılık ve tarım düşmüştür. Bu uygulamaya paralel olarak ülkede diğer sektörler yeterince gelişmemiştir.

Post-Sovyet ekonomik reform sürecinin ilk yıllarında tüm diğer sosyalist ülkelerde olduğu gibi Kırgızistan'da üretim seviyesinde de keskin bir düşüş yaşanmıştır. Buna paralel olarak da ülkedeki hayat standardında çok ciddi bir erozyon meydana gelmiştir. Negatif büyüme özellikle 1991–1995 yılları arasında çok yüksek bir seyir izlemiştir. Kırgızistan'da SSCB'nin dağılmasının getirdiği derin yapısal krizin büyüme üzerindeki negatif etkisini izale etmek, büyüme ve istihdam seviyesini belirli bir optimumda tutmak amacıyla devasa bütçe açıkları vermeye ve kamu finansman dengesizliklerini açık finansman yöntemiyle finanse etmeye başlamasını, bağımsızlığın sembolü olan kendi parasını basmaya başlamasıyla birlikte enflasyonist sürecin hızlanmasını, büyüme hızını olumsuz etkileyen diğer faktörler olarak sayabiliriz. Kırgız ekonomisi 1991–95 arasında tehlikeli bir dönem yaşamıştır. 1998 yılında yaşanan Asya ve Rusya Krizleri de ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. EBDR'nin yaptığı bir tahmin çerçevesinde 1989 yılını 100 kabul edeceğimiz bir endekse göre, 1998 yılına gelindiğinde Kırgızistan'da üretim seviyesinin %60'ı kadar üretim yapabildiği gözlenmiştir.

1.3.2. Bağımsızlık Öncesi Kırgızistan Ekonomisi

1919'da iç savaş sonrası Kırgızistan'da bütün ülkelerde olduğu gibi Yeni Ekonomi Politikası uygulanmaya başlanmıştır. Politikanın temel amacı, ekonominin özellikle iç bölgelerde hızlı bir biçimde canlandırılmasıdır. Savaş yüzünden zayıf olan sanayi ve ulaşım sekteye uğramış ziraat sektörü de büyük zarar görmüştür. 1913 yılının göstergeleriyle karşılaştırıldığında 1920 yılında Kırgızistan'da tahıllarda ekilen toprakların toplam yüzölçümünün %45'i, teknik bitkilerin %40'ı, yemlerin %77'si, bahçe bitkilerinin %39.4'ü azalmıştır.⁹ Yeni Ekonomi politikası, ekonomide devlet

⁹ Sabır ATTOKUROV: Kırgızistan'ın Sanayi Tarihi. (Frunze, 1971), s. 24-25.

tekelinin kurulmasını esas alan ilk sosyalizm anlayışının yerine üreticilere geniş haklar tanıyan, serbest ticareti ve sanayi şirketlerinin devlet tarafından teşvikini kabul eden yeni bir sosyalizm anlayışı getirmiştir.

1928 yılının Ekim ayında ülkedeki tarım işletmelerinin %42.7'si kooperatifleşmiştir. Halk kooperatiflere gönüllü katılmıştır. Tarım işletmelerine verilen krediler sürekli olarak artmıştır. 1926-1927 yıllarındaki 3 milyon ruble olan tarım kredisi, 1928 yılında 9.3 milyon rubleye kadar yükselmiştir. 1926-1928 yılları arasında tarım mahsullerinin üretimi 1.5 kat artmıştır. Geleneksel ürünlerle birlikte keten, tütün, şeker pancarı, pamuk gibi teknik bitkiler de yaygınlaşmıştır. 1916 yılının Temmuz ayı ile 1928 yılının Temmuz ayı karşılaştırıldığında hayvancılık sayısındaki artışa bakacak olursak: atlarda %92.2, büyük baş hayvanlarda %146, koyun ve keçilerde %164'tür¹⁰.

Yeni Ekonomi Politikası'nın uygulandığı yıllar eski fabrikaların, iş yerlerinin teknik yenilenmesinin yapıldığı ve sanayi inşaatının başladığı yıllar olmuştur. Bu dönemde yeni iş alanları işletilmeye başlanmış, meyve suyu fabrikası, pamuk fabrikası, Krasnyy Storitel tuğla fabrikası, deri fabrikası, Çekoslovakya kooperatifine ait İntergel'po tekstil fabrikası(1927), Oş ipek fabrikası, Alamidin hidroelektrik santrali(1928) kurulmuştur. Sonuç olarak 1928 yılında sanayi sektörünün gayri safi üretimi 11.507.000 ruble olmuş, 1913 yılına göre %95 oranında yükseliş gerçekleşmiştir.

Uygulama döneminde hükümet ve parti yetkilileri plan çerçevesinde zorlayıcı güç kullanmadan halkın inisiyatifine dayalı çözüme yönelmişlerdir. Fakat Stalin ve onunla aynı düşünceleri taşıyanlar “vidayı sıkma” komuta yöntemiyle sosyalizmin kuruluşunun hızlandırılması yolunu seçmişlerdir¹¹.

Stalin'in metodu özel teşebbüse serbestlik tanıyan Yeni Ekonomi Politikasından vazgeçerek, zorlayıcı gücü kullanarak sosyal ve siyasi hayatın aşırı derecede merkezileştirilmesi suretiyle sanayinin başlatılması, en kısa sürede tarımın kolektifleştirilmesi olmuştur. Sosyalizmin inşasını en yüksek tempolarla sağlanması

¹⁰ Djumadil Sapaloviç BAKTIGULOV: Kırgızistan Köylerinin Sosyal Gelişmesi. (1928-1940), s.12

¹¹ Yusuf ABDRAHMANOV: 1916. Stalin'e Mektuplar. (Frunze, 1991), s. 44-46.

için beş yillık planlar hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Fakat bu planlar bazı göstergeler hariç gerçekçi olmamış hiç bir zaman bütünüyle yerine getirilememiştir. İlk beş yillık planda SSCB’de GSMH iki kat, Kırgızistan’da ise yaklaşık beş kat yükselmiştir.

Aralık 1925’te tarihi endüstrileşme kongresi olarak geçen Komünist Parti’sinin 14. Kongresinde 6 amaç belirlenmiştir:

- Ağır sanayii geliştirme
- Yerli sanayinin desteklenmesi
- Demir sanayinin geliştirilmesi
- Yakıt üretiminin geliştirilmesi
- Sanayileşmenin ihtiyaçlarına uygun kadroların hazırlanması
- Demir yollarının geliştirilmesi için kesin ve katı mler getirilmesi

SSCB’de gerçekleştirilen büyük çaplı sanayileşme amaçları Kırgızistan için hedeflenmemiştir. Yukarıdaki amaçlardan sadece ikisinin yakıt retilimi ve yerli sanayinin desteklenmesi konularında ilerleme kaydedilmiş, fakat bu ilerleme de planlananın altında gerçekleşmiştir. Ayrıca parti ve hükümet belgeleri, ekonomi planları gösteriyor ki SSCB’de gerçekleştirilen büyük çaplı sanayileşme amaçları Kırgızistan için hedeflenmemiştir. SSCB’de sanayinin gelişmesi amacıyla alınan kararlar çerçevesinde Kırgızistan bütün Orta Asya lkeleri gibi SSCB’nin hafif sanayi malları ile ihtiyaçlarının büyük bir kısmını karşılayan, ülkenin sanayi merkezleri için hammadde üreticisi olarak sayılmıştır.

1928 yılında Kırgızistan’ın birinci beş yillık planı yapılmıştır. Onaylanan beş yillık toplam 140.1 milyon ruble sanayi yatırımının yapılmasını öngörüyordu. Planda 1928-1932 yılları arasında toplam üründe sanayi payının %5.47’den %20-23’e

ıkarılması yer alıyordu. Ayrıca 1932 yılında kömür üretimini 1360 bin tona kadar artırılması; uy elektrik santralinin kurulması, Frunze-Rıbaye demiryolunun bitirilmesi, 40 bin ton üretim kapasitesi olan gübre fabrikasının inşaatının tamamlanması ve el tezgahlarının birleştirilmesi planlanmıştır.

Birinci beş yıllık plan sonunda sanayi sektörünün ekonomideki payı %23.5'e kadar yükselmiştir.1932 yılında kömür üretimi 745 bin tonda ve planın %54.7'siydi. uy elektrik santrali inşaatı bitirilmiş, Frunze-Balıkçı demir yolu Kant'a kadar yapılmış, Kara Su-Kök Yangak (62 Km), Sülükta-Proletarski (10 Km), Kara Su- Oş (22 Km), Fergana-Kızıl-Kiya (37 Km) demir yolu hatları kurulmuştur. Diğeri bir ifadeyle Kırgızistan'dan Orta Asya ölkelerine yakıt taşıyabilmek için çok iyi imkanlar sağlanmıştır. İnşaat sektörünün gayri safi hasılası beş yıllık plana göre %32.6 olarak gerçekleşmiştir. Sanayinin kooperatifleşmesi çok başarılı olmuş, 1931 yılında planda hedeflenen rakamın 4 katı gerekleřtirilmiřtir¹².

Beş yıllık plan sonunda taşkömürü sanayiinin ağır sanayideki payı %70, bütün sanayideki payı %40 olarak gerçekleşmiştir. Ağır sanayiye yapılan yatırımların %12.2'si doğada az bulunan madenlerin çıkarılması için, %9.86'sı enerji sektörü için, %1.4'ü petrol sanayi için ayrılmıştır.

Gıda sanayiinin geliştirilmesi için yapılan 17 milyon 877 bin Ruble'nin %54.5'i Kara-Balta ve Belovodsk şeker fabrikasına harcanmış, hafif endüstrideki kaynak dağılımı ise, ipek üretimi %1.83, pamuk %1.18, kimyasal temizlik %0.49, dikiş %0.28 olarak gerçekleşmiştir.

İNşaat sanayii için Frunze, Belovodskoe, Karakol, Oş ve Celal-Abad şehirlerinde tuğla fabrikaları açılmıştır. Fakat beş yıllık plana göre inşaat sanayiinin gelişiminin yavaş olması diğeri sektörleri de olumsuz etkilenmiştir. Tüm bu gelişmelerle yerli halkın büyük ölçüde istihdam edilebileceğı sanayi işletmelerinde ciddi bir gelişme olmamıştır.

¹² Belgelerle Sovyet Kırgızistan:1917-1967. (Frunze, 1983), s. 42-45.

Birinci beş yıllık planda çözüme kavuşmamış sorunları aşmak amacıyla ikinci beş yıllık plan hazırlanmıştır. Bu plana göre yıllık kömür üretiminin 3 milyon tona yükseltilmesi; Karakol'da, Kara-Balta'da, Novo-Troitsk'te şeker fabrikaları kurulduktan sonra şeker üretiminin 8.3 bin tondan 40 bin tona yükseltilmesi, et üretiminin 11.9 bin tona kadar artırılması; başkent Frunze şehrinde deri ve ayakkabı fabrikası, sebze üretim fabrikalarının inşaatının tamamlanması; Kant-Balıkçı (139 Km), Melkinova- Şurab (52 Km), Uç-Kurgan-Narın demiryollarının kurulması; Frunze-Torugart (523 Km), Oş-Pamir-Horog (754 Km) karayollarının kurulması öngörülmüştür.

Kırgızistan'ın büyük sanayi işletme ve fabrikalarının hepsi, inşaatı 1937'de başlayan Oş şeker ve et fabrikaları hariç, Frunze'de kurulması planlanmıştır. Fakat planda bulunan projelerin çoğu gerçekleştirilememiştir.

Üçüncü beş yıllık plan sanayinin gelişmesi amacıyla önceki planlara göre daha büyük hedefler ortaya koymuştur. 1937 yılına göre 1942 yılında kömür üretimi 4.4 kat artırılacak, petrol, çinko, kurşun, civa, volfram, altın antıman ve malibdena üretimi daha da yükseltilecekti.

Hafif endüstride ise Frunze'de dikiş fabrikaları, süt fabrikaları, buzdolabı, ippaketleme, deri, et ve ekmek fabrikaları yeniden yapılacaktı. Celal-Abad'da pamuk fabrikası ve ip fabrikalarının bitirilmesi, Kızıl-Kiya ve Narın'da, Taş-Kumır ve Sulükta'da ekmek fabrikası, pamuk temizleme fabrikaları Ketmen-Töbö'de ve Kara-Su'da ve bira üretim yerleri Karakol'da yenilenecekti.

Kırgız sanayiinin 1939 ve 1940 yıllarındaki elde edilen GSMH miktarı planlanan miktarlara göre tekstil sanayiinde %54.6, hafif sanayiide %68.5, et ve süt sanayiinde %52.3 oranında eksik gerçekleşmiştir.

II. Dünya Savaşı öncesi yapılan beş yıllık planlarda sanyinin gelişme hızı ve temposu planlarda öngörülenin çok altında olmuştur. Sonuç olarak bu dönemde endüstriler yeni canlanmaya başlamıştır. Fakat önemli bir eksiklik olarak, kurulan sanayi işletmelerinin sayısının az olmasından ziyade, kurulan fabrika ve diğer tesislerin yerli

halkın geleneklerine, isteklerine ve iş tecrübelerine uygun olmaması ileri sürülebilir. Bu sebeple Kırgızların sanayileşmeye katılımı düşük seviyede gerçekleşmiştir.

1950'li yıllarda Sovyetler Birliği yeni bir ekonomik gelişme devresine girmiştir. Bu gelişme bilgi ve teknik yönden gerçekleşecekti. Teknoloji devrimi yenilikler getirerek endüstriye yeni imkanlar sağlamaya başlamıştır. O zamanlar sanayiye yatırılan para miktarı 98.8 milyar ruble olmuş, bu dördüncü beş yıllık planın çok daha üzerinde gerçekleşmiştir¹³.

Beşinci ve altıncı beş yıllık planlarda inşaa ve yenileme yoluyla 59 tane yeni fabrika ve 46 tane atölye faaliyete girmiştir. Sanatii ve inşaat devletin ekonomisinde ilk yerleri almıştır. 1960 yılında bu dalların payı GSMH'nın %63.1'ini ve milli gelirin %50.4'ünü teşkil etmiştir. Tüm sanayi ürün hacminin %30'u başka cumhuriyetlere gönderilmiştir.

60'lı yıllardan itibaren Kırgız ekonomisi SSCB ekonomisinin ayrılmaz bir parçasıydı ve diğer cumhuriyet ekonomileriyle güçlü bağlantıları vardı. Moskova ve Leningrad'dan, Ural ve Uzak Doğu'dan ve Sibirya'dan demir sanayi ürünleri, kimya ve diğer sanayi ürünleri ithal edilmiş, otomatik ve yarı otomatik sanayi üretim hatları, elektrik motorları, sanayi makinaları üreterek SSCB'ye katkıda bulunan Kırgızistan diğer cumhuriyetlere kömür, otomatik damperli kamyon, tezgahlar göndermiştir. Ayrıca bu yıllarda tarım sektöründe önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Gübre üretimi yükselmiş, tarım teknik ve makinelerinin yenilenmesi sonucunda tarlaların verimi de artmıştır. Tahıllarda 1950 yılında ortalama verim göstergesi 6.2 kental/dönüm iken 1960 yılında 10.9 kental/dönüme yükselmiştir. Hayvancılık gelişmiş örneğin, et üretimi 45.7 bin tondan 100 bin tona yükselmiştir. 1950 yılında 6294 ton yün üreten kollektif tarım işletmeleri (kolhozlar) 1960 yılında bunu artırarak 13228 ton yün üretmiştir.

¹³ Kerimkul OROZALİYEV: Kırgız Halkının Tarihi Tecrübesi, Sosyalizme Geçiş Dönemi Kapitalizm Dahil. (Frunze, 1974), s.29-31.

Ülke ekonomisinin gelişmesinin ve işbölümünün önemli özelliklerinden birini de uluslararası sosyalist ekonomi kurulmasına yönelik bir iktisat politikasının izlenmesi oluşturur. Bu iş bölümünün gelişmesinde Kırgızistan da katkıda bulunmuştur. Sosyalist ülkelere Frunze'deki makina fabrikalarının ürünleri, ot bicep kaldırma makineleri, Oş pompa fabrikasının ürünleri, Issık-Köl elektroteknik fabrikası ürünleri ihraç edilmiştir. Kırgızistan'da üretilen mallar dünyanın 60'tan fazla ülkesine gönderilmiştir. Sosyalist ülkelerden ise 45 çeşit ürün ithal edilmiştir.

10. beş yıllık planda önceki plana göre 4.7 milyar rubleden daha fazla sanayi ürünü üretilmiş yani %27'lik bir artış gözlenmiştir. Üretilen malların hem miktarında hem kalitesinde önemli ilerlemeler kaydedilmiştir.

Elektrik yakıt enerji ve alet yapımı sanayiinde iyi sonuçlar elde edilmiş, sekizinci ve dokuzuncu beş yıllık planların en önemli inşaatı olan Toktogul hidroelektrik santrali çalışmaya başlamış, 10 milyar kilovat saat elektrik üretmiş ve 3 milyon 400 bin ton yakıtın tasarruf edilmesini sağlamıştır. 1980'li yılların başında 40 işletmede sanayi ürünlerinin %26'sı üretilmiştir. 1985-1990 yılları arasındaki dönem, sosyalist devletlerde başdöndürücü, radikal değişimlerin yaşandığı dönem olmuştur. 1985 yılında ekonomik büyümenin temposu kritik seviyeye kadar azalmıştır. 1966-1970 döneminde %6 civarında olan Sovyet ekonomisinin büyüme hızı, 1976-1980 arasında yılda ortalama %2 seviyesine bazı hesaplara göre de 1980 yılında sıfır noktasına inmiştir. 1960 yılı 100 olarak kabul edildiğinde sermaye verimliliği sanayide %60'a, tarımda ise %30'a düşmüştür¹⁴. İşgücü verimi 1980 yılında S.S.C.B'de %3.1'e, Kırgızistan'da ise %1.9'a inmiştir.

Sovyetlerin iktisadi bakımdan çöküntüye uğramalarında; üretimde kalitenin aranmamış olması, silah sanayiine büyük harcamaların yapılıp ve bunun diğer alanlara yapılabilecek yatırımları engellemiş olması, verimsiz sanayileşme, merkezi planlamanın bir noktadan sonra tıkanarak ekonomide dengeleri sağlayamamış olması, dünyada

¹⁴ Ayhan GENCER: Kırgızistan'ın Ekonomik Anlamda Yeniden Yapılanmasının İş Piyasasına Yansımaları. İş Güç Endüstri İlişkileri Dergisi, Cilt 4, Sayı 2, 2002. www.isguc.org/calismakirgiz.php

teknolojinin ön plana geçtiği dönemde üretim sürecini yeni teknolojik gelişmelere uyumlaştıramaması hatta, Dünyanın en büyük tarım ihracatçılarından birisi iken, 1970'li yıllardan itibaren ithalata yönelmesi, değişime zorlayan en önemli nedenler olarak sıralanabilir¹⁵. Ayrıca SSCB Maliye Bakanlığı göstergelerine göre cumhuriyetlerin toplam milli gelirlerinden SSCB'nin bütçesine yapılan kesintiler Rusya, Beyaz Rusya, Letonya, Estonya, ve Ukrayna'dan %22-28, Özbekistan'dan %55, Tacikistan ve Kırgızistan'dan %65'ti. Görülüyor ki ekonomik yükün dağılımında adaletsizlik mevcuttu. Gelir dağılımında da yaşanan eşitsizliklerle beraber ekonomik sorunlar ve toprak meseleleri yüzünden cumhuriyetler kendi aralarında problemler yaşıyorlardı.

Sorunların ortadan kaldırılabilmesi için Sovyetler Birliği işe önce politik alanda başlayarak, ifade özgürlüğü üzerindeki kısıtlamaların kısmen kaldırılarak, farklı grupların seslerini duyurabilmelerine imkan sağladı. Daha sonra da, üretkenliğin arttırılabilmesi için kuruluş yöneticilerine belirli haklar verilebilmesi amacı ile desantralizasyon programını başlattı. Ancak olaylar hızlı gelişerek; rejim, parti ve insanlar arasındaki sosyal mutabakat ve parti ile çıkar grupları arasındaki alt mutabakat ile birlikte çökmesine neden oldu. Ekonomik reform öncesinde gerçekleştirilen reform sonuç vermedi¹⁶. Glasnost ve Perestroika politikaları uygulamada başarıya ulaşamamış, birliğin dağılma süreci daha da hızlanmıştır. 26 Aralık 1991 tarihinde S.S.C.B. Büyük Meclis Cumhuriyetler Kurulu birliğin dağılma kararını almıştır.

31 Ağustos 1991 tarihinde Kırgız Cumhuriyeti büyük Millet Meclisi Kırgız Cumhuriyeti bağımsızlık beyannamesini ilan etmiş ve Kırgızistan için yeni bir tarihi süreç başlamıştır

¹⁵ Ayhan GENCER, a.g.m.

¹⁶ Murat ARIK: Komünizm Sonrası Geçişin Çelişkileri. Avrasya Etüdları, (Sonbahar-Kış, 1999), S:16, , s. 52.

1.4. Geçiş Sürecinde Kırgızistan'ın Genel Ekonomik Durumu

Bağımsızlık sonrası dönemde bölgede en çok dikkat çeken ülkelerden biri de hiç kuşkusuz Kırgızistan olmuştur. “Orta Asya’nın en küçük ülkesi ve de petrol ve nükleer güç gibi stratejik değerlere sahip olmayan bir ülke olmasına rağmen, ilk milli parayı kullanan, Dünya Ticaret Örgütü’ne ilk üye olan, ekonomik yatırımlara ağırlık vererek, kendisini güvenlik sorunlarından izole etmeye çalışan ve Orta Asya’nın Çin topraklarına açılan önemli kapılarından biri olan, bu küçük Orta Asya ülkesini uluslararası sistemde bölgede çıkar hesapları yapan büyük güçlerin ilgi odağı haline getirmiştir.”¹⁷

Eski Sovyet Cumhuriyetlerinden her biri, diğerlerinden farklı olan ve ülkelerin yeniden yapılanma sürecine tepkisini belirleyen kendine özgü başlangıç şartlarına ve potansiyeline sahiptir. Büyük enerji ve diğer doğal kaynaklara sahip olan ve bunları piyasa ekonomisine geçiş sürecinde ortaya çıkan olumsuz sonuçları hafifletmek için belli ölçüde kullanan Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan’dan farklı olarak Kırgızistan Cumhuriyeti bu tür kaynaklara sahip değildir. Bu olgu, piyasa ekonomisine geçiş yolunun seçiminde ve gerçekleştirirken reformların devamlılığında siyasi iktidar için belirleyici olmuştur.

Bu şartlar Kırgızistan’ı dışa açık ekonomi politikasını tercih etmeye zorlamakta ve ülkenin Gümrük Birliği’ne ve Dünya Ticaret Örgütü’ne girmesinde belirleyici etken olmaktadır.¹⁸ Kırgızistan eski sovyet ülkeleri arasında ekonomisi Tacikistan’dan dan sonra en kötü durumda olan ikinci devlettir. Halkın önemli bir çoğunluğunun uluslararası standartlara göre yoksulluk sınırları altında yaşadığı uluslararası kuruluş raporlarında belirtilmektedir. Diğer taraftan gelir dağılımındaki adaletsizlikler sosyal yaşamı da etkilemektedir. Kırgızistan’da yoksulluğun önüne geçilmesi için ekonomik hayatın normal seyrine dönmesi gerekir. Bu bağlamda öncelikle ülkenin en önemli geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılığı yeniden canlandırılması ve imalat sanayine

¹⁷ Gamze K. GÜNGÖRMÜŞ; Sovyetler Birliği’nin Dağılmasından Sonra Kırgızistan: Sorunlar Yeditepe Üniversitesi, 2005.

¹⁸ Koyçumanov, Bobuşev; Sovyet Sonrası Orta Asya Geçiş Ekonomilerinin Sorunları ve Entegrasyonun Geleceği. s.17

işlerlik kazandırılması zaruridir. Böylece hem yeni istihdam alanları yaratılacak hem de mevcut çalışanların ekonomik durumları düzeltilmiş olacaktır.”¹⁹

Kırgızistan’ın henüz istikrarlı ve uzun vadeli bir toparlanmayı gerçekleştirebilecek seviyede ekonomisinin olgunlaşmadığı görülmektedir. Önünde aşması gereken ciddi zorluklar bulunmaktadır. Enflasyonu azaltmada önemli bir başarı gösteren ve 1993 yılında yüzde 700-800’ler seviyelerinde bulunan enflasyonu tek haneli rakamlara indirmeyi başaran Kırgızistan maalesef istikrarlı bir büyüme hızını yakalayamamıştır.²⁰ Diğer taraftan Kırgız hükümeti ekonomik atılımlar gerçekleştirmek adına IMF ve Dünya Bankası’nın tavsiyeleri ile paralel olarak ‘şok terapi’ yaklaşımını kabul etmiş ve kademeli olarak uygulamaya koymuştur. 1992 yılında, hükümet IMF’nin ekonomiyi kaynak dağılımında merkezi planlamanın ve idari kontrolün hakim olduğu bir ekonomiden, ekonomik kararların temel olarak piyasa güçleri tarafından şekillendiği bir ekonomiye dönüştürmek için “Ekonomik Reform Programı”nı uygulamaya koymuştur.²¹

Kırgızistan’da ekonomik reformların odak noktasını fiyat liberalizasyonu oluşturmuştur. Liberalizasyon süreci birkaç aşamada gerçekleştirilmiş ve bu süreç içinde ülke yönetimi tarafından olabildiğince bir takım hafifletici önlemler alınmıştır 1996 yılında birinci genel plan kabul edilinceye dek bu süreç büyük bir ölçüde sona ermiştir. Sadece elektrik ve ısı enerjisi, gaz yerel hizmetler ve telefon hizmetlerinin fiyatları üzerinde denetim uygulanmaktadır.²² “Kırgızistan, 1992 yılı sonuna kadar merkezi planlama kurumlarını yürürlükten kaldıran birkaç eski Sovyet ülkesinden biri olmuştur. Ayrıca büyük devlet teşebbüslerine sağladığı sübvansiyonları kesmiştir ve eş zamanlı olarak tüketici fiyatlarını serbest bırakmıştır. IMF’den gelen baskılar üzerine, makroekonomik ve mali istikrarı sağlamak amacıyla kamu ve sosyal refah harcamalarını kısarak kemer sıkma uygulamalarına başvurmuştur. 1991 ve 1992 yıllarında, Kırgızistan

¹⁹ Mehmet YÜCE; 2004, <http://www.isguc.org.az/view.php?ex=192>

²⁰ Tülin CANBAY; 2003, Kırgızistan’da Dış Borç Ve Borç Yönetimi Sorunu Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi <http://www.tdcif.org/sempozyum/poster/6.doc>

²¹ Rafis ABAZOV; Bağımsız Kırgızistan: Geçiş Politikaları. Türkler C.19: Ankara, 2002. s.510

²² Koyçumanov, Bobuşev; a.g.m., s.20-21.

Hükümeti, tüm Kırgızistan vatandaşlarına dağıtılan tahviller çerçevesinde uygulanan geniş çaplı bir özelleştirme programını kabul etmiştir.”²³

Kırgızistan’da özelleştirmenin esas amacı, özel girişimler yaratarak serbest piyasanın oluşmasını sağlamak ve devletin özel kuruluşlar üzerindeki doğrudan kontrolünü kaldırmaktır. Kırgızistan özelleştirme konusunda diğer geçiş ekonomileri arasında yüksek bir performansa sahiptir.²⁴ Özelleştirme süreci üç dönem altında incelenebilir. 1991–1994 yılları arasında küçük ve orta ölçekli işletmeleri kapsayan kamu işletmelerinin %54,65’i özelleştirilmiştir. 1994–1997 yılları arasında yaygın bir özelleştirme planı ile rekabetçi bir piyasa yapısı kazandırılmak istenmiştir. Bu dönemde sanayi sektörü başta olmak üzere orta ve büyük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi büyük ölçüde tamamlanmış ve bu dönemde özelleştirme oranı %91 gerçekleşmiştir. 1998–2002 dönemi özelleştirme planı stratejik kuruluşların – enerji, telekomünikasyon, petrol ve gaz sektörü, hava taşımacılığı, altın madencilik sektörü gibi özelleştirilmesini kapsamaktadır.

Bu süreç sonunda özelleştirilen kurumların mülkiyeti az sayıdaki kişi ve kuruluşların elinde toplanmıştır. Anonim şirket şeklinde yönetici ve çalışanlara hisselerin paylaştırılması biçimindeki ikinci yöntem, özelleştirilen kurumların yöneticilerinin en büyük hisseyi almaları ve anonim şirketlerde yönetimi ele geçirmelerine yardımcı olmuştur.²⁵ Kırgızistan’da kuponlu özelleştirme sonrasında mülkiyet dağılımında eşitsizlik yaratılmış ve nüfusun sadece %3-7’lik küçük bir kısmı gerçek mülkiyet sahibi olmuştur. “Genel olarak özelleştirmenin aşamaları değerlendirilirse ekonomik piyasa şartlarının gelişimi için özel sektör oluşturulabilmiş de özelleştirmenin temel amacı yani ekonomide rekabet ortamının oluşturulması gerçekleştirilememiştir. Mülkiyet şekillerinde çeşitliliğe ulaşılmasına rağmen ekonomide rekabeti sağlayacak gerçek girişimci grup oluşturulamamıştır.”²⁶ Dış ticaretin

²³ Rafis ABAZOV; a.g.m. s.510.

²⁴ Süreyya SAKINÇ; a.g.m., Qafkaz Üniversitesi, Bakü, 2003.

²⁵ Turar KOYCHUEV; Sovyet Sonrası Yeniden Yapılanma, Teori, İdeoloji Ve Realiteler. KTMÜ Yayınları:23, Bişkek 2002.

²⁶ Koyçumanov, Bobuşev; a.g.m., 2002.

liberalizasyonu reformlar alanındaki ikinci önemli adım olmuştur. 1994 yılında dünyada genel kabul gören mal pozisyonları dışında ihracat ve ithalatın lisansa bağlanmasından vazgeçilmiştir. Kırgızistan Cumhuriyeti Sayıştay'ının 16 Şubat 1994 tarihli kararında belirttiği gibi, ülkede yaygın bir lisans verme gerçeği vardır. Aynı dönemde ithalatta %10'luk bir gümrük vergisi uygulamaya başlamıştır. 1996 yılının başlarında ihracat üzerinden gümrük vergisi alınması tamamen kaldırılmıştır.²⁷ Diğer taraftan 1995'te Bişkek'te Kırgızistan Menkul Kıymetler Borsası açılmış ve ikincil piyasalar da faaliyete başlamışlardır. Ancak yüksek verimli özel işletmelerin ve anonim şirketlerin bulunmaması ve toplumun talep düzeyinin düşük olması bunların gelişmesini engellemiştir. Kırgız Cumhuriyeti de geçiş sürecinde, sosyo-ekonomik sisteminde gerçekleştirmeye çalıştığı köklü değişiklikler, ekonomik durgunluk, hiper-enflasyon, yapısal uyum programları kriterleri nedeniyle kamu harcamalarındaki kesintiler ve tahmin edilemeyen nispi fiyatlardaki değişimler sonucu, nüfusun büyük bir kısmının yaşam koşullarını olumsuz etkilemiştir.²⁸ Ülkede bağımsızlık sonrası dönemde, gerek yurt içi tasarrufların yetersizliği ve gerekse dönüşümün tamamlanabilmesi için gerekli olan reformların gerçekleştirilebilmesi açısından ortaya çıkan finansman ihtiyacı zorunlu olarak dış borçlanmayı gerekli kılmıştır. Ancak, dış borçlanmada yıllar itibarıyla meydana gelen artış, yakın gelecekte Kırgızistan'ın bir borç krizi içine düşmesine ve mali istikrarın sürdürülebilirliğini tehlikeye sokacak önemli bir sorun haline gelmiştir.²⁹

1998 yılında Kırgız para birimi som, dalgalı kura geçmiş ve Rusya'daki mali krizin ardında % 30 oranında değer kaybetmiştir. Nisan 1999'da ise döviz rezervlerinin büyütülmesi amacıyla hükümet, altın üretiminin artırımına yönelik önlemleri açıklamıştır. 2000 yılının Kasım ayında parlamentodan stratejik öneme sahip dört kamu işletmesinin özelleştirilmesi için karar çıkmıştır. 2003–2005 dönemi için bir ekonomik istikrar programı uygulayan Kırgızistan'da işsizlik önemli bir sorun olarak hayatı etkilemektedir. 10 Yıllık Kalkınma Programı çerçevesinde istihdamın artırılması,

²⁷ Koyçumanov, Bobuşev; a.g.m., 2002.

²⁸ Ramazan GÖKBUNAR; Dünya Bankası'nın Yoksulluğa Karşı Politikaları: Kırgızistan Örneği. Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 2004. <http://www.tdcif.org/sempozyum/poster/2.doc>

²⁹ Tülin CANBAY; a.g.m. <http://www.tdcif.org/sempozyum/poster/6.doc>

yoksullukla mücadele edilmesi ve yaşam standartlarının iyileştirilmesi hedeflenmektedir.³⁰

Kırgızistan’da döviz değiştirme işlemleri son derece liberal yöntemlerle yerine getirilmekte ve diğer bazı Orta Asya ülkelerinde görüldüğü gibi karaborsa ve kaçakçılık olaylarına rastlanmamaktadır. Kırgız Cumhuriyeti Merkez Bankası ülkenin her yerinde döviz bürolarının açılmasına izin vermektedir. Kırgız Cumhuriyeti’nin ekonomisinin bağımsızlıktan sonraki dönemde sürekli bir gelişme çizgisi izlediğinden bahsedilebilir. Ancak, yine de bu süre içerisinde 1994–1995 yıllarında ekonomide gerileme, 1996–1997 yıllarında istikrar ve 1998 yılında da dünya çapındaki parasal krizden etkilenme dönemi olarak tanımlanabilir. Bu dönemler içinde Kırgızistan ekonomisinde çok önemli yapısal gelişmeler yaşanmıştır.³¹

Kırgızistan’ın büyüme oranı ve GSYİH’nın sektörel dağılımına baktığımızda Tablo 1.3 ve 1.4’de görüldüğü gibi 1996 yılına kadar negatif büyüme gerçekleşmiştir . Bu negatif olgu hem sanayi ve tarım sektöründe görülmüştür. Sonraki dönemlerde pozitif büyüme gerçekleşme birlikte 1998 asya krizi etkisi olarak sanayide bir negatif büyüme gerçekleşmiştir. Bankacılık sektöründeki kriz sanayiye etkilerken tarımda pozitif büyüme devam etmiştir. 1997 yılındaki sanayide büyümenin sıçraması KUMTOR’de altın üretimin başlaması ile ilgilidir. KUMTOR’ün sanayiye bu kadar etkisinden dolayı, resmi istatistikler artık sanayideki büyümeyi KUMTOR’ün dahil edip etmediklerine göre iki istatistik vermektedirler. 2005 yılındaki iktidarın değişimi de direkt büyüme oranı olumsuz etkilemiştir ve bu hem sanayi ve tarımda görülmektedir. GSYİH’nın sektörel dağılımına baktığımızda ülkenin tarım sektörüne dayalı bir ülke olduğunu göstermektedir. Sovyetler döneminde tarımsal sanayi ülke olarak tanınan Kırgızistan, bağımsızlıktan sonra birçok ekomistlerin de eleştirdiği gibi tamamen tarıma dayalı bir ülkeye dönüşmüştür. Tablo 1.4’te de görüldüğü gibi tarım sektörü GSYİH’daki payı sanayi ve diğer sektörlere nazaran büyük olmaktadır.

³⁰ İsmail ADEM; 2005 <http://abmankara.org.tr/ulkeler/Kirgizistan%20Ulke%20Raporu.doc>

³¹ Selda ÖZDENOĞLU; Ekonomik, Ticari ve Teknik İşbirliği Daire Başkanlığı Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı Kırgız Cumhuriyeti, Temmuz 2005.

Tablo 1.3: Büyüme Oranı: GSYİH, Sanayi ve Tarım (1991-2007)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
GSYİH	-7.9	-13.9	-15.5	-20.1	-5.4	7.1	9.9	2.1	3.7	5.4	5.3	0.0	7.0	7.0	-0.2	3.1	8.2
Sanayi	0.0	-26.3	-25.3	-36.1	-24.7	3.9	39.6	5.3	-4.3	6.0	5.4	-10.9	17.0	3.7	-12.1	-10.2	7.3
Tarım	-9.3	-5.0	-3.6	-8.6	-2.0	15.2	12.3	2.9	8.2	2.6	7.3	3.1	3.2	4.1	-4.2	1.7	1.6

Kaynak: <http://www.stat.kg/stat.files/din.files/vvp/1010005.pdf> <http://www.stat.kg/stat.files/din.files/vvp/1010003.pdf>
<http://www.stat.kg/stat.files/din.files/vvp/1010006.pdf>

Tablo 1.4: GSYİH'nın Sektörel Dağılımı % (1991-2007)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
GSYİH	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Sanayi	27.5	32.1	25.1	20.5	12.0	11.1	16.5	16.3	21.7	25.0	23.1	17.9	18.0	19.2	17.3	14.9	13.0
Tarım	35.5	37.6	39.1	38.4	40.7	46.3	41.2	36.1	34.9	34.2	34.5	34.4	35.2	29.9	28.5	28.7	29.0
İnşaat	6.3	3.9	5.4	3.4	6.1	6.0	4.5	4.5	3.1	4.2	3.8	3.4	2.9	2.5	2.7	2.7	3.4
Ulaştırma ve Haberleşme	2.0	1.7	3.0	2.8	1.9	4.6	4.2	4.5	4.8	3.7	4.2	5.1	5.1	6.4	6.6	6.1	7.3
Diğer	28.7	24.7	27.4	34.9	39.3	32.1	33.5	38.7	35.5	32.9	34.4	39.2	38.8	42.0	45.0	47.7	47.3

Kaynak: <http://www.stat.kg/stat.files/din.files/vvp/1010003.pdf>
[http://www.stat.kg/stat.files/din.files/vvp/101000320\(GK\).pdf](http://www.stat.kg/stat.files/din.files/vvp/101000320(GK).pdf)

1.4.1. Kırgızistan’da Sanayisi Sektörü

Tablo 1.4’e göre sanayi sektörünün GSYİH içindeki payı yıllar itibariyle artış göstermiştir. 1995 yılındaki pay yüzde 12.0 iken 2000 yılında bu oran 21.5 e çıkarak 5 yıllık sürede iki katına yakın bir oranda büyüme gerçekleştirmiştir. Bu olumlu gelişmeler yanında halen sanayi sektöründe dağılma sonrası sıkıntılar yaşanmaktadır. Bu sıkıntılar eski Sovyet pazarlarını kaybedilmesi ve girdi maliyetlerinin artmasıyla ilgilidir. Yaşanan bu sıkıntıların kısa sürede giderilememesinin sebeplerinden biriside piyasa ekonomisine geçişte yaşana yapısal sorunlarla alakalıdır. Finansal sektöründe yeni oluşum içerisinde olması ve gerekli sermaye kaynaklarının temininde de yaşanan sıkıntıları aşmak için özellikle sanayi sektöründe istenilen gelişme hamlelerini başlatmak için Doğu Avrupa Ülkelerinde başarıyla uyguladıkları yabancı sermayeni ülkeye çekebilmek bir dizi ekonomik, yapısal ve hukuki reformları içeren bir program uygulamaya bizzat Cumhurbaşkanlığı tarafından başlatıldı. Kırgızistan hükümetinin yabancı yatırımlar konusundaki hedefi ülkeyi merkezi Asya ülkeleri içinde yatırımlar yönünden cazibe merkezi haline getirmektir.

Ekonominin yapısından kaynaklanan problemlere çözüm getirmek üzere Mart 1999’da IMF ile imzalanan stand-by anlaşmasında bilinen reçeteler dışında özellikle sanayi sektörü için kendi kendine yeterli olmayı sağlayıcı politikalar öngörülmüştür. Kırgızistan Hükümeti, “Orta Asya’nın İsviçresi’ni” yaratmak için IMF, WB, EBRD ve diğer kuruluşların uzmanları tarafından verilen tavsiyelerin hepsini ısrarla uygulamaya çalışarak 1992 yılında “Şok Tedaviyi” başlatıp, “Ekonomik Reformlar Programını” uygulamaya koydu.

Özellikle Cumhurbaşkanlığı seviyesinde sanayi sektörünün geliştirilmesi hususunda ciddi adımlar atılmıştır. Ülkenin yabancı yatırımcıya ve sanayi sektörünün öncelikli geliştirilmesine dair bakış açısı hakkında gerçekleştirilen programlar yeterli bilgi vermektedir. Yabancı yatırımı teşvik için 21 farklı ikili anlaşmanın imzalanması, çifte vergilendirmeyi önlemek için 11 ülke ile gerçekleştirilen ikili anlaşmalar, yabancı yatırımcılara farklı avantajları sağlayabilmek için kurulan serbest bölgeler için ciddi manada düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Serbest bölgelerde faaliyet gösteren firmalar, yasal olarak, vergi, işgücü düzenlemeleri, ithalat, ihracat ve gümrük uygulamalarında farklı avantajlara sahiptir. Bu

serbest bölgelerin kurulmasının temel amacı ihracat merkezli üretim yapacak ve istihdam yaratacak yabancı yatırımcıları bu bölgelere çekebilmek olmuştur.

Eylül 1998 tarihinde, Kırgız Cumhurbaşkanlığı yabancı yatırımlar ve özelleştirmeyi teşvik amaçlı, Yabancı Yatırımları Teşvik ve Ekonomik Kalkınma adında yeni bir komite kurdu. Temel amacı olarak bu komite, hükümet politikası olarak yabancı yatırımcıları ülkeye çekmek ve teşvik etmek ayrıca yabancı teknik yardımları bütün ülke geneline yaygınlaştırmak için her türlü çalışmayı yapmaktır. Diğer bir faaliyet alanı olarak, serbest bölgelerin çalışma şartlarını düzenlemek ve performanslarını değerlendirmektir.

Komite, çalışma faaliyetlerini hızlandırmak ve gelen yabancı yatırımcılara yönetim desteği vermek amacıyla, 2 Ağustos 1999'da Manas Havaalanı'nda Cumhurbaşkanlığı kararıyla bir ajans kuruldu.

Yine 1999 tarihinde yabancı yatırımları artırmak için yerli ve yabancı işadamlarının, devlet yetkililerinin, uluslararası finans kurumlarının temsilcilerinin katılımıyla oluşturulan bir Yatırım Politikası Danışma Kurulu kuruldu. Daha sonar Kırgız otoriteleri tarafından hangi sektör ve endüstrilerin yatırım beklediği yatırımcılara duyuruldu. Bütün bu politikalarla sanayi sektörünün geliştirilmesi hedeflendi.

Yatırım politikasının yatırımcıları teşvik edici olması sağlanarak yerli-yabancı yatırımcı ayırımının giderilmesi sağlanarak, Kırgız Cumhuriyetinin öncelikli sanayileşme stratejisinin, doğrudan yatırımları cazip hale getirmek olduğu temel hedef kabul edilmiştir.

Özellikle sanayi sektörü, hafif sanayi, petrol işleme, madencilik, elektronik, hidro-elektrik enerjisi, deri işleme, ağaç işleme, mobilyacılık, gıda işleme ve tekstil alanlarında potansiyel bir yapıya sahiptir. Gıda sektöründe önemli gelişmeler kaydedilmiş ve BDT ülkeleri arasında gıda sanayi ve konservecilik açısından dördüncü sıraya yerleşmiştir. 1997 yılında sanayi ürünleri üretimindeki artış %25.6 olmuştur. Ülkenin 1999-2001 kalkınma planında da belirtildiği gibi sanayi alanında elektronik aletler, silikon ürünleri, bazalt fiber, sentetik elmas, mıknaş, seramik, elektrik transformatörleri öncelikli alanları teşkil etmektedir. Yeni altın yatakları ve kömür işletmelerinin değerlendirilmesi yeni kalkınma planına dahil edilmiştir.

Kırgızistan sanayisi, genellikle tarım ve yeraltı kaynaklarının işlenmesine ve makine yapımına yönelik bir yapıya sahiptir. Özellikle gıda sektöründe önemli gelişmeler kaydedilmiştir. “Diğer taraftan Kırgızistan’da Sanayi sektörünün GSYİH içindeki payı bağımsızlık döneminde %38 iken, bağımsızlık sonrası dönemde %17’nin altına düşmüştür. Bağımsızlık sonrasında sanayi üretiminde gözlenen düşüş, diğer BDT ülkelerine kıyasla aşırı olmuştur.”³²

Kırgızistan’da sanayi üretiminin gelişimini incelediğimizde 1995 yılında sanayide % 24,7’lik bir daralma yaşanmıştır. 1997 yılında sanayi üretimi en yüksek değere ulaşmış ve %39,6 artış göstermiştir. 1998 yılında meydana gelen Rusya mali krizinin etkisiyle 1999 yılındaki sanayi üretimi %4,3 oranında azalmıştır. Ülkenin sanayi sektöründeki büyümenin temel kaynağını oluşturan KUMTOR Altın İşletmelerinde 2002’de meydana gelen bir kaza sonucu üretimin durması Kırgız ekonomisini etkilemiş ve 2002 yılında sanayi üretimi bir önceki yıla göre %13,1 oranında azalmıştır. 2003’te KUMTOR Altın işletmesinin çalışmaya başlamasının etkisiyle sanayi üretiminde %17’lik bir artış gözlenmiştir. Sanayi ürünlerinde pazarlama sıkıntısı mevcut olup, stoklar artmaktadır. Stokların % 37,6’lık bölümü makine sanayisine, %20’si tekstil ve konfeksiyon sanayisine, % 17,8 metal sanayisine ve % 7,5 gıda sanayisine aittir. Başlıca sanayi ürünleri yünlü dokuma, deri işleme, makine ve madencilik ürünleri olan Kırgızistan’ın tek altın madeni işletmesi Kumtor Altın İşletmeleri, sanayi sektöründeki büyümenin temel kaynağını oluşturmaktadır.³³ Diğer taraftan madencilik ve metalürji Kırgızistan’ın en önemli sanayi sektörüdür. Sektör Kırgızistan’ın sanayi üretiminin yarıya yakınına gerçekleştirmektedir. Bu alanda özellikle altın sanayi önemli bir ağırlığa sahiptir. Kırgızistan iki önemli altın rezervine sahiptir. Aynı zamanda Kırgızistan’da kömür, mermer, cıva, bakır, uranyum, molibden, gümüş ve antimuan yatakları ile seramik sanayide kullanılan bazı mineral kaynaklar da mevcuttur.

Kumtor altın madenindeki faaliyetler neticesinde ekonomide meydana gelen düzelmeye rağmen sanayi sektörünün GSYİH’ya katkısı hala düşük düzeydedir. 2002 yılında imalat sanayinin GSYİH’daki payı %20 olmuştur. Bağımsızlıktan bu yana Kumtor’un üretimi haricindeki sanayi üretimi, %70 oranında düşüş göstermiştir. Sanayi üretimindeki düşüşün

³² İsmail ADEM; a.g.m.<http://abmankara.org.tr/ulkeler/Kirgizistan%20Ulke%20Raporu.doc>

³³ TİKA, 2005. <http://www.tika.gov.tr/Dosyalar/Kirgizistan.doc>

başlıca nedeni eski Sovyet pazarlarının kaybedilmesi ve girdi maliyetlerinin artmasıdır. Sanayi üretimi son zamanlarda düzelme işaretleri vermeye başlamıştır. Sanayi sektöründe yaşanan üretim daralmasının başlıca sebebi düşük düzeydeki yatırımlar ve yeniden yapılandırma eksikliğidir.³⁴ Kırgızistan'da önemli kömür yataklarının bulunmasının yanı sıra teknoloji yetersizliği nedeniyle yeterli derecede fayda sağlanamamaktadır. Diğer taraftan doğal gaz ihtiyacın büyük bir kısmı Türkmenistan ve Özbekistan'dan ithal edilmektedir. Ülkedeki enerji tüketiminin % 27,6'sı doğalgaz kaynaklıdır.

Kırgızistan'ın başlıca sanayi ürünleri yünlu dokuma, deri işleme, makine ve madencilik ürünleridir. Diğer taraftan bağımsızlıktan sonraki dönemde ülkedeki makine sanayi özellikle tarımsal ekipmanlar üretimindeki artış sebebiyle gelişme göstermiştir. Özelleştirilen tarım işletmeleri ile birlikte sanayi sektöründen istihdam edilen iş gücünün bir bölümü tarım sektörüne kaymıştır. Nitekim bugün ülkedeki toplam iş gücünün yaklaşık yarısı tarım sektöründe istihdam edilirken, sanayi sektöründe istihdam edilenlerin oranı %8'e gerilemiştir.³⁵

Kırgızistan sanayisi, genellikle tarım ve yeraltı kaynaklarının işlenmesine ve makine yapımına yönelik bir yapıya sahiptir. Özellikle gıda sektöründe önemli gelişmeler kaydedilmiş ve Kırgızistan BDT ülkeleri arasında gıda sanayi ve konservecilik açısından dördüncü sıraya yerleşmiştir. Sanayi sektörünün GSMH içindeki payı % 20, aynı sektörde istihdam edilenlerin oranı ise % 8 civarındadır. Sanayi ürünlerinde pazarlama sıkıntısı mevcut olup, stoklar artmaktadır. Stokların % 37.62'lık bölümü makine sanayisine, %20'si tekstil ve konfeksiyon sanayisine, % 17,8 metal sanayisine ve % 7,5 gıda sanayisine aittir. Başlıca sanayi ürünleri yünlu dokuma, deri işleme, makine ve madencilik ürünleri olan Kırgızistan'ın tek altın madeni işletmesi Kumtor Altın İşletmeleri, sanayi sektöründeki büyümenin temel kaynağını oluşturmaktadır.³⁶

³⁴ İsmail ADEM; a.g.m., <http://abmankara.org.tr/ulkeler/Kirgizistan%20Ulke%20Raporu.doc>

³⁵ DEİK, <http://www.deik.org/bultenler/200415105022kirgizistan-ekim2003.pdf>

³⁶ Selda ÖZDENOĞLU; a.g.m. Temmuz 2005.

1.4.2. Kırgızistan’da Tarım ve Madencilik Sektörü

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında yer alan Kırgızistan’ın % 93’ü dağlık araziden oluşmaktadır. Kırgızistan ekonomik olarak ise; tarıma, hayvancılık, orman ve madencilğe dayanmaktadır. Zira çalışan nüfusun yaklaşık % 50’si tarım ve ormancılık alanlarında istihdam edilmektedir. Ancak, ülkede sanayi yeterince gelişmemiş ve dolayısıyla ihracatta tarım ürünlerinin payı oldukça yüksektir. Sosyalist planlama döneminde tarım ve hayvansal üretim birer üretme çiftliği şeklinde teşkilatlanan “Selhoz” ve kolektif çiftlikler olan “kolhoz’larda” yapılmaktaydı. Özelleştirilme ile bu yapı yıkıldı. Ama yerine yeni bir üretim sistemi de ikame edilmedi. Diğer taraftan, tarımsal yatırımlar devletçe desteklenmemiş, temel sermayeye yapılan yatırımlar açısından tarım ekonomisi kendi kaderine terk edilmiştir.³⁷ “Kırgızistan ekonomisi bağımsızlıktan sonraki dönemde büyük ölçüde tarıma ve altın üretimine dayalıydı. Tarım sektörü ise sermayeden ve etkinlikten yoksun bulunmaktaydı. 1998 yılındaki anayasal referandumda diğer kararlar arasında tarımda özelleştirmeye gidilerek, tarım sektörüne ve genel ekonomiye yabancı sermaye girmesi için engeller ortadan kaldırılmıştır.

Kırgızistan’da 1995’te %2’lik küçülme gösteren tarım sektörü daha sonra pozitif artışlar göstermiştir. 1996’da % 15,2, 1997’de % 12,3 büyümüştür. Sonraki yıllarda dalgalı bir seyir izleyen tarım ürünleri üretimi 2003 yılında % 4 artış göstermiştir. Tarımsal üretimdeki büyüme büyük ölçüde tahıl, patates ve sebze üretiminde meydana gelen artışlardan kaynaklanmaktadır. Sanayi sektöründeki gerileme nedeniyle oluşan işsizlik büyük ölçüde tarım sektörü tarafından istihdam edilmektedir. Kırgızistan’daki zirai üretimin % 40’ı özel sektöre ait çiftlikler tarafından gerçekleştirilmektedir ve devletin üretimdeki payı sadece %5’tir. Geri kalan üretim ailelere ait tarlalarda yapılmaktadır.

Ülkedeki zengin akarsu kaynaklarını da kullanarak ürettiği elektriği Özbekistan, Kazakistan ve Tacikistan’a satarak ekonomisinde iyileşme yolları aramıştır. Ancak sanayisinde gerekli reformları yapamayan, “elektrik enerjisi üretiminde kullanılan teknoloji hantal olduğundan üretimde verimlilik sağlanamamakta ve dağıtımda büyük kayıplar

³⁷ Mehmet YÜCE; a.g.m. <http://www.isguc.org.az/view.php?ex=192>, 2004

olmaktadır.”³⁸ SSCB ülkelerinde Baltık ülkeleri hariç, hiçbir ekonomi tek başına kendi kendine yetebilecek bir ekonomik yapıya sahip değildi.³⁹ Tarım ve hayvancılığa dayalı bir ekonomik yapıya sahip olan Kırgızistan’da piyasa ekonomisine geçiş sürecinde yaşanan sıkıntılar sonucu üretimin düşmesi beraberinde işsizlik ve yoksulluk getirmiştir. Yoksulluk ta ülkenin sosyal barışını tehdit etmekte ve ülkeye yabancı sermaye girişini engellemektedir. Bu da ekonomik kalkınma için dış tasarrufa ihtiyaç duyulan ülkede yoksulluk kısır döngüsüne yol açmaktadır.

SSCB’nin dağılması, Kırgızistan’ı önemli ölçüde gübre ve tarımsal makine yedek parçaları yokluğuyla karşı karşıya bırakmıştır. Bu sebeple bağımsızlık sonrası dönemin ilk yıllarında tarımsal gelirlerde ani düşüşler olmuştur.⁴⁰ Sektörde potansiyelin altında üretim yapılmaktadır. Tarım üretimi ve verimliliğinde 1996 yılına kadar yaşanan düşüşün nedenleri, çiftçi gelirlerinin düşük olmasına, doğal kaynakların bozulmasına, sulama sisteminin, teşviklerin ve toprak edinme sisteminin yetersizliğine bağlanmaktadır. 1997 verilerine göre, ekilebilir alanların ancak % 85’i ekilebilmiş, % 8’i nadasa bırakılmış, % 6’dan fazlası ise boş bırakılmıştır. Tarım alet ve makineleri yetersiz durumdadır. Yüksek fiyatlar nedeniyle yeni alet ve makine satın alınamamakta, nitelikli tohumluk ve tarım ilacı kullanılamamaktadır.⁴¹ Tarım sektörü Kırgızistan ekonomisinde önemli bir ağırlığa sahiptir. 1990 yılında ekonominin %32’sini oluşturan bu sektör, 2001 yılında GSYİH’nın %39’unu gerçekleştirmiştir. Sektör GSYİH içerisindeki önemli ağırlığını bugün de sürdürmektedir. Bu durum büyük ölçüde sanayi üretimindeki düşüşten kaynaklanmaktadır.

Hububat üretimi, özellikle buğday üretimi tarımsal üretimin neredeyse yarısını oluşturmaktadır. Saman, süt ürünleri, patates, sebzeler ve şeker pancarı diğer önemli Tarım ürünleridir. Eski Sovyet Dönemi boyunca Rusya ve Özbekistan’dan sonra üçüncü en büyük altın üreticisi olan bir ülkedir. Ayrıca, yeterli su kaynaklarına ve hidroelektrik enerji potansiyeline sahiptir.” Bunun yanında ulaşım gücü, dağlık yapısı, petrol ve doğalgaz kaynaklarının yetersizliği, tarım arazilerinin azlığı, ülke ekonomisinin toparlanmasına engel olmaktadır. Ayrıca tarımsal üretim verimliliğini artırmak ve girdi tahsisi için gerekli pazar

³⁸ Mehmet YÜC;; a.g.m. <http://www.isguc.org.az/view.php?ex=192>, 2004.

³⁹ Turar KOYCHUEV; a.g.e., s. 107.

⁴⁰ İsmail ADEM; 2005. <http://abmankara.org.tr/ulkeler/Kirgizistan%20Ulke%20Raporu.doc>

⁴¹ TİKA, 2005. <http://www.tika.gov.tr/Dosyalar/Kirgizistan.doc>

yapısını oluşturmak üzere daha fazla reforma ihtiyaç bulunmaktadır.⁴² Kırgızistan’da tarım sektörünün gelişmesine önem verilmelidir. 1996 yılından itibaren bu sektörde her yıl büyüme gözlense de, son yıllarda büyüme hızı düşmüştür. Bunun sebebi, yüksek büyümenin gerekli olmaması ve büyüme ‘bilerek regüle ediliyor’ olması değildir. Sovyet döneminden kalma teknoloji ‘stokları’ bozuluyor, yıpranıyor ve eskimektedir. 1991–2001 döneminde ise onların yeterli derecede doldurulması gerçekleşmemiştir, mineral gübrelerin kullanılması şiddetle düşmüş, tarım üreticilerinin ekonomik durumunun iyi olmaması ve fiyatların yükselmesinden dolayı yakıt-yağlama malzemeleri daha zor ulaşılabilir hale gelmektedir. Ekilebilir arazi ve meralar öğrenilmiyor ve henüz en önemli hayvan çeşidi olan koyunun sayısında istikrarlı artış sağlanamamıştır. Piyasa ekonomisinde tarım sektörünün iyi bir duruma getirilmesi için devletin amaçlı ekonomik politikası gerekmektedir. Tarım üreticilerine rasyonel faaliyet alanlarını seçmede yardım etmek, arazilerin eksiksiz ve idareli (tutumlu) kullanılması ve üretimin geliştirilmesinde devletin özendirme politikası gerekmektedir (Koyçiev,2002). Diğer taraftan hayvancılık alanında da yeteri derecede gelişme kaydedilememiş ve istenilen seviyeye ulaşılamamıştır. Koyçuyev’e (2002) göre Tarım sektörünün bazı alanları yok olacak hale gelmiştir. Öncelikle bu problem hayvancılık sektörünü, özellikle küçükbaş hayvancılığı içermektedir. Kırgızistan’da kullanılan toprakların %84’ü mera olduğundan daha çok hayvancılık sektörüne önem verilmelidir. Maalesef hayvancılık sektörü büyük zarar görmüştür. Hayvan sayısı hızlı bir biçimde azalmıştır.

Ülke jeolojik yönden çok zengindir. 100’den fazla maden sahası belirlenmiş olup, bunlardan 65’i altın sahasıdır. Endüstriyel üretimin %10’u ve istihdamın %11’i madencilik ve metalürji sektöründedir. Dış ticaretinde de bu sektör önemli yer tutmaktadır. Örneğin 1995 yılı ihracatının %30’u ve ithalatının %44’ü madencilik ve metalürji sektörüyle bağıntılıdır. Ülkenin en önemli demir dışı metalik madenleri; Altın, Antimuan, Antimuan oksitleri, cıva, Molibden, Kalay ve Tungsten’dir. “Şubat 1993’de yayınlanan bir kararname ile bütün madencilik işletmeleri bir devlet şirketi olan “*Kyrgyzaltyn*” altında birleştirilmiştir.” (Koyçiev,2002)

⁴² İsmail ADEM; 2005. <http://abmankara.org.tr/ulkeler/Kirgizistan%20Ulke%20Raporu.doc>

1.4.3. Kırgızistan’da Hizmet Sektörü

Kırgızistan’da hizmet sektörü, reformlar ve özelleştirme sürecini izleyerek oluşmaya başlamış. Daha önce SSCB döneminde hizmet sektöründeki faaliyetlerin büyük kısmını devletin kendisi sunmaktaydı. Kırgızistan’ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra hizmet sektörü yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Bu süreç içerisinde SSCB dönemindeki geleneksel hizmet sunumunun terk edilmesiyle serbest piyasa ekonomisinin koşullarına göre hizmet sektöründe, hizmetin çeşitliliğinin ve kalitesinin artması benimsenmiştir.

Kırgızistan’da hizmet sektörünün GSYİH içindeki oranı 2001 yılında %32, 2003 yılında ise %35,1’e yükselmiştir. Bu artış ekonominin gelişmesinden değil, sanayi üretiminin zayıflamasından kaynaklanmıştır. Hizmet sektörü gelişim süreci içerisinde kaliteden de taviz vermemesi gereken bir sektördür. Hizmet sektöründe kalite kavramı 21. yy da daha da önem kazanmaya başlamıştır. Kaliteli, hizmette fiyatların yüksek tutulmasına rağmen müşterisini bulmuştur.

1998 yılından bu yana finansal hizmetlerin de dahil olduğu hizmet sektörünün GSYİH’ya katkısı tarım sektöründen fazla olmaktadır. Sektörün GSYİH’ya katkısı 2002 yılında %40 olmuştur. Hükümetin liberalizasyon politikası çok sayıda aile işletmesinin neredeyse tamamının ticaret ve “catering” sektöründe faaliyet göstermeye başlamasını sağlamıştır. Diğer BDT ülkelerinde olduğu gibi turizm altyapısının yeterli miktarda yabancı yatırım çekememesi, sektörün büyümesi önündeki en önemli engel olarak ortaya çıkmaktadır. Bişkek’teki ilk beş yıldızlı otel 2001 yılında açılmıştır.

Halka sunulan bazı hizmetler genel olarak sektör bazında yüzdeler olarak açıklayacak olursak, yapı itibarıyla hizmet sektörü içerisinde en büyük kısmını şu sektörler oluşturmaktadır: belediye-konut hizmetleri %24, taşımacılık hizmetleri %20,5, kamusal hizmetler %14, eğitim hizmeti %12,2, haberleşme hizmeti %11,4. şeklinde gerçekleşmiştir. Bağımsızlık sonrası hizmet alanındaki gelişmeye bakarsak, bunlardan eğitim hizmetlerinin özellikle hızlı bir şekilde arttığını görürüz. Hızlı bir şekilde artmasının sebepleri arasında eğitime yapılan harcamaların artması, üniversitelerde yeni şubelerinin açılması, çeşitli alanlarda uzman hazırlayan bölümlerin ortaya çıkmasını gösterebiliriz.

Tüm faaliyet alanlarında girişimciliğin gelişmesi, sağlık, kamu ve haberleşme alanlarında sunulan hizmetlerin gelişmesine yol açtı. Bu yüzden sunulan hizmetin kalitesinin ve çeşidinin artmasıyla beraber söz konusu hizmetlerin fiyatlarında da bir yükselme gözlenmektedir. SSCB döneminde politika gereği ulaşım sistemi SSCB'nin kendi isteği doğrultusunda gerçekleşmiştir. SSCB'nin dağılmasından sonra ise durum tamamen değişmiştir. Artık bağımsızlığına kavuşan her ülke kendi çıkarları doğrultusunda ulaşım ağlarını yeniden düzenlemeye çalışmaktadır. Örneğin Kırgızistan bu doğrultuda Oş-Bişkek otoyolunu hayata geçirerek ulaşımı kolaylaştırıp ekonomik canlılığı sağlamaya başlamıştır. Fiyat artışlarının özellikle konut-kamusal, haberleşme, eğitim ve sağlık hizmetlerinde gerçekleşmesinin nedenleri arasında bu sektörlerin anahtar hizmet rolünü üstlenmelerine bağlayabiliriz. Devletin bu sektörlere olan desteği de diğer sektörlere göre daha fazla olmakla birlikte her geçen yıl artış eğilimindedir. Yabancı yatırımcıların bu sektörlere olan yatırımları, genel olarak baktığımızda her geçen yıl artış göstermektedir.

1.4.4. Kırgızistan'da Ulaştırma ve Telekomünikasyon

Kırgızistan'da ulaşım altyapısının temeli karayollarıdır. Ülkenin dağlık coğrafyası nedeniyle diğer BDT ülkelerindeki demiryolu taşımacılığı yerine karayolu taşımacılığı ağırlıktadır. Uluslararası nitelikte olmamakla birlikte, ulaşım ağı Bişkek etrafında yoğunlaşmıştır. Şehir içi ve şehirlerarası karayollarının uzunluğu 25 bin km'yi aşmaktadır. Yolcu taşımacılığının %87'si, yük taşımacılığının %94'ü karayolu ile yapılmaktadır. Bişkek-Oş, Oş-Erkeş-Tam otobanlarının ve Oş Havaalanı'nın iyileştirme çalışmalarının tamamlanmasıyla ulaşım sektöründe sorunların aşılması Oş bölgesinin ve Kırgızistan'ın ekonomisine ivme kazandıracaktır. Ülkedeki tek demiryolu hattı da Moskova bağlantılı olan hattır. Havayolu taşımacılığı ise gelişme göstermektedir.⁴³

Ülkenin dış dünya ile bağlantısı Türk Telekom'un kurduğu 2500 hat kapasiteli uydu telefon sistemi ve diğer ülkelerin kurduğu benzeri sistemlerle sağlanmaktadır. Haberleşme ağı ülke genelinde halen yaygınlaştırılamamıştır. Ülke genelinde, 1997 yılı itibariyle toplam

⁴³ Selda ÖZDENOĞLU; a.g.m. Temmuz 2005.

351.000 adet telefon abonesi bulunmaktadır.⁴⁴ Türkiye Cumhuriyeti tarafından Kırgızistan'da açılan orta dereceli eğitim ve öğretim kurumları dışında, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti arasında 3 Mart 1992 tarihinde Bişkek'te imzalanan "Eğitim, Kültür ve Bilimsel Alanlarda İşbirliği Anlaşması" hükümleri çerçevesinde 30 Eylül 1995 tarihinde İzmir'de imzalanan Anlaşma uyarınca, Manas Destanı'nın 1000. Yılı'nda Bişkek şehrinde "Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi" kurulmuştur.

1.4.5. Kırgızistan'da Finans ve Bankacılık Sektörü

Bağımsızlığını takiben 1991'de Eski Sovyetler Birliği ülkelerinin finansal sistemleri oldukça güçsüzdü. Ancak karşılaşılan diğer problemlerin büyüklüğü ve karmaşıklığı ile sorunlar daha da büyümüştür. Devlet kurumlarının yeniden yapılanması, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce mevcut olan finansal dengesizliklerin ortadan kaldırılması ve karmaşık sektörel reformların tamamlanması ülkelerin önündeki en önemli sorunlardır. Bu bağlamda finansal sistemin güçlendirilmesi amacıyla Kırgızistan'da bankacılık sektörü reformlarına önem verilmiştir.

Yeniden yapılandırma uygulamaları kamu ve bankacılık kesimi tarafından ancak başka çare kalmadığında kabul edilmektedir. Finans sisteminin yeniden yapılandırılmasında hangi yöntemlerin seçileceği ve seçilenler arasında hangisinin daha ağırlıkla uygulanacağı gibi sorunlar ülkenin ekonomik koşulları, finans sisteminin göreceli büyüklüğü, kamu maliyesinin durumu gibi çeşitli faktörlere bağlıdır.

Yeniden yapılandırma sonucunda ülkede gelişmiş ülkelerin kabul ettiği iki düzeyli bankacılık sistemi; Kırgızistan Cumhuriyeti Merkezi Bankası (KCMB) ve Diğer Ticari Bankalar oluşmuştur. Bankacılık sektörünün oluşumunda eski devlet bankalarının anonim ortaklıklarına dönüşülmesi yanında yeni ticari bankaların kurulması etkili olmuştur.

Kırgızistan bankacılık sektörünün gelişimini birkaç aşamalara ayırabiliriz:

⁴⁴ Selda ÖZDENOĞLU; a.g.m. Temmuz 2005.

1-aşama 1991-1993. Devlet bankalar sisteminin piyasa şartlarında çalışabilecek mali aracılarla dnşlmesi yeni ticari bankaların oluşumu. Bu dönemde ticari bankacılık sisteminin hukuki ve ekonomik altyapıları oluşturulmaya çalışılmıştır.

2-aşama 1994-1995. Yüksek enflasyon ve ekonomik krizin yaşandığı dönemdir. Kötü yönetim ve yanlış kredi politikalar sonucu ticari bankaların ve tüm bankacılık sektörünün sağlamliğının ve mali durumunun kötüleşmesi.

3-aşama 1996-1997. Bu dönemde mali ve bankacılık sisteminin sağlamliğını ve güvenirliğini artırmak amacıyla mali ve bankacılık sektörünün reform programı yürürlüğe geçmiştir. Bu program çerçevesinde bankacılık mevzuatlarına düzeltmeler ve ilaveler eklenmiş, bankalarda dünya muhasebecilik standartlarına geçilmiştir. Bunun yanında deyemezlik durumunda olan eski iki devlet bankaları Agroprombank ve Kırėızelbank tasfiye edilmiş, Promstroybank ve Kırėızistan bankaları yeniden organize edilmiştir. Genel olarak bu aşamada bankacılık sektörünün gelişimi ülke ekonomisinin ve döviz kurlarının istikrarlaşması, enflasyonun azalması ile anlatılmaktadır.

4-aşama 1998-1999. Bankacılık sektörü durumunun kriz haline gelmesi. Bankacılık sektöründeki kriz i ve dış faktörlere bağlı olarak oluşmuştur. İ faktör olarak bankaların etkisiz kredi politikaları, faiz politikalarının iyi yürütülememesi, mali saydamliğın sağlanamaması ve kötü yönetim, dış faktör olarak da ülke ekonomisi durumunun kötüleşmesi, devlet btcesinin denkleştirilmesindeki problemler gösterilmektedir. Rusya krizi de ülke bankacılık sektörü durumunun kötüleşmesine neden olmuştur. Merkez Bankası tarafından bankacılık sektörde sistemik krizin oluşmaması için önemli tedbirler alınmıştır.

5-aşama 2000-2003. Bankacılık sektöründe iyileşmeler görülmekle birlikte problemler de mevcuttur. Sektördeki düşük sermaye düzeyi bankaların sağlamliğını kötü etkilemekte. Dolayısıyla sermayeleşme problemi gündeme gelmektedir. Bu doğrultuda Merkez Bankası tarafından minimum sermaye bazını artırmaya yönelik sermayeleşme programı gerçekleştirilmektedir.

6-aşama 2004-sonraki yıllar. Bu dönem bankacılık sektöründe yabancı bankaların çoğalması, özellikle Kazakistan ve Rusya bankalarının şbelerinin açılması ile izah edilebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

KIRGIZİSTAN'DA BAĞIMSIZLIK SONRASI YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

Eski Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra serbest piyasa ekonomisini benimseyerek liberal reformlar uygulayan Kırgızistan'a, yabancı sermayenin yeteri kadar geldiği söylenemez. Ulusal tasarruf gücünün yetersizliği, dış ticaret ve bütçe açıklığı, kamunun borçlanma ihtiyacını doğurmaktadır. Buna bağlı olarak mevcut fonların büyük bir bölümünün yüksek faizlerle kamuya kanalize olması gibi nedenler Kırgızistan'da sanayinin gelişebilmesi için gerekli olan sermaye birikiminin sağlanmasına engel olmaktadır. Dış borçlanma imkânları da aynı şekilde genellikle resmi kalkınma finansmanları gibi çoğu kez şartlılık içeren ve piyasa borçlanma imkânlarını harekete geçirebilmede sınırlı etkileri olan dar bir finansman yapısı ile sınırlıdır. Hâlbuki Kırgızistan'ın bağımsızlık sonrası yeniden yapılanma için önemli miktarlarda dış borç kullanılmak zorunda kalınmıştır ve borçluluk rasyoları olumsuz bir seyir izlemiştir. Bu yüzden, sermaye birikimleri arttırmak için dış borç yerine yabancı sermaye yatırımları ülkemize çekmek daha akılcı bir yol olacağı ileri sürülmektedir.

2.1. Geçiş Sürecinde Yatırım Ortamı ve Uygulanan Yatırım Politikası

Ülkeye yabancı sermaye çekme politikası olarak reform sürecinde Kırgızistan'nın Ulusal Yatırım Politikası programını uygulamıştır. Bu program ekonomiye doğrudan yabancı sermaye yatırımları çekmek amacıyla hükümet tarafından uygulanan politikadır. Kırgızistan'ın Ulusal Yatırım Politikasının gerçekleştirilmesini çift yönlü olarak ele almak gerekir. Bunlar, ülke ekonomisinin kalkınmasında başrolü oynaması gereken özel sektör yatırımcıları ile doğrudan yabancı sermaye yatırımcılarıdır.

Kırgızistan hükümetinin doğrudan yabancı sermaye yatırımları çekmesinin esas amacı istihdamı artırmak, GSMH'yı artırmak ve sonuçta toplumun refah seviyesini yükseltmektir. Yatırımları ve yeni teknolojik gelişmeleri çekerek mal ve hizmet ihracatını artırmak ve dış

ticareti dengelemek; telekomünikasyon, banka ve sigorta sistemini geliştirmek önem kazanmaktadır. Bu doğrultuda yaratıcı ve etkin işgücünün artması için işgören haklarına ve standartlarına ilişkin; teknoloji, ticaret ve finans sektörünün gelişmesi için uygun iş ortamı oluşturmaya ilişkin; rekabetin ve çevrenin korunmasına, altyapının gelişmesine ilişkin; kamu yönetiminin ve vergi sisteminin etkin işleyişine ilişkin yeni ekonomik politikanın uygulanması öngörülmektedir.⁴⁵

Ülkeye doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekme politikasının esas amaç ve görevleri Kırgızistan'da ekonomik faaliyette bulunan yabancı yatırımcıların stratejik çıkarlarını korumaya yönelik yasa ve normların yeniden gözden geçirilmesi; doğrudan yabancı sermaye yatırımları ülkemizin diğer bölgelerine de eşit bir şekilde dağıtabilmek ve ekonominin her sektörüne yayabilmek; doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını güvence altına almaktır.

Kırgızistan'ın yatırım politikasının diğer amaç ve görevlerinden biri de yabancı yatırımcıların ilgilerini ençoklamak, ekonomik faaliyetlerin bürokrasileşmesini önlemek, monopollerin derugule edilmesi, daha fazla ekonomik serbestlik sağlamak, daha uygun yatırım ortamı oluşturmak, yabancı yatırımcıların Kırgızistan'da daha rahat ve güvende olabilecekleri imkanı sunmaktır. Bu sayede, yerli yatırımcıların yatırım sonucu elde ettikleri kazançlarını, ülke dışına çıkarmadan tekrar Kırgız ekonomisine yatırabilecekleri bir ortam yaratmak, hükümetin alması gereken tedbirlerdendir.

İşte hükümetin bu yönde attığı adımlar gerek mevzuat gerek ise kurumsal düzenlemelerin konusu olarak aşağıdakileri sırlayabiliriz:

— Kırgızistan'da yatırım yapan her gerçek ve tüzel kişileri hukuki mevzuatlarla devamlı bir şekilde güvence altına almak;

— Ekonominin hangi sektörüne yatırım yapılması gerektiğine, yatırım miktarına, yatırımın geri ödeme süresine ve bunun gibi faktörlere göre hem yerel hem de yabancı

⁴⁵ BİYALİEV A.B; “KR'nın Ekonomikasına İnvestitsiyalardı Tartuu Üçün Kanday Cagımduu Şartardı Tüzüü Kerek?”, Bişkek 2003.

yatırımcılara vergi ödemelerinde kolaylıklar sağlayarak harekete geçirici uygulamalar gerçekleştirmek;

— Projenin gerçekleştirilmesi için dış ülkelerden getirilen üretim mallarını gümrük ödemelerinden belli bir ölçüde veya tamamen muaf tutmak, • Yatırımcıların ticari faaliyetlerini uluslararası düzeyde (standartta) sürdürmeleri için bununla ilgili mevzuatı geliştirmek;

— Yatırımcılar için hukuki düzeyde konsessiyum, faktoring ve lizing gibi faaliyet alanlarını çeşitlendirmek;

— Yasalardaki karışıklığı yok etmek ve kamu yöneticileri arasında oluşabilecek çatışmayı önlemek;

— Ekonomide eksik görülen ve önemi büyük olan sektörlerle yabancı sermayeleri çekmeye yönelik teşvikli saniyileşme politikası uygulamak;

— Etkili bir ihracat politikası uygulayarak ticaretin ve yatırım rejiminin açıklığını sağlamak;

— Ekonominin daha çok rekabet edilir sektörlerinin gelişmesini teşvik etmek;

— Mali piyasaların gelişmesini teşvik etmek. Vatandaşların sermaye birikimlerini etkin kullanabilecekleri bir ortam yaratarak ülke içi yatırımları (yerel yatırımcıları) teşvik etmek;

— Doğrudan yatırımları çekmede devlet görevlilerinin ve yapısal alt bölümlerin faaliyetlerini denetim altına almak;

— Yatırımcılara yatırım ile ilgili gerekli bilgileri sunabilecek bir devlet organı oluşturmak ve bu organı bilgilerin zamanında ve doğruluğuyla görevlendirmek;

— Yeni küresel ekonomiye entegrasyonu sağlayabilmek ve ticareti geliştirebilmek için Kırgızistan toprağının jeopolitik konumunu göz önünde bulundurmak gerekir. Denize çıkış olmadığından, limanlar hariç diğer tüm kara, hava ve demir yolu nakliye sistemini geliştirmek önem kazanmaktadır.

2.1.1. Yatırım Politikasının Kurumsal Amaçları

Kırgızistan ekonomisinin gelişmesinde anahtar rolü oynayan yatırımların ve bu yatırım kaynaklarının kısıtlılığını tedbirle halletmek için kullanılabilir tüm iç ve dış kaynakları harekete geçirmek gerekir. İç ve dış kaynakları karşılaştırdığımızda devlet bütçesinin ve mali sistemin istenilen düzeye gelinceye kadar iç kaynaklar etkisiz kalırken dış kaynakların önemi artmaktadır. Kuşkusuz yabancı sermayeleri ülkemize çekmek zorunlu bir etken olmaktadır. Bu doğrultuda izlenen yatırım politikasının kurumsal amaçları olarak tespit edilenler:

Devlet organlarının doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekmesine ilişkin tekbiçimli bir sistem geliştirmek ve bu sistem esasında çalışmak: Yabancı yatırımcılara Kırgızistan'daki yatırım fırsatlarını takdim edecek ve yabancı yatırımcıları ülkemizde yatırıma başlayana kadar muhafaza altına alacak etkili bir bilişim ve örgütsel sistemi geliştirmek;

Daha uygun vergilendirme sistemi geliştirmek: Hem yerel hem de yabancı yatırımcılar için Kırgızistan'ın vergilendirme sistemini basitleştirerek ve vergi yükünü azaltarak ticari faaliyetlerine kolaylık sağlamak. Bu sayede devletin vergileri kontrol etmesi ve toplaması basitleşeceği gibi her vergi mükellefi (gerçek veya tüzel kişiler) açısından daha basit bir vergi ödeme usulu uygulanmış olacaktır. Ülkemizde vergi hukuku kanunun yürüttüğü vergi sisteminin sabitliği ve açıklığının sağlanmasıyla birlikte yerli ve yabancı yatırımcılar arasında vergilendirmede tarafsız olmak;

Potansiyel yatırımcılara açık ve doğru bilgileri sunmak: Doğrudan yabancı sermayeleri ülkemize çağırmak amacıyla ve yerli küçük ve orta boy işletmelerin yabancı şirketlerle ortak girişime ya da şirket birleşmelerine gidebilecekleri bir işbirliği imkanları yaratmak amacıyla Kırgızistan'ın genel ekonomik bilgilerini, politik durumunu, kanun ve mevzuatları, serbest ekonomik bölgelerin özellikleri ve işbirliği imkanları yani, yatırım fırsatlarını tanıtıcı v.b geniş kapsamlı bilgileri içeren el kitapları, broşür ve kitapçıkları devamlı bir şekilde yayınlamak ve dış ülkelerde bulunan elçilikler, satış temsilciler, turizm acentaları, uluslararası ve avrupa ekonomik forumlar yardımıyla dağıtmak. Ayrıca, doğrudan yabancı sermayeleri çekmek amacıyla konferans, sergi, fuar v.b gibi düzenlemeleri

gerçekleştirmek ülkemizin ulusal yatırım politikasını yürütmekle sorumlu olan kurumların görevlerindendir;

İhracatı geliştirmek için ihracat ortamını iyileştirmek ve devlet desteği sağlamak: Sanayi ve Dış Ticaret Bakanlığı başta olmak üzere Ticaret Temsilcileri ve devletin ilgili birimleri bir ihracat politikası ve uygulama stratejisinin temellerini oluşturmalıdır. Bu bağlamda dış yatırımcılara uzmanlar tarafından danışmanlık hizmeti sunarak onların ticari menfaatlerini korumak gerekir;

Mal ve hizmet piyasasında rekabeti pekiştirmek: Ülkemize yatırım mallarının ve teknolojilerin girişini kısıtlayan engellerin ortadan kaldırılması yönelik gümrük rejim ve tarife politikalarında liberilazasyon yürütmek ve gümrük kanunlarını tekrar gözden geçirmek.⁴⁶

Kırgızistan hükümeti yabancı sermaye yatırımları çekme faaliyetlerini 2010. yıla kadar planlanan ekonomik gelişmenin tümleşik esaslarına (ilkeleri) göre yürütmektedir. Kırgızistan hükümetinin geliştirdiği ekonomik gelişmenin tümleşik esaslarında şu tedbirlerin alınması planlanmıştır; sermaye birikimleri artırmak için dış borçlardan yararlanmayı aşamalı olarak kısaltmak, yurtiçi piyasayı canlandırarak yerel üreticileri güçlendirmek ve özellikle de ekonominin gelişmesi için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına öncelik vermektir. Hükümetin bu çaba ve gayretlerine rağmen, ülkeye doğrudan yabancı sermayeleri çekmek en önemli amaç ve görevlerden olmasına rağmen, bu faaliyetlerin yerine getirilmesinde de o kadar güçlük görülmektedir. Ama bu sorunun çözülmesi için kısa sürede aşağıdaki tedbirlerin gerçekleştirilmesi düşünülmektedir⁴⁷

Makroekonomik istikrarlığı sağlamak;

Gerçek ve tüzel kişilerin özel mülkiyet haklarını (yatırımcıların can ve mal güvenliğini sağlamak) açık ve adil bir şekilde koruyacak kanunların, yürürlükte etkili olması;

⁴⁶ <http://www.spf.gov>

⁴⁷ KR Jañı Perspektivalar: 2010-ga çeyin Öñüktürüünün Komplekstüü Negizderi, Bişkek 2001

Yatırımcıların ticari faaliyetlerine devletin aşırı bir şekilde müdahale etmesini, kısıtlamalar koymasını azaltmak, yedirmeye ve rüşvete karşı titiz davranmak;

Mali yapının şeffaflığını ve sabitliğini sağlamak;

Yatırımcıların menfaatlerini korumak ve yerel yatırımcılar ile yabancı yatırımcılar arasında ayrımcılık yapmamak ve aynı düzen ve kuralları uygulamak.

2.1.2. Yabancı Sermaye Yatırımlarını Düzenleyen Hukuki Mevzuat

Ülkenin yatırım ortamını çözümlemede ve yatırımcıların menfaatlerini korumada yatırım politikaları ve yatırıma ilişkin kanunların önemi büyüktür. Kırgız Cumhuriyeti sınırlarında yatırım yapan yabancı yatırımcıların faaliyetlerini düzenleyici kanunların temeli Medeni Hukuka, Vergi Hukukuna, Gümrük Kanunlarına, “Kırgız Cumhuriyetinin Yabancı Yatırımlar Hakkındaki Kanuna”, lisans, teminat, Serbest Ekonomik Bölgelere ilişkin kanunlara göre belirlenmekle birlikte Kırgız Cumhuriyeti Hükümetinin ve Cumhurbaşkanının aldığı kararnamelere ve yönetmelikler çerçevesinde yürürlüğe koyulmuştur.⁴⁸

Bağımsızlığın kazanılması sonrası Cumhurbaşkanlığı tarafından gerçekleştirilen bir düzenleme ile Kırgız Cumhuriyetinin uluslararası alanda ekonomik ilişkilerde etkili katılımları sağlamak ve yabancı yatırımcıları kaynak olarak ülkeye çekebilmek ve gerekli teknolojik ilerlemeyi sağlayabilmek için bu kanun düzenlenmiştir. Aynı kanun bazı düzenlemelerle geliştirilerek, 02.07.1993 tarihinde tekrar gözden geçirilmiştir. Aynı kanun diğer sektörlerdeki konjonktürel gelişmelere bağlı olarak 1994–1995 tarihlerinde de yapılan düzenlemelerle geliştirilmiştir. Bu kanun 30.09.1997 tarihinde Cumhurbaşkanının kararı ile “Yabancı Yatırımlar Hakkında Kırgız Cumhuriyeti Kanunu” olarak değiştirilmiştir. Çünkü bu tarihe kadar kanun adı “Yatırımlar Hakkındaki Kanun” olarak adlandırılmıştı. Bu tarih sonrası herkesimde yabancı yatırımcıları koruma ve onlara uluslararası standartlarda gerekli hakları tanımak gündeme gelmiştir. Bu kanun yabancı yatırımları çekmek için hukuki, ekonomik ve kuruluş ön koşullarını hazırlamaya, Kırgız Cumhuriyetinde yabancı yatırımcılar için elverişli ortamı sağlamak hedeflenmiştir. Cumhurbaşkanının kararı ile “Yabancı Yatırımlar Hakkındaki Kırgız

⁴⁸ Zakon Kırgızskoy Respubliki “O Investitsiyah v KR”, 2003-№ 66

Cumhuriyeti Kanunu'nun 3. maddesine göre yabancı yatırımcılar için tam ve daimi koruma, eşit ve adaletli muamele ve ulusal rejim garantisini vermiştir. Aynı kanunun 4. maddesi ile de yabancı yatırımcılara karşı ayırım yapmama garantisi verilmiştir. Yine bu kanunun 5. maddesi ile yabancı yatırımcılar müsadere (confiscation) korunmakla güvence altına alındıysa 6. madde ile de yabancı yatırımcılara verilecek zararın tazmini, 7. madde ile gelirleri kullanma garantisi, 8. madde ile açık bilgilere serbest ulaşım imkânları sağlanmıştır.

Bu kanun aynı zamanda, yatırımcılara mülkiyetlerinin kamulaştırılması durumunda zamanında ve yeterli tazminatı ödeme garantisi vermiştir. Bu şekilde yatırımcılar sermayelerini, hisselerini ve karlarını ülkelerine transfer edebilmeleriyle garanti altına alınmıştır. Milli para cinsinden kazanılan gelirlerin yabancı paralara çevrilmesinde ya da ithalat ödemelerinde ve herhangi bir harcamanın yabancı para cinsinden ödenmesinde sınır belirlenmemiştir. Yatırımcılar kazançlarını yabancı para türünde saklayabildikleri gibi bunun milli paraya çevrilmesinde de bir mecburiyet yoktur.

Söz konusu kanun, BDT'ne ilişkin bir model kanunun esasına göre oluşturulmuş olup, “Yabancı Yatırımlar Hakkındaki Kırgız Cumhuriyeti Kanunu” yatırımları korumanın uluslararası düzenine yaklaşmaktadır. Ne yazık ki, tüm bu olumlu yönlerin olmasına rağmen 1998 yılında ülkemizde yabancı sermaye yatırımları cazibeliğini kaybetmiştir. Yatırımcılar vergilendirmede, gümrükte vb. teşvikli ve daha gerçekçi kanunların olmasını istemektedirler.

Bu doğrultuda Kırgız Hükümeti 27 Mart 2003 tarihinde “Yabancı Yatırımlar Hakkındaki Kırgız Cumhuriyeti Kanunu”, dünyadaki lider ülkelerin doğrudan yabancı sermayeleri çekme hakkındaki kanunlarını temel alarak 1997 yılında çıkarılan kanuna bazı eklemeler yapılarak yabancı yatırımcıların haklarını biraz daha genişletmiştir. Bu kanun ülkemizdeki yatırım ortamının iyileşmesini sağlayan devletin yatırım politikasının temel ilkelerini koruyor, yerli ve yabancı yatırımcılara adaletli, ayrımsız hukuki rejimi sağlamakla yabancı sermayeleri çağırmanın güvencesi olmak istenilmiştir. Yeniden gözden geçirilen bu “Yabancı Yatırımlar Hakkındaki Kırgız Cumhuriyeti Kanunu” 5 bölüm ve 25 maddeden oluşmaktadır. Kanunun 8. maddesine göre parasal işlem özgürlüğü getirilmiştir. 18. madde ise yatırım anlaşmazlıklarının çözümü hakkındadır. Anlaşmazlık çıkması durumunda, Kırgız Cumhuriyeti kanunlarına göre çözüm bulmaya çalışılır. Çözüm bulunamaması durumunda

Kırgız Cumhuriyeti mahkeme organlarında durum incelenir, çözümsüzlük durumunda Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezine baş vurulur. Daha da anlaşmaya varılmaz ise, yatırım anlaşmazlığı Kırgız Cumhuriyeti Mahkemeleri ve Kırgız Anayasalarına göre çözülür.⁴⁹

Yabancı yatırımcıların yatırım garantisi yanında aranan diğer bir önemli özellik ise, yatırımın gerçekleşeceği ülkenin uluslararası organizasyonlara üyelik durumudur. Kırgızistan OAC içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bunun en çarpıcı kanıtlarından biri Ekim 1998 tarihinde BDT'na üye ülkeler arasında ilk olarak WTO üyeliğine kabul edilmesidir. 1994 yılında ortaya konan yeni ekonomi politikaları ışığında yapısal reformlara başladı. 1994 yılında IMF ile imzalanan yapısal reform programının sonuçları olumlu bulunarak 1997'de 21 milyon 900 bin Özel Çekme Hakları (SDR) tutarında son dilim kredi de verilmiştir. Şubat 1999'da kurulan yeni hükümet işletmelerinin ve özel teşebbüsün geliştirilmesi, yeni iş olanaklarının sağlanması, yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye çekilmesi ve ülkedeki yolsuzluklarla savaşıma v.b gibi hedeflere ulaşmak için çalışmaların hızla sürdürüleceği belirtilmiştir.⁵⁰

Şubat 2002'de Kırgızistan hükümetinin “Devlet Varlıklarının Yönetimi ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Çekme” komitesi tarafından “*One Stop Shop*” Bölümü oluşturulmuştur. One Stop Shop bölümü potansiyel yatırımcılara birincil verileri, danışmanlık hizmetleri ve yönetim desteğini bedava sunarak Kırgızistan'da ekonomik faaliyette bulunabilmeye ilişkin her tür belge ve dökümanları sunmaktadır. One Stop Shop'un ana amacı yatırımcıların ekonomik faaliyete başlayabilmeleri için *tek bir yerde* her tür bilgileri vererek lisans, ruhsat, patent v.b süreçleri kolaylaştırmakta ve zaman kaybını önlemektir.⁵¹

2.2. Kırgızistan'da Yabancı Sermayenin Türleri ve Boyutları

Geçiş sürecinde ülkenin iç kaynaklarının yetersizliği, iç tasarrufların yetersizliği ve her yıl devam eden bütçe ve dış ödeme açıkları ekonomiyi canlandırmada yabancı sermayenin ülkeye çekilmesini ve buna gerekli ortamın sağlanmasını zorunlu hale getirmiştir. Diğer Eski

⁴⁹ Kırgız Respublikası, Cokorku Keneştin Carçısı, (2003)

⁵⁰ <http://www.bisnis.doc.gov/bisnis/bisdoc/0308CCG-KG.htm>

⁵¹ www.spf.gov.kg/7_3_7.html

Sovyetler Cumhuriyetlerinde görüldüğü gibi yabancı sermayenin ülkeye sağlayacağı en önemli etkenler olarak:

- Ekonomik büyümeyi sağlamak ve devam ettirmek;
- Üretim araçlarının modernize edilmesi ve genişletilmesi;
- Sektörlerde inovasyonun sağlanması
- Piyasa ekonomisi şartlarına uygun işgücünün yetiştirilmesi.

Koyulan amaçlara rağmen yabancı sermayeyi ülkeye çekmede zorunluluklar yaşanmakta ve bu problemleri çözme yolları ülkede yürütülen reformların başarı durumunu direkt olarak etkilemektedir ve bir ekonomik sistemden diğer ekonomik sisteme geçiş sürecinde böyle yatırımların hacmi büyük oranda olması gerektiğine dair görüşler hep söylenmiştir.

Siyasi istikrarsızlık, ekonomik kriz ve geçiş sürecinde yaşanan diğer problemler yabancı sermaye açısından Kırgızistan pek cazip görünmemektedir. Bağımsızlığın ilk yıllarında yeterli kaynakların bulunmamasından yüksek faizli kredileri kabul etmek zorunda kalmıştır.

Kırgızistanı yabancı yatırımcılar için cazip hale getirmek için başta Kırgız Cumhurbaşkanlığı olmak üzere Kırgız Hükümeti bir dizi reformlar gerçekleştirdi. Eylül 1997 tarihinde öncelikle Yabancı Yatırımlar Hakkında kanun çıkarıldı. Bu kanunla yabancı yatırımcıların hakları güvence altına alındı. Hükümetin öncelikli hedefi 1999 verilerine göre GSYİH'nın % 8.8 olan doğrudan yabancı yatırım hacmi 10 yıllık kalkınma programı çerçevesinde 2010 tarihine kadar bu miktar %15'e çıkarılması planlandı. Kırgız Devlet İstatistik Enstitüsü'nün verilerine göre 1995 -2001 yılları arasında gerçekleşen toplam doğrudan yabancı sermaye yatırımları 711.5 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.⁵² Genel olarak yabancı işletmeler ve yabancı ortaklı yerli işletmeler aktif olarak maden, petrol rafineri,

⁵² Turar Koichiev : "The Economy of Kyrgyz Republic on the Way of Reforms" 2001 Bishkek, s.141-149

ticaret, gıda işleme, tekstil, endüstriyel mühendislik alanlarında üretimlerine devam etmektedir.

Tablo 2.1 :Son 5 Yıl İçin Toplam Yabancı Sermaye (Bin ABD Doları)

	2004	2005	2006	2007	2008
Doğrudan Yatırımlar	175585,4	210306,2	335589,2	436821,6	866200,6
Özsermaye Yatırımları	30652,3	2633,5	464,3	9746,9	8019,6
Diğer Yatırımlar	1299713,7	1952302	2127041,1	2655981,8	3464613,9
Hibe ve Teknik Destek	6250,3	5610,6	50917	55482,7	58899,6
Toplam	1 512 201,7	2 170 852,3	2 514 011,6	3 158 033	4 397 733,7

Kaynak: <http://www.stat.kg/stat.files/din.files/building/4040001.pdf>

http://www.stat.kg/stat.files/express/invest/inostrannie_investicii_2008.pdf

Tablo 2.1’de son 5 yıl için toplam yabancı sermaye yatırımları verilmiştir. Tabloya bakarsak doğrudan yabancı yatırımların sürekli büyüdüğünü ve 2008’de önceki yıla göre 2 kat arttığını görmekteyiz. DYY’ların diğer yatırımlara göre daha az kalmaktadır. Yabancı yatırımlarının büyük çoğunluğu Uluslar Arası Kuruluşlardan yardım şeklinde ve diğer yatırımlar kapsamaktadır.

Tablo 2.2’ye göre ülkenin avantajlı durumda olduğu doğal kaynaklar ve finans sektörüne yatırımların yoğunlaştığı gerçeğidir. Bu alanlar, altın ve hizmet sektörü olarak dikkati çekmektedir. Yabancı yatırım miktarının ilk ulaştığı en büyük seviye 1998 yılında gerçekleşmiştir. Bu yüksek seviye 1997 yılında yabancı yatırımcıya güvence vermek için çıkarılan “Yabancı Yatırımcı Kanunu” ile açıklanabilir. Bunun yanında Eylül 1998 de bizzat Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı tarafından Ekonomik Kalkınma ve Yabancı Yatırımcılar Komitesi kuruldu. Bunlar yabancı yatırımcıyı ülkeye çekebilmek kadar o yatırımcıların ülkede uzun süreli yatırım yapabilmeleri için her türlü güvencenin verilmesi gerektiğiyle alakalı çalışmalardır. Çünkü yabancı yatırımcı her şeyden önce yatırım yaptığı ülkede uzun vadeli siyasi ve ekonomik istikrar ister.

Tablo 2.2: Yabancı Sermaye Yatırımlarını Gerçekleştiren Ülkeler ve Sektörler

Firmalar	Yabancı yatırımı gerçekleştiren ülke	Sektör
Kumtor	Kanada	Altın madeni
Demir Kırgız Uluslararası Bankası	Türkiye	Bankacılık
Reemtsma Kırgızistan	Almanya	Tütün
Coca-Cola	Türkiye-Amerikan	Alkolsüz içecekler
Norox Maden İşletmesi	Avustralya-İngiltere	Altın Madeni
Plaskap-Bişkek	Türkiye	Plastik Şişeleme
Kırgız Petrol İşletmesi	Amerikan	Petrol İşleme
Merkez Asya Grubu	Güney Kore-Çin	Bankacılık, Gıda İşleme
Kant Çimento	Siemens Gurup-Alman	Çimento
Cameo A.Ş.	İngiliz	Yünlü İplik
Aga-Khan Vakfı	EBRD-IFC	Finans
Asya Bankası	Güney Kore	Bankacılık
Pakistan Ulusal Bankası	Pakistan	Bankacılık
Kırgız Petrol Şirketi	Kanada	Petrol Rafinerisi

Kaynak. Central Asian Journal, Number 2,

2.2.1. Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Kırgızistan Hükümetinin ülke ekonomisine doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekmesinin asıl amacı, yüksek teknolojiye dayalı üretim, genel fonların yenilenmesi, istihdamı artırmak, mevcut kalifiye çalışanların yaratıcılığından ve girişimciliğinden yararlanmak, yönetim, pazarlama ve know-how alanında yeni icat ve gelişmelere ulaşmak, iç piyasaya yüksek kaliteli malları arz etmek ve ihracat malların üretimini gerçekleştirmektir.

Hızlı bir şekilde artan dış borç ve fazla olmayan ihracat hacmi ile Kırgızistan'ın ülke dışından özel yatırımcı çekmesi oldukça önemlidir. Hükümet garantisi altında gerçekleştirilen

yatırımların doğrudan yabancı yatırımlardan en önemli farkı devlete mali yükümlülük yüklememesi ve dış borçların teşkil dış borçlar gibi pahalı olmaması tersine, hemen hemen maliyetli olmaması ve bütçeye vergi ve harç şeklinde gelir sağlamasıdır. Kırgız Cumhuriyeti ekonomisinin yatırım cazibesi kazanması için yatırım matrisleri çerçevesinde yapılmakta olan ve perspektifli yatırımlar, izin ve düzenleme sistemi engellerinin kaldırılması, yatırımcılara büyük garantilerin temin edilmesi yabancı yatırımcıların başarılı bir şekilde çalışabileceği ve gelişebileceği faaliyet türlerinin ve ekonomi sektörlerinin genişletilmesi için hukuki kararname bazının değiştirilmesi ile ilgili etkili çalışmaların yapıldığı söylenebilir.

Bugünlerde Orta Asya ülkeleri arasında Kırgızistan, girişimcilik ve yatırım için daha özgür bir ülke olarak sayılmaktadır. Normatif hukuki bazlar liberaldir ve uluslararası norm ve prensiplerinde yapılmıştır. Ancak Orta Asya bölgesinde işbirliği olmamasından dolayı Kırgızistan'ın doğrudan yabancı yatırımları çekme ve ihracatı artırma yoluna kendi ekonomisinin gelişmesine yönelik tüm gayretleri Özbekistan ve Kazakistan'ın katı tarifeleri ve indirim karşısı politikalarına takılmaktadır. Yabancı yatırımların kullanılması ile ülkeye ek finans kaynaklarının yanında öncü üretim ve yönetim teknolojisinin çekilmesi beklenmektedir.⁵³

Kırgızistan Milli İstatistik Komitesi ve Merkez Bankasının verilerine baktığımızda Tablo 2.3'de görüldüğü gibi, 2007'de Kırgızistan'a gelen doğrudan yabancı yatırım miktarı 436,8 milyon ABD doları olmuştur. 1996 yılındaki yatırımlardaki aniden artış KUMTOR altın üretimi ile ilgilidir. Verilerden de görüleceği gibi yabancı sermaye yatırımlarında 2002 yılından itibaren bir artış göstermekte ve yapısı itibariyle öz sermayeye olan yatırımlar çoğunluk göstermektedir. Ancak 2002 yılından başlayarak diğer yatırımlar alt başlığındaki yatırımlar artış göstermektedir. Bu diğer yatırımlar yapısı içine finansal leasing, yabancı ortaklardan alınan krediler ve ticari krediler girmektedir.

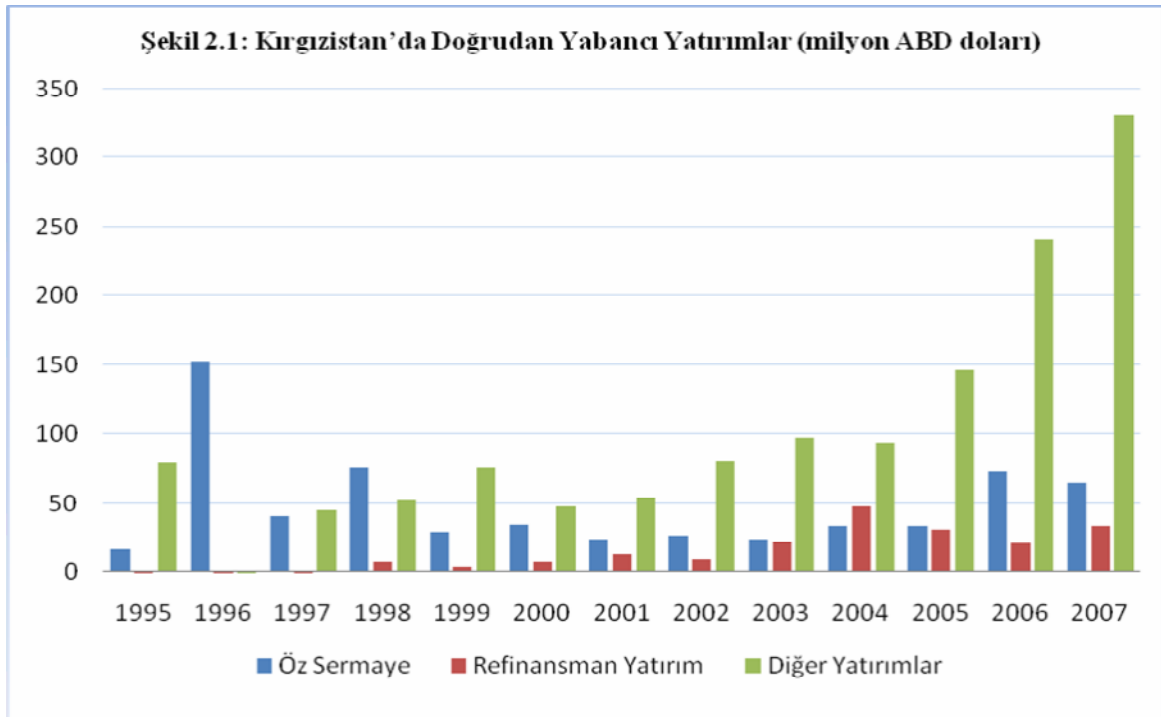
⁵³ Söner ALTINMAKAS: Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Kırgızistan Örneği. Yayınlanmayan Yüksek Lisans Tezi, Bişkek – 2004.

Tablo 2.3: Kırgızistan’da Doğrudan Yabancı Yatırımlar (milyon ABD doları)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Öz Sermaye	15.9	152.6	40.3	76.1	28.5	34.1	23.1	26.1	23.4	33.2	33.0	73.5	64.5
Refinansman Yatırım	0.3	0.2	0.4	7.6	3.9	7.8	12.8	9.0	21.8	48.0	30.7	21.1	33.6
Diğer Yatırımlar	79.7	0.3	45.7	52.6	76.2	47.7	54.1	80.5	98.1	93.7	146.6	241.0	331.2
Toplam	95.9	153.1	86.3	136.3	108.6	89.6	90.1	115.7	146.9	175.6	210.3	335.6	436.8

Kaynak : Kırgızistan Ulusal İstatistik Komitesi

<http://www.stat.kg/stat.files/din.files/building/4040005.pdf>

Kaynak: Kırgızistan Ulusal İstatistik Komitesi

<http://www.stat.kg/stat.files/din.files/building/4040005.pdf>

Kırgızistan'a doğrudan yabancı yatırımların gelmesi yabancı işletmelerin ve işbirliklerinin kurulması, devlet işletmelerinin yabancı sermayeye katılımı ile özelleştirilmesi, yabancı şirketlere işletmelerin devredilmesi, ortak ve yabancı bankaların kurulması yoluyla gerçekleşmektedir.

Bugünlerde yabancı yatırımların işlem çevresi önemli ölçüde genişlemiştir. Yabancı yatırımcılar, yatırdıkları yatırımlarla değil, uygun koşullarda döner sermayelere kısa vadeli finansal kaynaklar sağlayarak forward sözleşmeleri yaparak ve şirketlerle işbirliğine giderek ticari faaliyetlerini genişletmektedir. 2000 yılından itibaren, yabancı sermayeli finansal işlemler toplam doğrudan yabancı yatırımların %55-70'ni oluşturmaktadır. Yatırımlar leasing gibi modern finansal yöntemlerin uygulanmasıyla da gerçekleşmektedir. 2007 yılında gerçekleşen tüm doğrudan yatırımların %65-70'ni teşkil eden ticari ve mal kredileri ile gerçekleşmektedir.

Özellikle belirtmek gerekir ki, ülkemizde çok az sayıdaki uluslararası veya global şirketlerin yatırımı yapılmıştır. Bir başka deyişle, Kırgızistan'da yatırımda bulunan uluslararası bazda yani, küresel piyasalara hâkim firmaların sayısı henüz azdır.

2.2.2. Yabancı Sermayeli Şirketler

Kırgızistan'da yabancı sermaye yatırımlarını ülkeye çekmek yerel, yabancı ve ortak şirketler vasıtasıyla mümkün olmaktadır. İç piyasa taleplerinin karşılanmasıyla, sermaye akışlarının ve fon kaynaklarının sağlanmasıyla, ülkede üretim, ticaret, ihracat, toplam yatırımın ve istihdamın artışına katkı sağlamakla, yan sanayilerin gelişmesine destek vermekle %100 yabancı sermayeli şirketler ve yerli firmalar ile ortak girişim kuran şirketlerin bugün Kırgızistan için önemi büyüktür. 2007 yılında 7120 yabancı sermayeli şirket kayıta alınmış ve bu şirketlerin ancak 2020'i (%28) ekonomik faaliyetlerini etkin bir şekilde yürütebilmişlerdir. 1998 yılında 2068 yabancı sermayeli şirket daha başarılı bir şekilde çalışabilmişken, 2002'de başarılı şirketlerin sayısı 1784'lere kadar azalmıştır. Diğer yıllarda da azalma eğilimi görülmüştür.

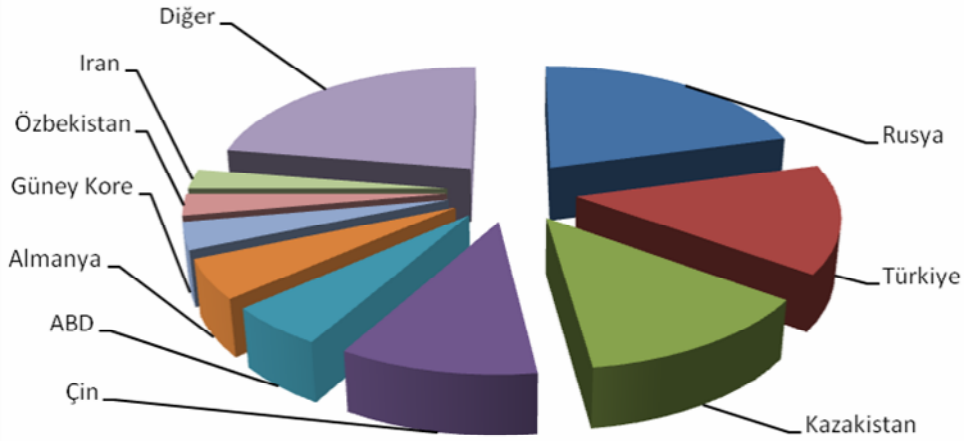
Tablo 2.4: Yabancı Sermayeli Şirketler

Yabancı Sermayeli Şirketler	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Kayıtlı Olanlar	4004	4691	5277	5658	6158	6188	6196	7015	7101	7120
Faaliyette Bulunanlar	2068	2103	2026	2046	1784	1780	1788	1796	2011	2020

Kaynak: Kırgızistan Ulusal İstatistik Komitesi 1998-2007 yıllık raporları verilerinden derlenerek oluşturulmuştur

Yabancı sermayeli şirketler üzerine yapılan bir araştırma sonucunda, Şekil 2.2'ye bakarsak Kırgızistan'da ticari faaliyette bulunan toplam yabancı sermayeli şirketlerin %20'si Rusya'ya ait olup, bu ülke birinci sıra almıştır. Daha sonra bunu Türkiye %14,1 veya 252 şirket ile, Kazakistan %13 veya 233 şirket ile, Çin %10,4 veya 186 şirket ile, ABD %5,3 veya 95 şirket ile, Almanya %5,1 veya 91 şirket ile, Kore %3,5 veya 64 şirket ile, Özbekistan %2,8 veya 50 şirket ile, İran %2,6 veya 48 şirket ile izlemektedir. Diğer ülkelerin payı ise %23,2 olduğu tespit edilmiştir.⁵⁴

Şekil 2.2: Yabancı Sermayeli Şirketlerin Ülkelere Göre Payı

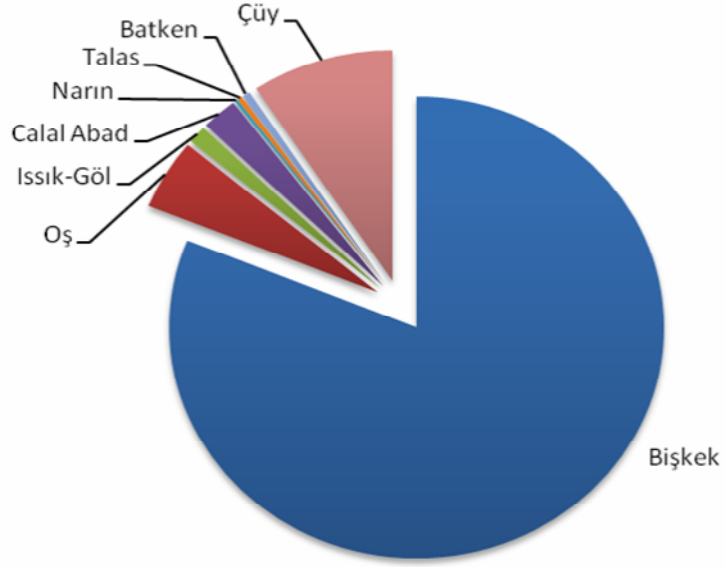
⁵⁴ Bekzat, MADANBEKOV: *Investor's Survey*, Investment Now Dergisi. s. 16. Bişkek, 2004

Yerli şirketlerle ortak girişimde bulunan yabancı şirketlerde çalışan işgörenlerin sayısı 2003 yılında toplam 40,4 bin adamı oluşturup, 2002 yılına göre %11,8 artmıştır. Milli Banka tarafından belirlenen resmi döviz kurlarına göre söz konusu şirketlerde çalışanların ortalama ücretleri 2003 yılında 95 ABD \$ olmuştur. Yabancı sermayeli şirketlerde çalışanların en yüksek ortalama ücretleri restoran hizmetlerine ve otelcilik sektörüne – 6493,3 som, imalat sanayiye – 5001,6 som, ulaşım ve iletişim sektörüne – 4141,7 som ve diğer sektörlerle ortalama 3500 som düşmektedir.⁵⁵

2003 yılında daha başarılı çalışan şirketler 2946,3 milyon som gelir elde etmişlerdir. Bu kazancın yaklaşık %60'ı sanayi sektöründe (1768,8 milyon som), %16,8'i (496,3 milyon som) ticaret sektöründe, %16,5'i (485,2 milyon som) ulaşım ve iletişim sektöründe görülmüştür. Toplam yabancı sermayeli şirketlerin %48'i zarar görmüşlerdir. Daha çok sanayi sektörüne (243,5 milyon som), ticaret sektörüne (187,7 milyon som), kira ve gayrimenkul işlemleriyle uğraşanlara (137,6 milyon som) zarar düşmektedir. 2003 yılında yabancı sermayeli firmalar tarafından 17887,4 milyon som tutarında mal üretilerek, 2002 yılında gerçekleşen üretimin %117,7'i kadar artış görülmüştür. Bunların çoğunluğu Isık Göl bölgesinde 10,8 milyar som, Bişkek'te 3,5 milyar ve Jalal Abad bölgesinde 691,7 milyon som tutarında mal üretilmiştir. Yabancı sermayeli şirketlerin 2007 yılında bölgelere göre dağılımı aşağıdaki gibidir:

⁵⁵ Bekzat, MADANBEKOV: a.g.e., s. 14-16.

Şekil 2.3: Yabancı Sermayeli Şirketlerin Bölgelere Göre Dağılımı

Görüldüğü gibi yabancı sermayeli şirketlerin çoğunluğu başkent Bişkek şehrinde faaliyet göstermektedir. En önemli sebep olarak da başkent'in iyi altyapıya sahip olunmasıdır, Bişkek'ten sonra yabancı sermayeli şirketler Çüy, Oş ve Jalal Abad bölgelerinde yer almaktadırlar.

Tablo 2.5: Yabancı Sermayeli Şirketlerin Temel Göstergeleri

	1998	1999	2000	2001	2002
Kayıtlı Olanlar	4004	4691	5277	5658	6158
Faaliyette Bulunanlar	2068	2103	2026	2046	1784
İşgücü Sayısı	26742	28916	32968	35916	36168
Toplam Katma Değer (milyon som)	4085.3	5562.4	7750.2	9167.7	8443.6
Öz Sermaye Yatırımları	1430.7	978.3	2352.5	1278.7	1657.3
Gelen Doğrudan Yabancı Yatırım (milyon dolar)	136.3	108.6	89.6	90.1	115.7
Üretim Miktarı (milyon som)	6935.7	10057.8	14326.7	15684.7	14447.7
Satış Dönüşümü (milyon som)	942.4	853.2	1026.8	995.6	1253.4

İhracat (milyon dolar)	96.9	77.5	70.3	66.9	124.2
İthalat (milyon dolar)	316.5	235.3	238	202.8	234
Önceki seneye % olarak					
Kayıtlı Olanlar	122.4%	117.2%	112.5%	107.2%	108.8%
Faaliyette Bulunanlar	148.1%	101.7%	96.3%	101.0%	87.2%
İşgücü Sayısı	135.7%	108.1%	114.0%	108.9%	100.7%
Toplam Katma Değer (milyon som)	-	136.2%	139.3%	118.3%	92.1%
Öz Sermaye Yatırımları	34.1%	68.4%	240.5%	54.4%	129.6%
Gelen Doğrudan Yabancı Yatırım (milyon dolar)	157.9%	79.7%	82.5%	100.6%	128.4%
Üretim Miktarı (milyon som)	123.5%	145.0%	142.4%	109.5%	92.1%
Satış Dönüşümü (milyon som)	114.7%	90.5%	120.3%	97.0%	125.9%
İhracat (milyon dolar)	92.6%	80.0%	90.7%	95.2%	185.7%
İthalat (milyon dolar)	137.2%	74.3%	101.1%	85.2%	115.4%
Kaynak: Kırgızistan Ulusal İstatistik Komitesi 1998-2002 yıllık raporları verilerinden derlenerek oluşturulmuştur					

2.2.3. Serbest Ekonomik Bölgeler

Ülke ekonomisinin gelişmesinde serbest ekonomik bölgelerin katkısı büyüktür. Serbest ekonomik bölgelerde ticari faaliyetlerini sürdüren yerel ve yabancı şirketlere özel teşvikler, gümrük ve vergi indirimleri yapılarak daha uygun yatırım ortamı sunulur. Ülkenin yatırım ortamını iyileştirmek ve ülkeye daha fazla yabancı yatırımları çekmek için yapılması gereken önemli adımlardan olarak serbest ekonomik bölgelerin kurulması ve bu bölgelerin geliştirilmesi sayılabilir.

Hem kıt sermayenin çok sayıda ülke tarafından paylaşılmak istenilmesi, hem de yabancı sermayenin ülke ekonomisine ve kullanılmasına yaptığı katkıların gün geçtikçe daha iyi anlaşılması nedeniyle, ülkeler bugün yabancı sermayeden aldıkları payı artırabilmek için her geçen gün çok daha cazip koşullar hazırlamaya çalışmaktadırlar. Yani, yabancı yatırımcılar sermayelerini yatırmak için önünde cazip koşulları sunan birçok ülkeden istediğini seçebilir. Bu yüzden onların Kırgızistan'ı da göz önünde bulundurmaları için cazip yatırım koşulları hazırlamada diğer gelişmekte olan Kazakistan, Azerbaycan, Özbekistan v.b ülkelere göre rekabette sahip olduğumuz üstünlüğü tanıtmamız gerekir. Maden kaynakları, hangi

şartlar altında olursa olsun bu alanla ilgilenen yabancı yatırımcıları yüksek kazanç getirmesiyle ülkeye çekecektir. Ama özel yatırım koşullarının hazırlanması küçük ve orta boy işletmeleri için söz konusu olmaktadır.

Güney doğu Asya ülkeleri, özellikle Çin geçiş dönemlerinde ekonomik yolunu çizirken attığı ilk adımlardan biri yabancı sermayeleri ülkelere çekmek olmuş ve bunu başarılı ekonomik reform dahilinde serbest ekonomik bölgeler (SEB) kurarak özel teşvikler vermek şeklinde gerçekleştirebilmiştir. Devlet bazen iş hayatında ekonomik düzenlemelerini ülke çapında uygulamayı ön görmeyebilir. Örneğin, ekonomik dengeyi sağlamak için eksik gördüğü herhangi bir alanı veya geri kalmış bir bölgeyi kaldırmak zorunda kalabilir. Bunun gibi durumlarda, söz konusu bölgelerde uygun yatırım koşulları sağlayarak ve özel teşvikler vererek serbest ekonomik bölgeler (SEB) kurulabilir. SEB’ler ülkenin toprakları içinde yerleşmiş olup bu sınırlarda faaliyet gösteren şirketlere hükümet tarafından gümrük, vergilendirme ve mali sistem açısından özel teşvik, indirim ve destek sağlanır. SEB’in yönetiminin görevleri, bu bölgede faaliyetini sürdüren işletmelere hizmet etmek; faaliyetlerini engelleyen sorunları çözmek, iş adamlarının can ve mal güvenliğini sağlamak v.b. Kırgızistan’da şirket kurmak isteyen yabancı yatırımcıların çoğunluğu SEB’in üyesi olmayı şart koymaktadırlar.

Kırgızistan’da, bugüne kadar dört serbest ekonomik bölge (SEB) kurulmuştur. Bunlar; “Bişkek”, “Karakol”, “Maymak” ve “Narın” SEB’leridir. İlk kez 1991 yılında “Narın” SEB’si oluşturulmuş, ancak 1993 yılında tam olarak fonksiyonunu yerine getirmeye başlamıştır. Bu dört SEB içerisinden ancak “Bişkek” SEB’i biraz daha etkili çalışabilmektedir. Yatırımcılara gerekli şartları sunamadıklarından “Karakol” ve “Narın” SEB’lerinde çok az sayıda yatırımcı çalışmakta ve bugünlerde ticari faaliyetlerini yürütmelerinde aksamaktadırlar. “Maymak” SEB’i ise etkili çalışmadığından şu an kapanmış durumdadır. Kırgızistan’daki SEB’lerde genellikle gıda ürünleri, tekstil ürünleri (ready-made garments), mobilya, bilgisayar ve diğer elektronik aletlerin montajı, pencere pervazı ve kuşağı üretimi, maden suyu şişeleme, çay paketleme v.b faaliyetler gerçekleştirilmektedir.

Serbest ekonomik bölgelerin sosyo-ekonomik göstergelerine bakmak gerekirse, 1999 - 2001 yıllarında göre “Bişkek” SEB’ne 34,6 milyon ABD doları, “Karakol” SEB’ne 4,6 milyon

ABD doları, “Narın” SEB’ne 5,8 milyon ABD doları tutarında yabancı yatırımlar gelmiştir. Bu tarihte “Bişkek” SEB’sinde 195, “Karakol” SEB’sinde 98, “Narın” SEB’sinde 19 işletme ticari faaliyette bulunmuşlardır. Aynı dönemde bu SEB’lerde 4532 işgören istihdam edilmiştir.

Ülkemizdeki SEB’lerin görevlerini yerine getirememelerinin bir takım nedenleri vardır. Ülkedeki SEB’lerin kurulması dünya tecrübesine dayanmamıştır. Bir diğer neden SEB’lerin gelişmesini destekleyici ve düzenleyici hukuki mevzuatın eksik olmasıdır. Bu sorun, SEB’lerin yabancı yatırımları çekmede etkisiz kalmasını doğurmaktadır. Zira, makro düzeyde, ülke ekonomisinin gelişmesi doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkin kullanılmasına da bağlıdır. Bu yüzden, dış yatırımları çekmenin en önemli enstrümanı olarak sağlam SEB’lerin oluşturulmasıyla ve mevcut SEB’lerin etkili bir şekilde harekete geçirilmesiyle birlikte gerekli hukuki, siyasi ve ekonomik desteğin sunulması kısa sürede alınması gereken tedbirlerdendir. “Asya aslanlarının (gelişmiş ülkeleri)” SEB’ler yardımıyla ekonomik başarıya ulaşmaları göze çarpan örneklerdendir. Dünya tecrübelerine dayanan bu şekildeki ekonomik büyüme arkasından yüksek teknoloji ve iş yerlerini beraberinde getirmektedir. Bir diğer önemli husus olarak şunu söyleyebiliriz, Kırgızistan’da daha etkili SEB ağı (şebeke) oluşturabilmek için hükümetin bu bölgeleri daha fazla yabancı yatırımcıları çekme ve onlara gerekli şartları sağlama mekanizmasını geliştirmek amacıyla; finansal ve gümrük politikalarına ilişkin olarak yeni yönetim ve deney şekli geliştirmek amacıyla; ayrıca, dış piyasalara odaklı, ihracatı artırıcı piyasa ilişkisi yapısını oluşturmak amacıyla deneysel poligon şeklinde kullanması öngörülmektedir.

Serbest ekonomik bölgelerin geleceğini kısa sürede bütçeye daha fazla gelir getirmesi amacıyla değerlendirmemek gerekir. Yabancı yatırımcılar yatırımda bulunmalarının ilk safhalarında yeni piyasada faaliyetini başarılı bir şekilde yürütüp yürütemeyeceğinden tereddüt eder. Bu bakımdan, yatırım akımları başlangıç dönemlerde düşüktür. Yatırımcılar menfaatlerini koruyabilecekleri güveni duyunca ve devlet tarafından teşvikler verilince işlerini genişletmeye daha fazla sermaye yatırırlar. Her bir SEB yabancı yatırımları çekme ve onların etkin kullanılması sürecinden doğan ekonomik ve sosyal ilişkileri düzenleyici sağlam bir yatırım mevzuatının bütünlüğünü geliştirmelidirler.

Etkili bir şekilde yabancı sermayeleri çekmenin ilk koşulu, ev sahibi ülkenin ve yabancı yatırımcının menfaatlerinin esnek olmasıdır. Yabancı yatırımcılarla işbirliği kurmaktan daha gerçek şeyleri beklemek gerekir. Gerçekleştirilmesi mümkün olmayan amaçlardan kaçınılmalıdır. Örneğin, en yüksek – son model teknolojilerin sağlanması v.b gibi. Ama özellikle belirtmek gerekir ki, yabancı yatırımcıların faaliyetlerini sürdürürken ekonominin gelişmesine sağladığı olumlu katkılarının yanında bir takım ters etki de (şirketin iç kanallarıyla kaynakların dışa çıkmasını, emek piyasasının bozulmasını v.b) yaratmaktadır.

Ülkenin stratejik alanlarına yabancı sermayelerin teşvik edilmesi, bazen tercihli olarak yatırımı özendirme veya kısıtlama gibi ince ayarlama mekanizmasının harekete geçirilmesini şart koymaktadır. Bu gayede, Çin halk cumhuriyetinin pratikte daha etkili olduğunu kanıtladığı – stratejik yabancı sermayeli gruplara (ihracat odaklı ve yüksek teknolojiye sahip), aynı zamanda hizmet işletmelerine göre imalat işletmelerine özel teşvik ve destek verme v.b gibi yöntemler kullanılabilir.⁵⁶

Bir de dünya tecrübelerine dayandığımızda, hukuki düzenlemelerin yeterince gelişmediği ve hükümetin ekonomiye çok titizlikle müdahale ettiği şartlarda –stratejik şirket gruplarına kıt kaynakların sağlanmasında yardımcı olmak ya da yatırımlara seçmeli olarak sınır koymak – v.b şekilde doğrudan müdahale etmek neticeli bir sonuca götürecektir. Bu tecrübe ve deneyler Kırgızistan’da da uygulanabilir. SEB’lerde daha iyi piyasa koşullarının yaratılması için ekonomik canlanmayı teşvik edici sağlam ticaret hukukunun yürürlüğe geçirilmesine önem verilmelidir. Bu doğrultuda, Çin’in hukuki düzenlemesindeki şu tecrübesinden örnek alınabilir; vergi indirimlerinde sektörel dereceleme, işletmelerin öz varlıkları ile ödünçlerinin bağlantısını belirlemek, teknolojik ithal malları ikame edici projeleri teşvik etmek v.b.

⁵⁶ K. KASIMOVA: Sentr Magistraturı, Aspiranturı i naučno-obrazovatelnyh programm, RolSvobodnyh Ekonomičeskih Zon v Privleçenii İnostrannyh İvestitsiy, Bişkek-2002.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRGIZİSTAN'DA YABANCI SERMAYENİN MAKROEKONOMİK ETKİLERİ VE GELECEĞİ

Bir ülkenin yatırım iklimi, o ülkede yatırım yapmanın cazibeli olup olmamasını yansıtmaktadır. Yatırım iklimi, yatırımcıların ilgilendiren veya tersine iğrençli gösteren piyasa ekonomisine özgü politik, sosyo-ekonomik ve finansal, sosyo-kültürel, hukuki, kurumsal, coğrafik ve bunun gibi etkenlerin bütünü olarak tanımlayabiliriz. Yatırım ortamı genellikle, aşağıdaki faktörlere göre değerlendirilir:

- Doğal kaynaklar,
- Politik istikrarlık ve açıklık,
- Makroekonomik düzey; bütçe durumu, ödemeler dengesi, dış borçlar, dış ticaret,
- Kanun, mevzuat, kararname v.b gibi ekonomik hayatî düzenlemelerin istikrarlığı, bütünlüğü ve güvenirliliği,
- Liberalizasyon düzeyi,
- Altyapı durumu ve elverişli olması,
- Mülkiyet haklarının korunabilirliği,
- Vergi sisteminin uygunluğu,
- Bankacılık sisteminin ve diğer mali kuruluşların durumu; halkın kredi kaynaklarına ulaşabilirliği,
- Piyasaya girişteki yönetsel, teknik, bilgisel ve diğer engeller, ekonomideki monopolizm seviyesi,
- Ekonomik açıklık ve dış ülkelerle olan ticari muamele.

3.1. Kırgızistan'ın Yatırım İkliminin Genel Değerlendirilmesi

Piyasa ekonomisi bağlamında demokratik bir ülke kurulabilmesi için Kırgızistan ekonomisinin çeşitli sektörlerinde gerekli değişimlerin yapılması zorunlu olmuştur. Bu sayede, yapısal reform uygulanarak yeni kanunlar çıkartılmış ve yürürlüğe konulması için özel kurumlar oluşturulmuştur. Kırgızistan'da yatırım ortamını iyileştirmek ve yabancı yatırımcıları ülkeye çağırmak Kırgız Cumhuriyeti Hükümetinin öncelikli görevlerinden olmuştur. Bugünlerde de ülkenin tüm sektörlerine yabancı yatırımların yapılmasına ilişkin tedbirler alınmaktadır. Bu konuda devlet çabaları en üst düzeye çıkarılarak uluslararası tecrübelerle dayanmak koşuluyla reform uygulanması öngörülmektedir. Hukuki düzenlemelere yönelik reform uygulanması rüşvetin önüne geçilmesini, ticaret serbestliği ve işletmelerin ticari faaliyetlerine devlet ve organlarının aşırı derecede müdahale etmesini önlemeyi sağlayacağı beklenilmektedir. Ayrıca, enflasyonu ve enflasyon beklentisini azaltmaya yönelik politika geliştirmek öncelikli görevlerden olmaktadır.

Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve Hükümetinin geliştirdiği yabancı sermayeleri çekme stratejisi her şeyden önce yatırım ortamını en üst düzeye çıkarmayı içermektedir. Kırgızistan ekonomisi için şu faktörleri göz önünde bulundurmak ve gerekli çarelerin yerine getirilmesi çok önemlidir⁵⁷; yatırımların ülkeye girmesini engelleyen olumsuzlukların ortadan kaldırılması; doğal kaynak yetersizliği; bölgelerarası ve dış ülkelerarası taşıma maliyetinin yüksek olması; vergi oranlarının yüksek olması ve vergiden boşaltmaların (tax vacation) veya teşviklerinin olmaması; iç piyasa hacminin dar olması v.b. Artan rekabet koşullarında, ülkemize yabancı yatırım girişini artırabilmek için komşu ülkelere kıyasla yatırım iklimi iyileştirmek gerekmektedir. Örneğin, dış ülkelerle olan yatırım ortamının değerlendirilmesinde Kırgızistan'dan ayrıcalıklı olarak bir çok ülke doğrudan yatırımları mali akımdan teşvikler sunarak desteklemektedir. İş hayatında, komşu ülkelerin hemen hemen hepsinde yatırımcılara vergi teşvikleri verilerek, duruma göre vergiden belli süre için muaf tutulmaktadır. Bu yüzden Kazakistan, Özbekistan ve Çin ile kıyaslanıldığında, Kırgızistan'da yatırım teşviklerinin cazibeli olmadığı ileri sürülmektedir.

⁵⁷ Turar, KOYÇİEV: *İlim Jana Bilim Bulagı*, Reforma Jolunda Kırgızstandın Ekonomikası, Bişkek s.119

Tablo 3.1: Kırgızistan'ın Ekonomik Gelişmesi ve Doğrudan Yatırımlar (1992-2006)															
	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Toplam Yabancı Sermaye Yatırımlar (GSYİH'daki %)	19.9	11.7	9.0	18.3	25.2	21.7	15.4	18.0	20.0	17.8	17.6	11.8	14.5	16.4	17.4
Kaynak: Kırgızistan Ulusal İstatistik Komitesi http://www.stat.kg/stat.files/din.files/building/4040005.pdf															

Ekonomik verilere göre 1996 -2000 yıllar aralığında ülke ekonomisinde, özellikle sanayi sektöründe sermaye yatırımlarının kısılması ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir. Zira, bu dönemlerde ekonomik bunalım (kriz) yaşandığından yatırım faaliyetleri arka plana bırakılmıştır. Üreticilerin üretim gücü, kapasitesi %20-50 azalmıştır. 1996-1997 yıllardan itibaren yatırımı özendirmede devlet desteğinin ve ilgisinin kesilmesi, vergi ve gümrük rejiminin güçleşmesi, yazılı olarak kanunların ve kararnamelerin bulunmasına rağmen, yürürlükte gücünü kaybetmesi ve karmaşık olması, devlet organlarının rüşvet yedirme olayına gitmeleri, yatırımcılara haksız davranmalar (demokratik ülke kurallarına aykırı;) ülkede yatırım yapmanın çekiciliğini ters yönde etkilemekteydi. Kırgız Cumhuriyetinin Milli Statatistik Komitesinin (KCMSK) verilerine baktığımızda, Tablo 3.1'de görüldüğü gibi 1997 yılından sonra doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının olumsuz eğilim gösterdiği görülmektedir . Bu eğilim de devletin yatırıma 1998 tarihinden itibaren ilgi çekmediğini, teşvikler vermediğini ve bürokrasileştiğini yansıtmaktadır. Ekonominin diğer sektörlerinde de azalma eğilimi görülmüştür. Artık bu eğilime son vererek, yeni ulusal politikayı uygulayan organların bugünlerdeki iş hayatındaki faaliyetlerini yazılı şeklindeki kurallara göre uygulamasını titizlikle denetim altına almak gerekir.

3.1.1. Kırgızistan'da Yabancı Sermayenin Sektörel Dağılımı

Kırgızistan'a yapılan yabancı sermaye yatırımlarının büyük bir bölümü sanayi sektöründe yoğunlaşmaktadır. Ayrıca madencilik sektörüne de odaklanmaktadırlar. Çünkü Kırgızistan büyük miktarlardaki altın yataklarına sahiptir. Yabancı yatırımcılar açısından Kırgızistan'da hidroelektrik, gıda sanayi, yüksek teknolojiler, alt yapı ve turizm ciddi ölçüde

önemli yatırım alanlarıdır. Yabancı ortaklı işletmeler altın çıkarma, petrol ticareti, çay paketleme, şeker ve pasta üretimi alanında öncü konumdadır.

Tablo 3.2: Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomi Sektörlerine Göre Dağılımı (bin ABD doları)

Sektörler	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Toplam	89607.9	90088.5	115666.1	146955.5	175585.4	210306.2	335589.2	436821,6
Tarım, avcılık ve ormancılık	40.8	130.1	805.3	2009.9	9752.7	763.4	3561.0	4268,1
Madencilik	4607.6	4320.7	5058.2	12285.4	9952.2	24309.6	55779.8	54636,6
İmalat Sanayi	44026	50897.4	52802.4	73164.4	92972.8	94799.6	141013,8	134932,6
Elektrik enerjisi, sıcak su ve gaz üretimi ve dağılımı			31.5	322.6	2202.8	103.8	11,2	24,3
İnşaat	4670.3	129.3	2166.7	5037.7	5818.2	12121,0	9116,2	12539,0
Otomobil, özel ve ev eşyaları ticareti ve tamirciliği v.b hizmetler	14686.9	23267.3	19737.8	22626.9	24579.1	21834.6	26693,1	39794,6
Otelcilik, konaklama ve restaurant hizmetleri	10587.5	6962.6	4812	1960	960.8	2485.0	1946,5	2687,7
İletişim ve ulaşım	3078.5	2309.2	7954.8	4670.4	6880.1	4746.0	9276,7	13486,4
Finansal faaliyet	1560.3	469.5	6005.6	3960.5	10813.5	41024.1	61847,7	113105,3
Gayrimenkul işlemleri	5600.1	1377.3	13171.7	3544.8	8791.7	7369.4	25281,6	60115,9
Kamu yönetimi			1393.5	727	677.3	75.3	250,9	
Eğitim	72.6	80.1	2612.2	9325	1000.2	0.2	0,9	309,9
Sağlık, Beden eğitimi ve sosyal garantiler	0.5	14.9	6.3	5317.6	762.9	0.3	804,2	0,6
Toplumsal, sosyal ve bireysel hizmetler	676.8	130.1	501.6	1336.2	421.2	673.9	5,6	920,6

Kaynak: Kırgızistan Ulusal İstatistik Komitesi
<http://www.stat.kg/stat.files/din.files/building/4040005.pdf>

Tablo 3,2'den görüldüğü gibi yabancı sermaye yatırımları hem toplam itibariyle hem de genel sektörlere dağılımı itibariyle artış göstermektedir. 2000 yılı itibariyle önceki senelere göre sanayiye yapılan yabancı yatırımlar her yıl artmış. İnşaat, ticaret ve gıda sektörlerinde

yabancı yatırımların akımı da artmıştır. Sanayiye yapılan yabancı yatırımlarının artmasının temel nedeni sanayiye teşviklerin olması ve vergi oranlarının düşük olması sayılabilir.

Sanayi sektörüne yapılan yabancı yatırımların en büyük payı 1996 yılında kurulan Kumtör Altın İşletmesi'ne aittir. Kanada şirketi olan "Cameco" ile ortaklaşa "Kumtör Altın İşletmesi" önemli yatırımlarda bulunmuştur. Bu takdirde, sanayiye yapılan yabancı yatırım akımının yükselme eğilimi 1995 yılına kıyasla %127,9 olmuştur. "Kumtör" şirketi, 1996 yılında ülke ekonomisine gelen toplam yabancı sermaye yatırımlarının %79,0'na sahip olmuştur. Bu kadar büyük oran o yıllarda yabancı sermayenin ülkeye girişinin çok az olduğunu göstermektedir.⁵⁸ Renkli madenler sanayisine istikrarlı bir şekilde yatırımlar gelmekte olup, toplam sanayiye gelen yabancı yatırımların %15-20'ni oluşturmaktadır. Daha sonra "Alex Stuard Esseirs" ve diğer küçük işletmeler madencilikte önemli yatırımlarda bulunmaktadırlar. 2003 yılında madencilik sektörüne gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları 12,28 milyon ABD doları olmuştur.

2008 yılı "Tekstonik" (21 milyon som), Kırgızistan ve Çin şirketlerinin ortak girişimde bulunduğu "Anbang" AŞ'i (34,8 milyon som), "Kumtor Gold Company" (25,5 milyon som), "Barrik Gold Kırgızistan" Ltd. (28 milyon som), "Tohtazan" Ltd., (21,4 milyon som) şirketleri önemli yatırımlarda bulunmuşlardır.

Petrol ve gaz işleme sanayisine de büyük miktarlarda doğrudan yatırımlar yapılmaktadır. Son dört yıl içinde bu sektörde gerçekleşen yatırımların %85'i "Kyrgyz Petroleum Company'e" aittir. Ayrıca yeni jeolojik keşifleri araştıran ve kazı işleri yürüten Çin ve Avustralya şirketleri ülkenin güneyinde faaliyetlerini etkili bir şekilde yürütmektedirler. Petrol ve gaz işleme sektörüne yatırım yapmanın çok kârlı olmasına rağmen bu alanda faaliyet gösteren işletmelerin teknolojik donatımı temin etmeleri çok pahalıya mal olmasıyla birlikte gümrük ödemeleri de maliyeti %20 artırmaktadır.

Hafif sanayiye de sabit bir şekilde yatırımlar yapılmıştır. Sanayiye gelen toplam yatırımların %5-15'i hafif sanayiye düşmüştür. Bu sektörde Çüy bölgesinde faaliyet gösteren işletmeler ("Panda" Ltd. ve "Teviz" Ltd. şirketleri), Bişkek şehrindeki "Reemstma-

⁵⁸ Turar, KOYÇİEV: *İlim Jana Bilim Bulagı*, Reforma Jolunda Kırgızstandın Ekonomikası, Bişkek s.126

Kırgızistan” Ltd. ve Karakol, Narın şehirlerinde oluşturulan serbest ekonomik bölgelerdeki KOBİ’ler baş rolü oynamaktadır. Ayrıca, Calal Abad ve Oş bölgelerinde Türkiye, Çin ve Rusya ülkeleriyle ortaklaşa büyük miktarlardaki sermayeler yatırılmıştır (“GüneyTütünİhracat” Ltd, “Stanatun” AŞ v.b).

Gıda sanayisine de önemli ilçüde yatırımların geldiği görölmektedir. Bu sektöre toplam sanayiye gelen yatırımların %45-50’i düşmektedir. Önemli yatırımların başında “Coca Cola Bishkek Botlers”, “Bişkek Süt” AŞ, “Kümes Hayvanları Fabrikası” AŞ, “Usu Salkın” Ltd. v.b şirketler ülkenin diğer bölgelerinde söz konusudur. Doğrudan yatırım akımlarına baktığımızda, ekonominin gıda sektörünün ilgi çekici olduğu anlaşılmaktadır. Gıda ve hafif sanayi sektörünün ihracat yönlü olduğunu ve buna ilişkin olarak doğrudan yatırımların bu sektörde yeterliliği olumlu ticaret dengesine bağlı olduğunu belirtmek gerekir.

İnşaat sektörüne yapılan yabancı sermaye yatırımları; İnşaat sektörüne gelen yatırımlar da son üç yıldan beri artış göstermektedir. İnşaat alanına bugüne kadar gelen yatırımların en büyük payı 1998 yılına düşmektedir. 2008’de 21200,2 ABD doları yatırılmış olup toplam yabancı yatırımların %15.6’ı oluşturmuştur. Son yıllarda dönem farklılığına göre bu sektöre gelen yatırımların payı toplam sanayiye gelen yatırımların %6-15 olmuştur. Gelişmiş ekonomilerin sanayi sektörüne baktığımızda, doğrudan yatırımların hem sermaye miktarı hem de üretim süreçlerinin ve teknolojik bilgilerin v.b faktörlerin yeterli olduğu görülürken, ülkemizde bu etkenler etkisizdir. Bugünlerde başarılı bir şekilde ticari faaliyetlerini yürüten şirketler arasında “Neman” Ltd., “Bishkek-Eridan kuruluş” Ltd., Kırgız Amerikan “Asyakuruluşservis” Ltd. v.b. gibi şirketler yer almaktadır.

Tarıma yapılan yabancı sermaye yatırımları; Tarım sektörüne ise ülkemizin bağımsızlığı almasından itibaren tatmin edici düzeyde yatırım gelmemektedir. Tarım stratejik sektör olduğundan dünyada teşviklerin en fazla uygulandığı ve devlet desteğine muhtaç bir sektördür. Çünkü, tarım kesimi her ülkede olduğu gibi Kırgızistan’da da topluma birinci derecede temel ihtiyaçları karşılayacak ürünleri ve sanayiye hammaddeleri sağlamaktadır. Öte yandan, ülkemiz gelişmekte olduğundan tarımın önemi ve milli gelirdeki payı daha fazladır. Buna rağmen, 1995-2005 yıllarda toplam yatırımların en az payı tarıma düşmektedir. Bu oran ancak %0,02 olmuştur. 1998-2000 yıllarda tarıma gelen yabancı yatırımlarda artış

görülmüştür. 2000 yılında 40,8 bin ABD doları bu sektöre yatırılmış olup toplam yabancı yatırımların %0,45 olmuştur. Ama 1999'da bu oran %0,54 idi. 2004-2005 yıllarında tarıma yapılan yatırımlar düşüş göstermiş. Tarıma yapılan yatırımların az olmasının nedeni toprak verimliliğinin az ve Kırgızistan'ın toplam alanının % 90'dan fazlası dağlar olmasıdır.

2001 yılında tarıma yapılan yabancı yatırım miktarı 2000 yılının üç katı fazla, 2002'de ise on beş katı fazla olmuştur. Daha önce bahsettiğimiz gibi yabancı yatırımcılar gıda sektörüne daha çok yatırım yapmalarına karşılık, tarım sektörüne yatırımların çok az gelmesi gıda sektörünün etkili çalışmasını aksatmaktadır. Zira bu sektör tarım ürünlerine ihtiyaç duymaktadır. Bu hususta tarımın önemi artmaktadır. Bu alanda çalışan uzmanların bildirilerine göre her yıl tarıma 300-350 milyon som yatırılması gerekirken, gerçekte 1995 yılından itibaren tarıma gerekenin altında yabancı sermaye yatırılmıştır.

İletişim ve ulaşıma yapılan yabancı yatırımlar; Son iki yılda iletişim ve ulaşım, ekonominin en hızla gelişen sektörlerinden olmaktadır. Ekonomik göstergelere göre 2003 yılında iletişim alanına yapılan yabancı sermaye yatırımları 927,6 bin ABD doları olmuştur. Bugünlerde Kırgızistan'ın iletişim sektöründe faaliyette bulunan başarılı şirketlerden Kırgız Amerikan "Katel", "Bitel", "Fonex" şirketleri ve "Ericson", "Motorola", "Sun", "Oracle", "Dell" gibi resmi dağıtım şirketleri mevcuttur. Ulaşım alanında da önemli yatırımlar gerçekleştirilmektedir.

Finansal sektöre yapılan yabancı yatırımlar; Ülke ekonomisine yapılan toplam yabancı yatırımların ortalama %3'ü mali sektöre düşmektedir. Ama 2002 yılında bir önceki seneye göre 12,8 katı kadar artmıştır. Bu eğilim Kazakistan'ın "Kazkomertsbank" AŞ'inin "Kırgızavtobanka" AŞ'inin hisselerini ve Kazakistan'ın "Temirbank"ın "İneksimbank" AŞ'inin hisse senetlerini satın almasına dayanmaktadır. Ayrıca, Milli Bankanın yönetmelik ve normlarına uymak için "Asya Universal Banka"sının öz sermayesi artırılmıştır. Mali sektöre 2003 yılında gerçekleşen doğrudan yabancı yatırımlar 3,96 milyon ABD doları olmuştur. Mali sektöre ilişkin olarak bu konudaki uzmanların tahlillerine göre, önümüzdeki 2-3 yılda yabancı yatırımcılar yeni banka kurmanın yerine, mevcut bankaları satın almaları daha kazançlı olacağını ileri sürmektedirler.

Yabancı yatırımların ticaretteki payı; Otomobil, araba, araç-gereç v.b özel ve ev eşyaları ticareti ve tamirciliği v.b hizmetleri ekonominin bir diğer sektörü olarak düşük maliyetler karşısında yüksek kazançlı olup yabancı yatırımcılar tarafından daha cazibeli karşılanmaktadır. 2003 yılı bu sektöre doğrudan yabancı yatırımlar 2002 yılına göre %115 fazla gerçekleşmiştir. 2001’de ise 2000 yılında bu sektöre gelen yabancı yatırımların 1,5 katı fazlayken, 2002 yılında bir önceki seneye göre %15 azalma görülmüştür. Yabancı sermayeli şirketler daha çok Bişkek şehrinde, Çuy, Oş ve Calal Abad bölgelerinde ticari faaliyetlerini sürdürmektedirler.

Eğitim sektörüne yapılan yabancı yatırımlar; Eğitim sektörüne yapılan doğrudan yabancı yatırımlar çok düşüktür. Toplam doğrudan yatırımların yaklaşık %1,8’i bu sektörde gerçekleşmiştir. Ancak 2002 yılında bu alana gelen yatırım akımları önceki yılın 32 katı kadar artmıştır. Genelde bu artış Türkiye ile Almanya’nın yatırımlarından kaynaklanmaktadır. En önemli yatırımlardan Kırgız Türk “Manas Üniversitesi, “American University in Kyrgyzstan (“AUK”), “Slovyan Üniversitesi”, “Sebat” Kırgız Türk Özel Liseleri ve “Tacis”, “Tempus”, “Ednet Carana” ve “TeachEx” gibi yabancı sermayeli eğitim programlarından ve kuruluşlarından söz etmek mümkündür.

3.1.2. Kırgızistan’da Yabancı Sermayenin Bölgesel Dağılımı

Kırgızistan coğrafi olarak yedi bölgeden oluşmaktadır. Ülkenin dağlık yapısından kaynaklanan yerleşme yerleri genelde Güney ve Kuzey bölgelerinde nüfus yoğunluğu yüksek olan bölgelerde toplanmıştır. Bu yerleşim bölgeleri ülkenin tarım sektörü açısından en verimli vadileridir. Bunlar Fergana, Çuy ve Talas vadileridir. Özellikle Kuzey bölgesinde, Çuy Vadisi ve Bişkek bölgelerinde yaşayan nüfus toplam nüfusun %45 dir. Bu bölgelerin avantajı merkezi bölge olmasının yanında sosyal ve ekonomik imkânları bu bölgeyi cazip hale getirmiştir. 19 yüzyıl sonlarında Rus ve Alman nüfusun temel yerleşme yerleri olarak seçilmesi bunun en önemli kanıtıdır.

Kırgızistan’ın Kuzey ve Güney bölgelerini ayıran temel farklılık bu bölgelerin ulaşım elverişli olmayan 300 km yi aşan dağlarla birbirinden ayrılmasıdır. Bu bölgeler arasında diğer önemli farklılık ise iletişim imkânlarının Kuzey bölgelerinde gelişip Güney bölgelerinde geri

kalmış olmasındadır. Ulaşım ve iletişimdeki gelişme farklılıkları iki bölge halklarının yaşam şekli ve standartlarını da etkilemiştir. Merkezi bölgelerden kopuk yaşayan Güney halkı komşu ülkelerdeki halkların (Uygur, Özbek ve Tacik) etkisiyle de bu farklılık derinleşmiştir. Özellikle 1998 yılında Batken bölgesinde meydana gelen siyasi problemlerin komşu bölge halklarının etkisi büyük olmuştur. Yaşanan bu siyasi problem sonrasında ülkeye gelen turist miktarında düşüş olduğu gibi yabancı sermaye yatırımlarında da düşüşlere sebep olduğu açıktır.

Kendi toprakları içindeki enerji taşıyıcılarının üretimi giderek azalan Rusya'nın Orta Asya Bölgesi'ne olan ilgisi özellikle bu alanda yoğunlaşmaktadır. Yatırımlara sebep olan kriterlerin daha çok karşılaştırmalı üstünlükler çerçevesinde olduğu görülmektedir. Enerji yatırımları başta olmak üzere deri, tekstil ve hazır giyim üretimi, ticari ve danışmanlık hizmetleri bunların en önemlileridir. Altyapı konusundaki problemler yabancı sermayenin bölgeye getirilmesini olumsuz yönde etkileyebilecek boyuttadır.

Gelişmişlik seviyelerinin farklı olması yatırımları aynı bölgelerde yoğunlaştıracığından, kaynakların belli kutuplarda toplanmasına sebep olabilecektir. Refah artışı bazı bölgeleri geliştirirken, diğer bölgeleri ise geriye itecektir. Bu da, aynı bölge içinde ekonomik açıdan düal bir yapının ortaya çıkmasına neden olabilecektir.

Merkezi Planlı Ekonomi döneminde açılan fabrikaların yoğunlaştığı bölgeler yine bu avantajların etkisiyle Çuy vadisi, Bişkek ve Oş bölgelerindedir.⁵⁹ Elbetteki bu fabrikaların üretim yerleri olarak bu bölgelerin seçilmesinde ulaşım, nüfusun yoğunluğu, pazarlama imkânları ve enerji avantajları gibi faktörler etkili olsada merkezi planlı dönem sonrasında doğrudan yabancı sermaye yatırımları çekmek için bu üretim tesislerinin özelleştirmeye açılırken yine çoğunlukla Kuzey bölgesindeki tesislerin değerlendirilmesi bölgeler arasındaki dengesizlikler açısından olumsuz etkileri görülmüştür. Alt yapı imkânlarının Kuzey bölgelerinde Güney bölgelerine kıyasla daha gelişmiş olduğundan yabancı sermaye yatırımları bu bölgeleri tercih etmiştir. Yatırımcıların yatırım maliyetlerini doğrudan etkileyen altyapı imkânları bu bölgelerde daha avantajlı durumdadır. Ulaşım, iletişim, teknik eleman, enerji ve özellikle sermaye akımlarının etkinliğini sağlayan ileri teknik imkânlara sahip özel bankaların yine bu bölgelerde yoğunlaşması yabancı sermayenin de daha etkili olmuştur.

⁵⁹ Belgelerle Sovyet Kırgızistan 1983

Aşağıdaki şekilde de görüldüğü gibi, yabancı yatırımları ülke içinde çeken bölgeler genelde altyapı sorunlarını göreceli olarak asgariye indirmiş bölgelerdir. Bişkek ve Oş bu avantajlara sahip olduğundan dolayı yabancı sermaye yatırımların bu şehirleri tercih etmiştir. Bu şehirlerin yanında Issık-Göl bölgesine yapılan yatırımların payı yüksek bulunmaktadır, bu da bu bölgede faaliyete geçen Kanada' altın üretim şirketi ile ilgilidir. Kırgızistan, dar olan iç piyasasının yanında komşu ülkelerdeki nüfusun yapısı, ülkelerin gelir seviyelerinin çok düşük oluşu ve bu bölgelerdeki siyasi istikrarsızlık da eklenince bu bölge yabancı yatırımcı için cazibesini diğer ülkelerle karşılaştırıldığında yitirmektedir.⁶⁰

Dikkat çekici diğer bir husus yabancı sermayenin 2004 yılında itibaren hızlı bir artış göstermesidir. Bilindiği gibi o dönemler Rusya ve Kazakistan'dan gelen yabancı sermaye özellikle finans ve bankacılık sektörüne yönelmiştir. Kazakistan'da o dönemlerdeki sermaye fazlalığı ve bunların bir kısmının Kırgızistan'a gelmesi cazip olarak değerlendirilmiştir.

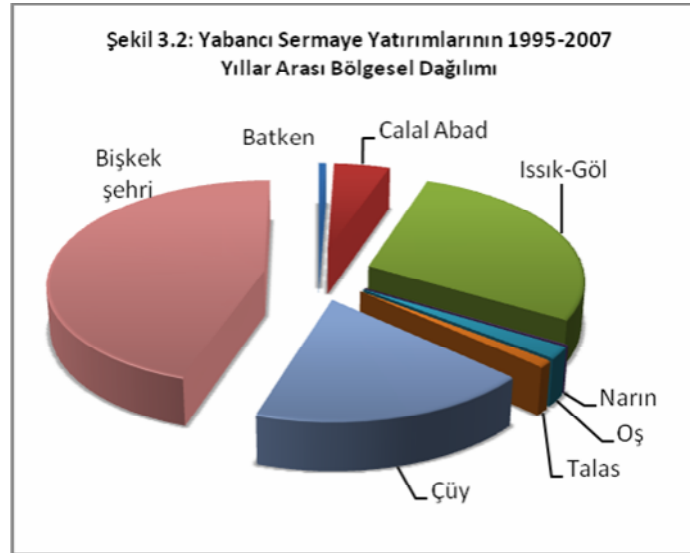
Bölgeler içinde en az yabancı sermayenin gittiği bölge de Narın bölgesi olmuştur. Bunun sebebi olarak da bu bölgenin altyapısının iyi olmaması, soğuk bölge olarak sayılması ve nüfusun az olması gösterilebilir.

⁶⁰ Kırgızistan Ekonomisi. Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi 2003

Tablo 3.3: Kırgızistan'da Doğrudan Yabancı Yatırımlarının Bölgesel Dağılımı (bin ABD doları)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Batken	0.0	0.0	0.0	0.0	33.8	3558.3	0	253.5	0	0	0	9350	0
Calal Abad	0	25679	1546.2	9210.7	9412	13533	4896.4	6641.2	20825.4	14820.0	15451.8	29892.9	14143.5
Issık-Göl	91812	101735	30039	5949.5	4474.1	5969.3	12863.5	8105.2	28667.6	50090.8	27614.2	9124.3	6081.5
Narın	0	0	0	2633.9	1349	150.2	1.1	1060.9	364.3	188.5	808.2	2151.9	1389.4
Oş	203.7	738.7	19711	29318	22115.1	15302	15934.7	13153.5	15014.2	12450.5	5717.8	1616.8	7215.7
Talas	0	0	1,4	0	0	0	0.1	12.1	1705.2	10892.2	12462.3	27132.0	43848.1
Çüy	2586.7	8262.1	3982.9	6583.5	4379.5	3871.4	7805.6	9640.1	9244.5	19309.5	54252.6	99618.2	113462.2
Bişkek şehri	1342.4	16624.8	31063.7	82605.7	66798.6	47223.9	48587.1	76799.6	71134.3	67833.5	93999.3	156703.1	250 681.2
Toplam	95944.8	153039.6	86342.8	136301.3	108562.1	89607.9	90088.5	115666.1	146955.5	175585.4	210306.2	335589.2	436 821.6

Kaynak: <http://www.stat.kg/stat.files/din.files/building/4040008.pdf>

3.1.3. Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ülkeler Göre Dağılımı

Bağımsızlık sonrası Kırgızistan birçok ülke ile kültürel, sosyal, siyasi ve ekonomik bağlantılar kurmuştur. Kırgızistan'a gelen yabancı sermaye yatırımlarının ülkelere göre dağılımına baktığımızda, Tablo 3.4'ten de görüldüğü gibi geniş bir yapıya sahiptir. Birleşik Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri dışından gelen yatırımlar ilk yıllardan itibaren çoğunluk göstermekte. Ama son yıllar rakamlarına baktığımızda BDT ülkelerinin payı hızlı artmış durumda. 1995 yılında BDT dışı ülkelere gelen yatırım toplam yabancı sermaye yatırımları içinde % 99.60 iken, 2000 yılında %85.42 oluşturmuş, 2007 yılında ise %54.61 oluşturmuş. Böyle bir gelişme son yıllarda Rusya ve Kazakistan'dan gelen yatırımlardan dolayı olmakta.

Ülkeler arasından Kanada, Türkiye, ABD, İsviçre, Almanya gibi ülkelere gelen yatırımlar büyük olmuştur. Şekil 3.3'te 1995-2007 yılları arası Kırgızistan'a en çok yatırım yapan üç ülke grafiği gösterilmektedir. Şekilden de görüldüğü gibi bu üç ülke hemen hemen her yıl aynı kalmakla birlikte (Kanada, Türkiye, ABD) son yıllarda Kazakistan'dan gelen yatırım çoğunluk teşkil etmektedir. Kazakistan'dan gelen yatırım daha çok bankacılık ve finans sektörlerine yönelmiştir.

Tablo 3.4: Kırgızistan'a Gelen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımların Ülkelere göre Dağılımı (bin ABD doları)													
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Toplam	95926	153060	86343.1	136301	108 562.1	89 607.9	90 088.5	115 666.1	146 955.5	175 585.4	210 306.2	335 589.2	436 821.6
Birleşik Devletler Topluluğu Ülkeleri Hariç	95543	151733	84195	129810	102 757.9	76 539.3	83 734.3	89 551.3	119 408.7	146 552.2	160 935.0	178 386.3	238 561.6
Afganistan	1	137	251.8	248	33.4	7.6	50	31.4	743.3	15.8	1.4		
Almanya	106.3	740.5	1264.4	1940.6	15 574.3	9 515.1	22 401.7	8 977.4	5 981.8	8 533.3	36 451.4	53 421.5	28 634.7
Amerika Birleşik Devletleri	230.9	4318.2	10007.4	32523.3	19 154.3	23 577.6	17 502.2	20 144.1	9 881.9	13 952.3	11 719.9	6 357.6	13 029.7
Avustralya	-	-	84.7	269.1	429.4	401.6	79.9	5 829.2	201	3 123.9	4 889.7	3 451.6	5 524.3
Avusturya	-	1.8	-	154	2.9	-		100.1	29.9	5.9		1.2	15 033.0
Bahama Milletler Topluluğu	-	4	600.8	48.8	-	60	290	2.8					
Belçika						65.3	34	61.1	1			83.5	30.9
Bolivya											5.3	2.1	20
Brezilya													3.1
Bulgaristan								83.9		31.8	5.5	3.1	
Çek Cumhuriyeti	-	-	13.5	-	3.2		12.8			108.6			
Cezayir				0.5									
Çin	154.6	346.4	274.3	1886	1 093.5	891.3	2 488.1	8 538.5	14 644.2	6 784.7	4 510.2	7 316.7	29 090.3
Denmark	-	-	17.5	208.5	107	-					0.7		
Dminika													451.2
Estonya						0.9	70.5						
Fas											684.2		684.2
Finlandiya	1.4				0.9		42.1						
Fransa	-	134.2	37.4	3388.7	332.1	54.6	0.5	294.1	45.7	60	3.3	31.6	36.4
Grenada								366.5					
Güney Kore	2.1	-	343.1	13930.3	759.8	61.6	3 916.7	7 679.4	7 217.1	8 515.3	445.8	694.8	2 676.0
Hindistan	24.7	49.3	1073.5	2038.2	900.8	1 055.7	486.6	695	776.2	373.5	282.3	1 299.8	1 507.5
Holanda	0.1	365.3	19.4	221.4	30.1	9 199.8	1 716.4	1 116.1	2 505.0	669	2.8	7.7	64.9
İngiltere	7.5	577	13352.5	20878.9	26 121.3	6 078.7	1 626.6	2 542.5	1 973.0	10 491.0	29 478.4	37 972.6	60 095.1
Irak				0.2									
Iran	16.7	88.3	76.9	749	168	141.5	1 507.7	803.2	392.9	1 520.6	1 050.0	1 151.0	902.8
İrlanda	147.5	782.4	694.6	186.8	44.8	870.6	1.8	51.3	33.7		0.6	1.2	
İspanya							12.5		103.7	40.2	11.4	14.3	44.9
İsrail	164.6	104	75.2	97.6	4.2	73.4	44	179.6	163.3	2 225.8	4 778.2	535.6	910.9

Tablo 3.4 (Devam): Kırgızistan'a Gelen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımların Ükelere göre Dağılımı (bin ABD doları)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
İsveç								30.7					1.2
İsveçre	2004.7	3959.3	1215.9	2962.4	3 283.1	429.2	295.4	356.1	3 958.6	197.4	1 653.6	429.5	465.7
İtalya	10.8	760.4	1942.7	3745.6	3 937.7	559.3	0.1	564.7	423	395.5	364.6		174.6
İzlanda												1 434.3	
Japonya	4	113	514.1	9750.7	167.1	14.1	3.6		0.1	0.5			
Kanada	91811.7	126507.7	31402	8527.4	4 868.3	6 756.9	12 984.4	12 730.0	31 121.2	46 518.2	26 130.9	8 793.6	6 303.2
Karadağ Cumhuriyeti												72.5	
Kıbrıs	17.8	540.7	72.6	58.5	11.6	753	557.8	961.3	1 826.3	11 546.0	10 515.9	22 929.9	8 098.6
Kuba	165.8	267.1	-	-	0.3	14.5	6.6		9.1				
Kuveyt									254.7	1 169.4	971.5	461.1	1 076.3
Kuzey Kore							0.3						
Letonya	2.1	1.5	68		7.9			209.2	51.2	44.3	2.1	5.7	6.1
Liechtenstein	-	300	-	650.6	-	20.6			345	46.3	24.9	22.5	23.6
Litvanya	0.4	0.3	-	434.8	134.3	5.4	0.4	75.1	173.3	520	250.5	1 356.2	1 178.3
Lübnan						10	6.2	48	0.2	137.4			
Lüksemburg									4.2	5.7			
Macaristan	-	-	33.1					431.3					11 456.5
Malezya	-	124	2505	1694.5	90	2 964.8	188.9			0.1			
Mısır							120.4						
Nijer								0.5					
Normand Adaları												327.4	845.7
norveç									29.4			75	
Oman										0.1			
Pakistan	3	19.3	151.1	342	167.9	56.3	34.2	43.8	67.7	85.6	399.8	661.1	3 895.3
Polonya	-	2.2	19.3	211.1	28.8	10		210.9	468.4	807.4	4.7	62.7	24.3
Portekiz	-	-	-	-	-	1	1.3	1 508.5	1 255.2	1 636.9	7 639.5	865.6	
Samoa													1 453.0
Seyşel Adaları				262.9									
Sırbistan													73.2
Slovakya									56.7				
Şrilanka				5.8	159.9	160							
Süriye				0.2	0.9				0.2				

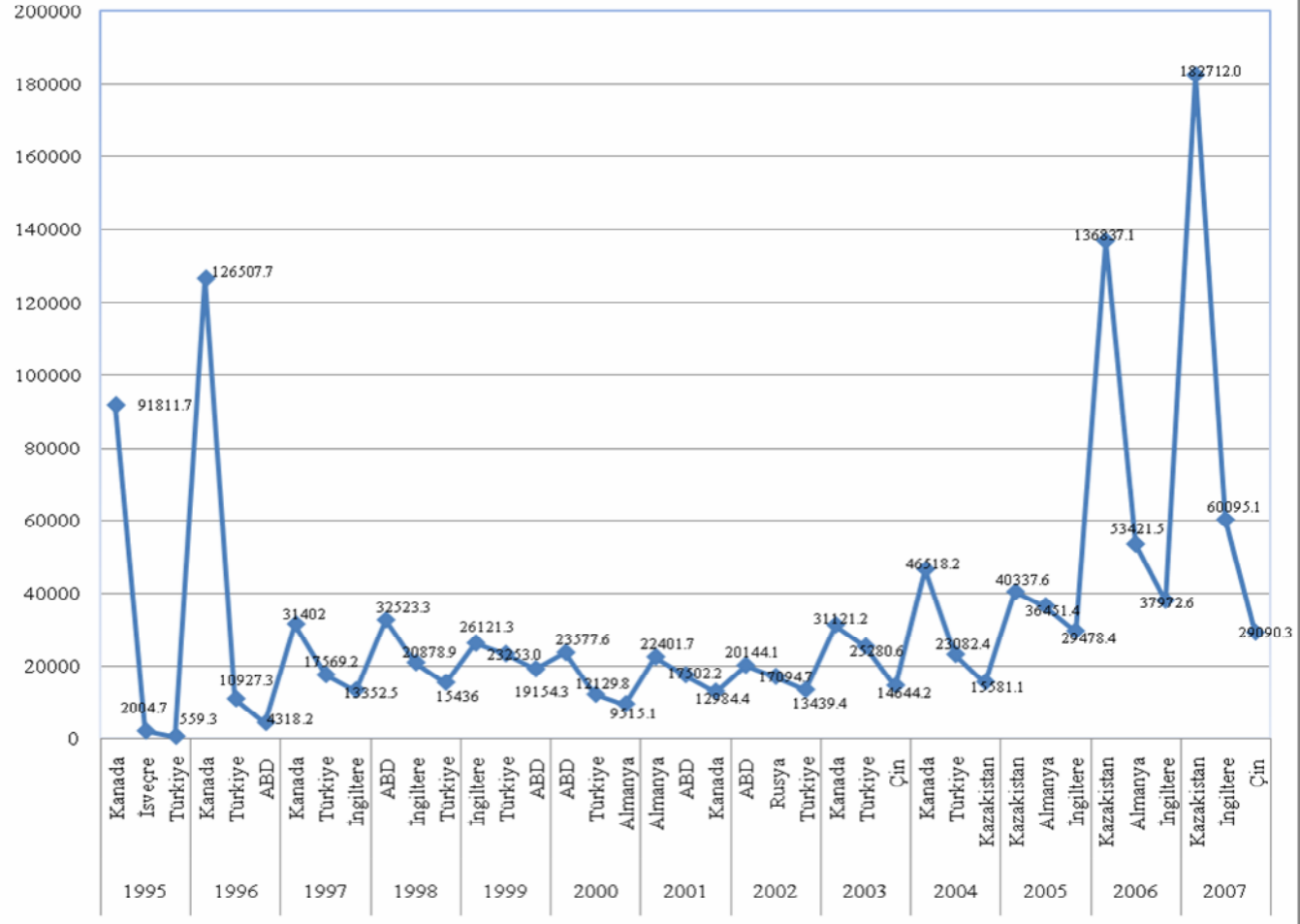
Tablo 3.4 (Devam): Kırgızistan'a Gelen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımların Ükelere göre Dağılımı (bin ABD doları)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Suudi Arabistan	-	1.3	15.5	59.6	783.3	583.5	846.1	1 138.6	6 822.4	1 633.6	1 095.4	3 123.8	1 658.1
Türkiye	559.3	10927.3	17569.2	15436	23 253.0	12 129.8	16 334.9	13 439.4	25 280.6	23 082.4	16 109.9	12 814.9	16 557.7
Ürdün				0.1							17.1		372.6
Venezuela				26.4			21.8						
Virgin Adaları								307	62.8	89.3	279.2	3 012.4	295.9
Viyetnam				59.3									
Yugoslavya	-	35	29.6		3		33.2						
Yunanistan	-	-	1.5	74.3	15.6	15.6						0.3	
European Bank for Reconstruction and Development				-	397		14.6		280.4	944.8	290.3	4 767.4	7 829.0
Diğer Uluslararası Örgütler					688.2				2 224.3	1 239.6	864	4 824.5	18 032.8
Birleşik Devletler Topluluğu Ülkeleri	383.2	1327	2148.1	6490.8	5 804.2	13 068.6	6 354.2	26 114.8	27 546.8	29 033.2	49 371.2	157 202.9	198 260.0
Azerbaycan	-	-	-	6.6	-	-	3.6		-	158.8			
Ermenistan	-	0.4	-	-	-	-			-				3
Beyaz Rusya	0.6	3.9	-	20.3	-	479.1	160	569.9	1 152.3	458.9	591.9	302.6	861.6
Gürcistan	-	3.9	9.2	-	0.6	0.3			51				
Kazakistan	85.3	320.9	1234	4434.1	1 309.5	210.4	1 475.0	6 309.6	13 242.4	15 581.1	40 337.6	136 837.1	182 712.0
Moldova	-	0.2	0.1	-	-	-			46.1				
Rusya	263	773.4	688.9	1323.1	1 505.2	5 426.0	3 020.7	17 094.7	11 125.6	11 866.5	8 127.9	19 786.2	13 352.1
Tacikistan	-	-	4.8	144.9	187	275.1	450.4	1 645.7	273.4	68.1	81.9		271.9
Türkmenistan	-	5	5.3	-	2 517.7	6 576.3	38.1		71.5	17.9			147.8
Özbekistan	34.3	190.4	203.1	532.3	222.4	91.4	1 206.4	286.4	991	304.7	25	208.9	911.6
Ukrayna	-	28.9	2.7	29.5	61.8	10	-	208.5	593.5	577.2	206.9	68.1	

Kaynak: Kırgızistan Ulusal İstatistik Komitesi

<http://www.stat.kg/stat.files/din.files/building/4040007.pdf>

Şekil 3.3: 1995-2007 En Çok Yatırım Yapan Üç Ülke

3.2. Kırgızistan’da Yabancı Yatırımların Ekonomik Etkileri

Yabancı sermaye yatırımları yapıldığı ülke açısından tasarruf ve yatırım sermaye yanında, yönetim bilgisi ve teknoloji transferini de beraberinde getirdiğinden diğer sermaye hareketleri türünden farklılık göstermektedir. Yabancı sermaye bir sermaye hareketi sayılabilirse de bundan daha fazla bir şeydir.

Yabancı sermayenin yatırım yaptığı ülke üzerindeki etkileri, çok çeşitli şekillerde ifade edilebilmektedir. Ancak temel argüman olarak sürülen etkileri yabancı sermayeli şirketlerin daha verimli olması ve bu sayede ülkede üretimin ve verimliliğin artacağıdır. Dolayısıyla ekonomik büyüme meydana gelmesi beklenmektedir. Bununla beraber istihdam artışı, hem ekonomi genelinde hem de yerel firmalar açısından teknolojik yenilikçilik kazandırılması beklenmektedir. Bu argümanlardan yola çıkarak yabancı sermayeden beklenen olası temel ekonomik etkileri Kırgızistan örneğinde: ekonomik büyüme, istihdam artışı ve teknoloji etkisi olarak üç ana konuda ele almak mümkündür.

3.2.1. Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi

Yabancı sermayelerin Kırgızistan ekonomisi büyümesi üzerine etkisini inceleyebilmek için önce büyümenin, özellikle geçiş sürecinin başlangıcında toplam beş yıl süren ekonomik kriz sonrası bir dönemde ele genel olarak dinamiklerine bakılması yararlı olmaktadır.

Daha önceden değinildiği gibi söz konusu kriz etkisi o kadar olmuş ki 1995 yılında Kırgızistan ekonomisi Tablo 3.5’ye bakarsak 1989 yılı seviyesinin ancak 50,4’ü kadar olmuştur. 1996 senesi artık pozitif büyüme oranına geçiş dönemi başlangıcı olmuş ve % 7 büyüme oranı göstermiştir. Bu dönemden itibaren ekonomi sürekli bir istikrara kavuşamamıştır. Özellikle 1998 yılı Rus krizi etkisi ile büyüme oranı yavaşlamış ve ülke ekonomisi sanayi üretiminde önemli konuma sahip olan Kumtor altın üretim şirketinde kaza nedeni ile ortaya çıkan altın üretim düşüşü aynı zamanda 2002 yılında ekonomide sıfır büyüme oranını beraberinde getirmiştir. Genel olarak 1996-2007 periyodu için ortalama büyüme oranı 4.9 olmuştur. Böyle bir tempo 2007 yılında ekonomi üretiminin

1989 seviyesinin % 95'i kadar üretmesini ancak sağlamıştır. Diğer bir değişle geçiş öncesi üretim seviyesi 2007 yılı sonu itibariyle hala ulaşılmamış durumdaydı.

Tablo 3.5 GSYİH, Sanayi ve Tarım Büyüme Oranları (1996-2007)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
GSYİH	7,1	9,9	2,1	3,7	5,4	5,3	0,0	7,0	7,0	-0,2	3,1	8,2
Sanayi	3,9	39,6	5,3	-4,3	6,0	5,4	-10,9	17,0	3,7	-12,1	-10,2	7,3
Tarım	15,2	12,3	2,9	8,2	2,6	7,3	3,1	3,2	4,1	-4,2	1,7	1,6

Kaynak : Kırgızistan Ulusal İstatistik Komitesi

<http://www.stat.kg/stat.files/din.files/vvp/1010003.pdf>

<http://www.stat.kg/stat.files/din.files/vvp/1010006.pdf>

Büyüme oranları dalgalanmalarına temel iki sektör - tarım ve sanayi - bazında bakarsak, o zaman tarımın 2001 yılına kadar daha da istikrarlı bir büyüme gösterdiğini ve genel ekonominin 2001 yılına kadar olan büyümesinin lokomotif olduğu fark edilmektedir. Fakat sonraki yıllarda tarımın da büyüme oranlarının düştüğü görülmektedir, hatta 2005 yılı negatif bir performans göstermiştir. Bu durumuyla tarım sektörü artık ülke ekonomisinin lokomotif durumunu kaybetmiştir. Tarımın böyle iki türkü bir etkisi 1990'lı yıllarda yapılan tarım ve toprak reformlarının sonucunda özel mülkiyetin tarımda oluşması ve dolayısıyla da özel üretimin daha da verimli olması nedeni ile açıklanmaktadır. Ancak bu verimlilik emek yoğun teknoloji sayesinde Gerçekleştirilebilmiştir. Sonuçta tarım sektöründe yapılan reformlar orta vadeli bir etki olarak 2001 yılına kadar pozitif sonuçlarını vermişlerdir. Fakat sonraki yıllarda artık emek yoğun teknoloji verimsizliğe yol açarak önceki büyüme oranlarının yakalanmasını imkansız yapmıştır. Verimliliğin artırılması için ise yeni teknoloji için yatırımlar ve finans kaynakları gerekli olmaktadır. Ancak bu konularda günümüzde tarım sektörü sıkıntı çekmektedir.

Diğer yandan sanayi sektörü daha da dalgalı bir performans göstermiştir. 1997 yılında Kumtor altın Madencilik şirketinin faaliyete geçmesi ile % 39 büyüme gösteren 1999, 2002, 2005 ve 2006 yıllarında eksi değerlerde büyüme oranı göstermiştir. Özellikle sanayide üretim yapısı son mal değil, hammadde üretimine dayalı olmaktadır. Mesela,

2007 yılında Kırgızistan Devlet İstatistik Komitesi verilerine göre metalürji toplam sanayi üretimin % 29'u ve elektrik üretimi % 20.6'nı oluşturmuştur. Diğer bir değişle yarısından fazlası sadece bu iki alt dallardan oluşmaktadır. Aksine makine kuruculuğu sadece % 10, gıda üretimi % 10, hafif sanayi % 15 paylara sahip olmuştur. Dolayısıyla son yıllarda hem tarım sektörünün büyümesini yavaşlaması ve hem de sanayi sektörünün başarısız bir seyir izlemesi artık hizmet sektörünün öncülük bir rol oynamaya başladığını ve sone dönem ekonomi büyümelerini bu sektör sayesinde çoğunlukla sağlandığı anlamına gelebilir.

Kırgızistan ekonomisinin büyümesinin böyle bir büyüme yapısına bağlı olarak yabancı sermayelerin etkisini şöyle açıklayabiliriz. İlk olarak, bağımsız Kırgızistan tarihinde bu zamana kadar gerçekleşen sanayi sektörüne yabancı yatırım Kumtor altın üretimi şirketi olmuştur. Bu şirket sayesinde altın üretim 2000'li yılların başında ülke ihracatının % 40 - % 30 oranlarına oluşturmuştur. Bu bağlamda yabancı sermayenin Kırgızistan ekonomisi sanayi sektörüne etkisi olumlu olarak değerlendirebilir. Ancak yabancı sermayenin bu etkisine süreklilik kazandırılmamıştır ve sonraki yıllarda sanayi sektörüne büyük yabancı sermaye yatırımları olmamıştır. Örneğin, Kumtör şirketinin GSYİH'daki payı son dönemler azalmaya başlamıştır: 2004 yılında payı % 8 iken, 2007 yılında % 2.5 olmuştur. Diğer yandan, tarım sektörüne yabancı sermaye girişi hiç yok denebilecek az olmuştur ve bu sektörde yatırım kapasitesinin artırılması için bir etki yaratmamıştır. Üçüncü bir sektör olarak hizmet sektöründe ise yabancı sermayenin sektörel dağılımı konusunda analizlerden anlaşıldığı gibi daha ağırlık kazanmıştır. Özellikle 2005 yılından sonra bankacılık ve finans sektörüne yağılan Kazakistan yatırımları bankacılık sektörü kapasitesi artırımında büyük bir etki yaratmıştır.

Bu açıklamalardan şöyle sonuca varılabilir. Yabancı sermayenin Kırgızistan ekonomisi büyümesinde 1996 yılından itibaren çeşitli seviyede rol oynamıştır. Büyüme üzerine etkisi sektörler üzerinde çeşitli olmuştur. İlk önemli etkisi sanayi sektöründe olmuştur ve sonradan da hizmet sektörüne doğru bir kayma olmuştur. Diğer yandan ülke ekonomik yapısı açısından tarımsal olması ve ekonomini kalkınması için bu sektörün öncelikle gelişmesi önemli iken, yabancı sermaye bu sektörde önemli katkıda

bulunmamıştır. Çünkü bu sektörde gözlemlenen ilk baştaki olumlu büyüme yabancı sermaye değil, fakat bu sektörde yapılan reformların, diğer bir deyişle toprak ve tarım reformlarının hemen ortaya çıkan, fakat orta vadeli bir etkisinden dolayı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla yabancı sermayenin ülke ekonomisi büyümesi üzerine etkisinin olması ile beraber, bu etki geniş ve kapsamlı olmamıştır, dar ve sadece belli bazı sektörler bazında olmuştur.

3.2.2. İstihdam ve Ücret Üzerine Etkisi

Yabancı sermaye girişlerinin istihdam üzerine etkisi üretim kapasitesinin artırılması ve bunu için de yeni firmaların açılması veya üretimin genişlemesi ile yeni işyerlerinin ortaya çıkması beklenmektedir. Dolayısıyla ülkede işsizlik oranının azalması da tahmin edilebilir.

Bu bağlamda Kırgızistan'da işsizlik oranına bakacak olursak, Tablo 3,6'da 1998 yılından itibaren işsizlik oranının önce artan, sonra da yavaş azalış trendi izlediği görülmektedir. Ancak 2007 yılındaki işsizlik oranı 1998 yılındakinden yüksek olmuştur. Elimizdeki veriye bakarsak Kırgızistan'da işsizlik oranı yüksek olarak çıkmaktadır. Kaldı ki, çeşitli uzmanlara göre Kırgızistan'dan yurtdışında iş arayıp ülkeden çıkan vatandaşlar sayısı 1 000 000'u aşmış durumdadır. Resmi verilere göre bu sayının tam tespit edilmesi güç olduğunu belirtmek ile beraber 300 ile 500 bin arasında değiştiği vurgulanmaktadır. Vatandaşların iş aradıkları ülkeler çeşitli olup, genelde Rusya ve Kazakistan olmaktadır. Kırgızistan'ın beş milyonluk bir nüfusa sahip olduğunu dikkate alırsak resmi verileri bile gerçek olayı yansıttığını kabul edersek, nüfusun % 10'u ve uzmanların görüşlerini ele alırsak % 20' civarında yurtdışında istihdam edilmektedir. Dünya Bankası'nın değerlendirmesine göre bu çalışanların Kırgızistan'a gönderdikleri para miktarı Kırgızistan'ın GSYİH'nın %27,8'i ni oluşturmaktadır. Bu bilgilere dayanırsak Kırgızistan'da işyeri yaratma kapasitesinin düşük olduğunu tahmin etmek mümkündür ve 2000 yılından itibaren iş yeri yaratma kapasitesi sınırlı kalmıştır.

Tablo 3.6 Kırgızistan’da İşsizlik Oranı 1996-2007

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
İşsizlik oranı	5.9	7.2	7.5	7.8	12.5	10.4	9.9	8.1	8.3	8.2

Kaynak: Kırgızistan Ulusal İstatistik Komitesi
<http://www.stat.kg/stat.files/din.files/trud/1070001.pdf>

Genel olarak ülke ekonomisi açısından istihdam yaratma kapasitesi etkili olduğu tam olarak söylenemez iken, yabancı yatırımların mevcut istihdam seviyesini koruyabilmeye yaptığı katkı gözlemlenebilir. Örneğin Tablo 3,6’ya bakarsak 2007 yılında açılan yeni işyerleri açısından sektörler itibariyle ele alırsak en büyük paya ticaret, otomobil tamiri gibi hizmet sektörü sahip olduğu görülmektedir. Sonraki en büyük katkı ülkenin temel ekonomik faaliyeti olan ve yabancı yatırımların sınırlı olduğu tarım sektörü tarafından olmuştur. Sanayi ve inşaat sektörü yaklaşık aynı oranda bir katkıda bulunmuştur. Bu sektörlerle de belli ölçülerde yabancı sermayenin girdiği dikkate alınırsa istihdam etkisi olduğu kabul edilebilir. Diğer yandan yabancı yatırım tarafından son dönemlerde en popüler bir konuma gelen finans ve bankacılık sektörünün katkısı çok sınırlı olmuştur.

Tablo 3.6.1 2007 Yılında Yeni Açılan İşyerleri (Faaliyet Alanlarına Göre) *

Faaliyet alanları	2007
<i>Toplam</i>	<i>119 549</i>
Tarım, ormancılık, avcılık	20480
Balıkçılık	52
Sanayi	13227
İnşaat	13086
Ticaret, otomobil tamiri v.s.	29472
Otelcilik ve restoran	3075
Ulaştırma ve İletişim	4372
Finansal faaliyet	2845
Emlakçılık	4824
Kamu yönetimi	1862

Eğitim	2913
Sağlık ve diğer sosyal hizmetler	2075

* Devlet İstatistiki Komitesi veritabanına göre bu tür veri sınıflandırılmaya ancak 2007 yılında başlatılmıştır.

Kaynak: Kırgızistan Ulusal İstatistiki Komitesi veritabanı.

(<http://www.stat.kg/stat.files/din.files/trud/1070021.pdf>)

Dolayısıyla yabancı yatırımların Kırgızistan ekonomisinde istihdam etkisi söz konusu yatırımların yapıldığı sektörler itibarıyla tahmin edildiği zaman genel ekonominin istihdam yaratma olanağının sınırlı olduğu ve yabancı yatırımların en azından mevcut istihdam seviyesini koruyabilme açısından katkısı olmuştur.

3.2.3. Teknoloji Üzerine Etkisi.

Yabancı yatırımlardan beklenen diğer bir ekonomik etki teknoloji etkisidir. Teknoloji etkisi iki anlamda yorumlanabilir. Birincisi bilgi aktarımı şeklinde – yabancı sermayeli şirketler şirket yönetiminin politikası, üretim yönetimi.v.s konularda yerel firmalara nazaran yenilikçi bir yaklaşım benimseyeceği ve dolayısıyla da yerel firmalara yansıyacağı beklenmektedir. İkincisi, teknolojik etki fiziki anlamda, ya da şirkette yabancı yatırım sayesinde fiziki olarak üretimde kullanılan teknolojilerin yenilenmesi olarak yorumlanabilir. Sonuçta her iki tür anlamda da teknolojik etki verimlilik ve üretim artışı olarak yansıyacağı tahmin edilmektedir. Birinci etkinin gerçekleşebilmesi için bir takım şartların olması gerekmektedir. Bunlardan en önemlisi yenilikçi bir yaklaşımı algılayabilecek ve yerel firmalar arasında yayılmasını sağlayabilecek insan sermayesinin olması ve yabancı sermayeli şirketlerin buna izin verecek kadar açık bir politika yürütmesidir.

Kırgızistan’da bağımsızlık sonrası yabancı sermayeli şirketlerin artması ortaya çıkmaya başlaması ile beraber yerel firmalar da piyasa ekonomisi gerçekleri doğrultusunda yeni bilgi ve girişimcilik konusunda araştırmalar yapmaya başlamışlardır. Ancak bilgi edinme çoğu zaman basit anlamda olup, uygulama olarak geniş bir anlamda

gerçekleşmemiş durumdadır. Çoğu firmalar ülkede yüksek eğitim seviyesine rağmen yeni piyasa koşullarına uygun kadrolar açığı olduğunu belirtmektedir. Demek ki ülkede teknolojik yenilikçiliği sindirebilecek insan sermayesi yetersiz olmaktadır.

Diğer ikinci etkisi konusunda istatistiki verileri tahmini olarak kullanmak mümkündür. Bu açıdan fiziki olarak teknolojik etki dediğimiz gibi firmada yeni üretim teknoloji yatırımı yapılması olarak algılanabilir. Bu tür yatırımlar firmalarda sabit sermaye şeklinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla sabit sermaye yatırımlarının finansman kaynağına göre ele almamız yabancı yatırımların bu konuda ne kadar katkıda bulunduğunu tespit etmekte yardımcı olabilir. Tablo 3.7 bu verileri içermektedir.

Tablo 3.7. Finansman Kaynağına Göre Sabit Sermaye Yatırımlar Yapısı 2003-2007

	2003	2004	2005	2006	2007
Toplam	100	100	100	100	100
İç Kaynaklar	65.1	66.1	71.6	75.9	78.5
Merkezi Devlet bütçesi	7.8	8.0	6.3	5.4	8.8
Yerel Yönetim bütçesi	2.4	2.4	1.3	1.4	2.4
Şirketlerin özkaynağı	37.7	27.0	37.5	47.1	40.8
Halk paraları ve diğer	17.2	28.7	26.5	22.0	25.9
Banka kredileri	-	-	-	-	0.6
Yurtdışı Kaynaklar	34.9	33.9	28.4	24.1	21.5
Yabancı Krediler	21.5	21.9	15.5	14.5	10.7
Doğrudan Yabancı Yatırımlar	8.9	6.2	11.2	8.0	6.9
Yabancı hibe ve yardımlar	4.5	5.8	1.7	1.6	3.9

Kaynak: Kırgızistan Devlet İstatistiki Komitesi veritabanı.

(<http://www.stat.kg/stat.files/tematika/Строит/Ежегодник/инв%204.pdf>)

Tablo'dan görüldüğü üzere sabit sermaye finansmanında en büyük pay ülkenin iç kaynaklarıdır ve bu pay 2003 yılından 2007'ye kadar artmıştır. İç yatırım olarak çoğunlukla şirketlerin özkaynağı olmuştur. Dikkate çeken nokta bu konuda bankaların hiç rol oynamamasıdır. Buna aksine halk paraları ve diğer bir şekilde çekilen yatırımların daha da kıyasla etkili bir rol oynamasıdır. Bu görünüm ülkenin finans sektörünün finansal kaynakları aktarmada etkisiz olduğunu ve daha da kısa dönemli bir

finansman olanağını sağladığı ve sabit sermaye gibi uzun veya orta vadeli yatırımlarda hiç etkili olmadığını göstermektedir. Yabancı yatırımların seyrine bakıldığında ise bunun giderek azalan bir seyir izlediği görülmektedir. 2003 yılında payı 34.9 iken, 2007 yılında 21.5'e kadar düşmüştür. Özellikle yurtdışı kaynaklar arasında doğrudan yabancı yatırım değil, yabancı krediler analize edilen periodda hep daha da yüksek oranda olmuştur. Ancak düşüş oranları açısından daha çok yabancı kredilerin düştüğü ve doğrudan yabancı yatırımların iniş-çıkışlı bir tempo izlediği görülmektedir. Dikkate çeken diğer bir nokta Kırgızistan örneğinde yabancı hibe ve yardımlar az da olsa sabit sermaye yatırımlarında rol oynamış bulunmaktadır.

Dolayısıyla yabancı yatırımların Kırgızistan örneğinde teknoloji etkisi sınırlı olmaktadır. Bilgi aktarımını ve yenilikçilik açısından yerel insan kaynaklarının da buna uygun olması gerekmektedir. Firmaların üretim teknoloji altyapısına yapılan yatırımlar açısından ise yabancı yatırımlar giderek azalan bir seyir izlemiştir ve özellikle doğrudan yabancı yatırımları çok sınırlı olmuştur.

3.3. Yabancı Sermaye Yatırımlarını Çekmedeki Bazı Sorunlar ve Ülkenin Bazı Avantajlı Yönleri

Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan problemlerin başında uzun vadede sermaye birikimi ve teknolojik gelişme sağlayacak olan yabancı yatırımların ülkeye Yeterli ölçüde çekilememesidir. Elbette ki bu alanda başarı sağlayabilmek için gerekli yatırım atmosferinin yabancı yatırımcılar için sağlanması gerekmektedir. Bunların başında halkın yabancı yatırımcılara bakış açısının değişmesi gerekmektedir. Yabancı yatırımcılara yabancı gözüyle bakılarak halkın davranışlarında ve belirli devlet organları tarafından bürokratik engellerin çıkarılması durumunda yabancı yatırımcı yatırımı hakkında gerekli değerlendirmeyi yaparak yeni güvenli ortamlar arayacaktır. Olumsuz faktörlerden diğeri ise yatırımları hızlandıracak ve kolaylaştıracak olan altyapı yatırımlarının gerçekleşmemiş olmasıdır. Bu altyapı yatırımları, ulaşımdan bankacılık

sektörüne kadar uzanır. Bu olumsuz faktörlerin geçiş süreci yaşayan ülkeler açısından en tehlikeli olanı rüşvet ve yolsuzluk alışkanlıklarıdır.

Sovyetler birliğinin dağılması ile birlikte merkezi planlı ekonomi sistemi 70 yıl yaşayan bir ülke için bu sisteme tamamen bir zıt sisteme geçiş hiç kuşkusuz kolay olmayacaktır. Farklı mantalite, farklı bakış açısı bu geçiş sürecinde kendisini göstermiştir. Toplum açısından bakıldığında yeni sisteme hızlı adapte olabilen çıkarlarını koruyabiliyorken, kendisini adapte edemeyenler de fakirlik sınıfına dâhil edilmiş durumdadırlar. Daha önce de bahsedildiği gibi devletin yerine getirmesi gereken en önemli görev de ülkenin bütünlüğünü koruyabilmek ve vatandaşlarının refahının iyileşmesidir ve özellikle geçiş sürecinde olan bir ülkeye düşen ayrıca başka görev de bu korunmamış sınıfın adaptesini sağlayabilmektir.

Kırgızistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra diğer Orta Asya ülkelerine nazaran iyi durumda değildi. Doğal zengin kaynakların bulunmaması dışarıya açılmada iletişim ve altyapı sorunlarının bulunması geçiş sürecini hiç de kolay yapmamıştır. Piyasa ekonomisine geçiş reformları yeterli finansmanla yapılması lazımdır. Ama maalesef bu finansman ne iç kaynaklarla ne de dış kaynaklardan yeterli ölçüde alınabilmiştir. Geçiş dönemin ilk yıllarında iç tasarrufun hemen hemen hiç olmaması, olsa bile yüksek enflasyondan dolayı değerinin yitirmeleri, ayrıca bu kaynakları sağlayacak bankacılık, finans sektörünün olmaması krizin etkinliğini daha da arttırmıştır. Bu şartlarda gerekli reformların dış kaynaklarla finans edilmesi zorunluluğu olacaktır. Bu da ya kredi alınacak, ya da yabancı sermaye yatırımlarının yapılması olacaktır. Tekrarlamak gerekirse o dönemki iktidarın yeterli tecrübesinin olmaması, geçiş sürecinde reformların sonunu belirleyebilecek bir stratejik planın yokluğu ve daha da en doğrusu ülkenin çaresiz durumda olması gerekli kaynakların bulunması için yüksek faizli kredileri almak zorunluluğu yaratmış, bir de bu alınan krediler devlet garantisi ile gelmiştir. Kaynakları kullanmada kontrolün olmaması, yolsuzluk, kaynakları doğru yönde kullanılabilmeye gerekli projelerin geliştirilememesi alınan kredilerden maksimum fayda sağlanamamıştır.

Bu gerçekler altında yabancı sermayenin ne kadar önemli olduğu kuşkusuz bellidir. Doğal olarak böyle yatırımlardan en karlı, en efektif ve en etkin alanlara yönelmesi beklenir. Yabancı yatırımları sadece nakit akışı değil aynı zamanda bilgi, teknoloji, inovasyon, tecrübe getirecektir. Dikkat çekici diğer nokta da özellikle bir geçiş sürecinde bir ülke için toplumsal faydanın sağlanmasıdır, bu faydanın bir tanesi de toplumu yeni sisteme adaptesini sağlamada yardımcı olmak. Bilindiği gibi sermaye yatırımları ile birlikte iş organizasyon yönetimi, tecrübe, kadro gelecektir. Bu da önemli etken olarak görülebilir.

İşte burada devletin rolü büyüktür. Yabancı sermaye yatırımları çekmede devletin yapması gereken sinerji yaratacak bir faaliyette bulunmaktır. Ama bütün geçiş ekonomilerinde görüldüğü gibi ve Dünya Bankası, IMF raporlarında yer aldığı yüksek düzeyde yolsuzluk, bürokrasi gibi olumsuz etkenler bir fenomen olarak görülmüştür. Tabi bu faktörler dışında da etkenler vardır ama yine Dünya Bankası raporuna göre adı geçen faktörleri çok şiddetli bir unsur olduğu vurgulanmıştır.

3.3.1. Karşılaşılan Temel Sorunlar

Kırgızistan'da yabancı sermaye yatırımlarını ülkeye çekmede karşılaşılan zorluklar olarak birçok faktör gösterilebilir. En başlı örnekler olarak aşağıdakiler vurgulanabilir:

Altyapının yokluğu. Bu problem Kırgızistan şartlarında daha da şiddetli görünmektedir. Ülkenin denize çıkılamaması, buna alternatif tren yollarının iyi durumda olmaması ve geniş bölgeleri kapsayamaması, oto yolların da yeterli ve düzgün olamaması ülkeye gelecek olan bir yabancı yatırımcıyı düşündürecektir. Bu şartlarda lojistik çalışmaların yapılması ve gelecekte olabilecek beklenmedik olaylara karşı çözümleri de muhtemelen zorlaştıracaktır. Ayrıca ülkenin dağlı bir ülke olması hiç de iyi olmayan yollar ülke içi ulaşımı da daha zorlaştıracaktır.

Yolsuzluk. Bu problem en önemli etken olarak görülmektedir. Açık şeffaf bir sistemin yokluğu, işlerin mevzuata göre değil mevzuatı onu yandan geçerek yapılması yatırımcıyı ikileme karşısına bırakır. Bir de yolsuzluğun yarattığı sistem hiç de güvenilir bir sistem olmadığından yapılan yatırımın uzun vadeli olup olmamasını, hacmini ve bir de maliyetin büyük ölçüde etkilemektedir.

Transparency International örgütünün 2008 yılında yayınladığı raporunda Kırgızistan dünya ülkeleri arasında 167. sırada iken, Kırgızistan'dan sonra Afrika ülkeleri yer almıştır, 2009 yılındaki Forbes dergisinin yolsuzluk ile ilgili raporunda Kırgızistan 4. sırada yer almıştır. Kırgızistan'ın önündeki diğer üç ülke ise Çad, Zimbabve ve Kamboçya olmuştur.

Emniyet. Bu etken de önemli olarak görülmektedir. Çünkü bir yabancı yatırımcı için yaptığı yatırımın ve menfaatlerinin korunmasını ister.1999 yılında Kırgızistan'ın güney bölgesinde yaşanan teröristlik olaylar ve bu olayın medyadan geniş yayınlanması ülke imajını sarsıtacak etki yaratmıştı. 2005 yılında gerçekleşen darbe ve bunun medyada negatif yönde dünyaca yansıtılması yatırımcıyı tereddüt ettirmiştir. 2005 yılından sonra sıkça görülen siyasi istikrarsızlık ülkenin gerek iç yatırımcı gerekse yabancı yatırımcıyı da etkilemiştir.

Bürokrasi. Tabi bu faktör bütün ülkelerde görülmekle birlikte, özellikle bir geçiş ekonomileri şartında daha da problemin ciddiyetini artırmakta. Dünya Bankasının çok ülkeyi kapsadığı ve her yıl yayınladığı “Doing Business” 2009 yılı raporunda Kırgızistan iş yapma kolaylığı reytinginde Tablo 3.8’de görüldüğü gibi 68’ci sırada, yeni iş kurma sıralamasında 31’ci sırada yer almıştır .

Tablo 3.8: Kırgızistan Doing Business 2009 Sıralaması	
Sıra	Doing Business 2009
İş yapma kolaylığı	68
Yeni iş kurma	31

Kuruluş izin işleri	58
İşgücü istihdamı	81
Varlık kaydı	52
Kredi alma olanağı	28
Yatırımcıyı koruma	11
Vergi ödeme	155
Sınır ötesi ticaret	181
Sözleşme infazı	52
İşi kapatma	137

Kaynak: World Bank “Doing Business 2009”.

(<http://www.doingbusiness.org/ExploreEconomies/?economyid=106>)

Finans ve Bankacılık Sektörlerinin Gelişmemiş Olması. Finans ve bankacılık sektörlerinin dünya finans sektörlerine entegre olunamaması yabancı yatırımcı için sıkıntı yaratmaktadır. Bankacılık sektörünün ürünlerinin az ve pahalı olması, kredi alma imkanlarının pahalı olması ve güvenilir olmaması yatırımcıyı zor durumda bırakabilir.

Ayrıca borsanın da gelişmemiş olması Kırgızistan’a yatırım yapan yatırımcı faaliyetlerini piyasada likidite olanağını zayıf bırakmaktadır.

Mevzuatın istikrarsızlığı. Bu olgu yatırımcının maliyetini artırabilmektedir. Bugün cazip gelebilecek projeler, yarın mevzuatın değişmesiyle cazipliğini yitirebilmektedir. Bazı kanunlar birbirine bağımlı olduklarından birisinin değişmesi diğerinin de doğal olarak değişmesine neden olmaktadır. İlk vergi kanunu 1997 yılında yürürlüğe girmiştir ve bugüne kadar bir çok değişikliğe uğramıştır. 2009 yılında yeni vergi kanunun yürürlüğe girmesi önceki kanunla çalışan yatırımcıları zor durumda bırakmıştır. Bununla birlikte bazı kanunlar eski Sovyetler birliğindeki kanunları niteliğini taşıyabilmektedir. Örneğin iş kanunun bazı maddeleri eski sistemdeki kanunları yansıtmakta ve artık yeni şartlarda tamamen değiştirilmesi zorunluluğunu getirmekte.

Bilgi ve haber yetersizliği belki de yabancı sermaye yatırımlarını çekmenin ilk aşamasında karşılaşılan problem olarak görülebilir. Gerek ülkedeki sosyo-ekonomik,

gerekse siyasi durumu yansıtacak bilgilerin yetersizliği veya gerçeği yansıtacak bilgilerin yokluğu yatırımcıları şüpheli bırakmakta. Aynı zamanda kararlı yatırımcının birinci elden bilgi alınmasını mecbur kılmakta, bu ise maliyetin de artmasına neden olmaktadır. Ama son yıllarda internetin hızlı gelişimi, bağımsız danışmanlık şirketlerinin artması bilgi edinmede kolaylık sağlamaktadır.

3.3.2. Kırgızistan'ın Avantajlı Yönleri

Yukarıda bahsedilen problemlerin mevcut olması Kırgızistan'da yatırım ikliminin tamamen kötü olduğu anlamına gelmez, problemler ile birlikte Kırgızistan diğer ülkelere nazaran bazı alanlarda avantajlı durumda olduğu da söylenebilir.

Bağımsızlığını aldıktan bugüne kadar Kırgızistan birçok ülke ile ekonomik, kültürel, siyasi ve diğer alanlarda ilişkilerde bulunmuş, uluslararası örgütlere üye olmuştur ve genel olarak Kırgızistan diğer Orta Asya ülkelerine göre açık, özgür, demokratik ülke olarak nitelendirilmektedir. BDT ülkeleri arasında birinci olarak Dünya Ticaret Örgütüne üye olmuştur. Bu ise birçok yönden yabancı yatırımcılara da avantaj sağlamaktadır. Malların ihracat ve ithalatında kolaylık sağlanmakta, maliyetlerini düşürmekte.

Kırgızistan Orta Asya ülkeleri içinde en açık, piyasa ekonomisini benimsemiş, devletin fazla müdahale etmediği bir ekonomik sisteme sahiptir. Kendi milli parasını BDT ülkeleri arasında birinci olarak çıkarmış ve döviz kurları serbestçe piyasada belirlenmektedir. Dövizin ülke dışı ve içine aktarımında diğer komşu ülkelere nazaran serbesttir. Ve herkes paralarını diğer döviz cinsine istediği zaman ve istediği miktarda piyasada değiştirebilmektedir. Özbekistan mesela bu konuda serbest sayılmaz, döviz alabilmek için devletin izni ve belli bankalarda ancak değiştirebilmektedirler.

Diğer önemli bir ekonomik etken fiyatların istikrarlılığıdır. Bağımsızlığın ilk yıllarında hiperenflasyon olgusunu yaşasa bile son dönemlerde çok düşük enflasyona sahip bir ülke sayılmaktadır. Tabi bu etken devamlı kalacağı anlamına gelmez, ama

yıllar itibariyle bir perspektif çizildiğinde bu koşul yatırımcı önünde bir iyi gösterge sayılabilir.

Mevzuatın istikrarsızlığı bir negatif etken yaratmakla birlikte hükümet mevzuatların devamlı iyileşmesi çabasıdadır, buna ek olarak birçok devletten bağımsız kurumlarının ve muhalefetin olması ve onların her zaman gerek ekonomik, gerekse siyasi konuda tartışmada bulunmaları hükümetin onların görüşlerini dikkate alarak yasa çıkartmalarını sağlamakta.

Coğrafi olarak dağlı ülkesi sayılması bir yandan turizm gibi sektörlerin gelişmesine elverişli olabilir ve bunun yanında yan sektörlerin de gelişmişliğini sağlanabilir. Araştırılmış ve mevcutluğu ispatlanmış doğal kaynakları da vardır, ve devlet tarafından gerekli altyapı yatırımların yapılması halinde yatırımlar için elverişli sayılabilir.

Sovyetler döneminde Kırgızistan'da okuma yazma oranı %99 oluşturduğu, eğitilmiş işgücünün bulunduğu ülke sayılırdı. Geçiş döneminde diğer ülkelere beyin gücü olmuşsa da kaliteli işgücü oranı yüksek kalmaktadır ve aynı zamanda ülkede işgücü maliyetleri düşük sayılmaktadır. Bu da yabancı sermaye yatırımcıları için avantaj olarak görülebilir.

SONUÇ

Bu araştırmada geçiş sürecinde Kırgızistan ekonomisi ve gelişimi için yabancı sermayenin önemi ve rolü, yatırım ikliminin değerlendirilmesi, karşılaşılan problemler ve çözüm önerileri anlatılmıştır. Araştırma üç bölümden oluşmuştur. İlk bölümde genel olarak geçiş ekonomileri ve geçiş sürecinde onların makroekonomik performansı, bağımsızlık sonrası Kırgızistan'ın sektörel bazda ele alınarak genel ekonomik durumu anlatılmıştır. İkinci bölümde Kırgızistan'da yabancı sermaye yatırımlarının kurumsal amaçları ve hukuki düzenlemeleri ele alınarak ülkede yatırım ortamı ve uygulanan yatırım politikası incelenmiştir. Ayrıca ekonomiye çok katkısı görülen yatırım türleri ve boyutlarında da söz edilmiştir. Son bölümde Kırgızistan'da yabancı sermaye yatırımı geleceği perspektifi içinde ülkenin yatırım iklimi, temel sorunları ve ülkenin avantajlı yönleri analiz edilmiştir.

Ne kadar yabancı sermaye yatırımlarının ekonomideki rolünün büyüklüğü önemle vurgulanmışsa da bu alanda çalışmalar maalesef yeterli görülmemektedir. Bu bağlamda yapılması gerekenler ülkeye yabancı sermaye yatırımlarını çekebilme faaliyetleri bu alandaki olumsuzluklar dikkate alınarak devam etmeli ve yatırımcılar için iyi bir iklim yaratılmalıdır. Önceki bölümlerde de önemle vurgulandığı gibi yatırım alanındaki problemlerin çözümü direkt olarak ülkenin makroekonomik göstergelerine yansiyacaktır. Bu bağlamda yapılması gereken önemli adımlar yabancı sermaye yatırımlarının ülkenin ekonomik strateji planlamasındaki yeri ve önemi belirtmekle birlikte, reel adım olarak yatırım ikliminin iyileştirilmesini sağlamaktır.

Yabancı sermaye yatırımlarını çekmedeki önemli etkenlerdini biri olarak ülkenin coğrafik yapısı olduğu belirtilmişti. Çünkü yatırımı gerçekleştirecek olan yabancı yatırımcı için üretim sonrası en önemli sorun ürünlerin pazara ulaştırılması ve pazarlama sorunudur. Kırgızistan'ın nüfusu yabancı yatırımcı için talep yaratabilecek seviyede değildir. Yeterli seviyede olmayan ülke nüfusuna birde komşu ülkelerin içinde bulundukları ekonomik ve siyasi istikrarsızlık da eklenince Kırgızistan'ın yabancı

sermayeyi çekme başarısı konusunda daha etkin politikalara ve alanlara yönelmesi gerekmektedir. Bu açıdan bölgede oluşturulacak ikili veya çoklu yatırıma anlaşmaları ve avantajlı serbest ticaret bölgeleri önem arz etmektedir.

Daha öncede açıklandığı gibi, başarılı ülkelerde göze çarpan önemli gelişmelerden bazıları, altyapı yatırımlarının hızlı bir şekilde tamamlanması, ticaret'in gerçekleştiği bir çok ülke ile çifte vergilendirme andlaşmalarını gerçekleştirilmesi, yabancı yatırımcıya mülk edinme, yatırım garantisi, kar transferi ve vergi oranlarında istikrarlı olunma hususlarında garantilerin verilmesi olmuştur. Fakat Kırgızistan'da bu hususlarda yabancı yatırımcıya garantilerin 1997 yılında yürürlüğe giren yabancı yatırımlar hakkındaki kanuna kadar, vergi oranlarındaki yabancı yatırımcı aleyhine çok sık görülen değişimler, halkın yabancı yatırımcıya olan tutumu ve vergi memurlarının sebepsiz ve vakitsiz yatırımcıları teftiş etmeleri özellikle 1997 yılına kadar genel trend olmuştur. 1997 öncesi yaşanan olumsuz gelişmeler yabancı yatırımcıların ülkeyi yatırım yapmaya yeterli görmemelerine ve mevcut olan yatırımcılarında terk etmelerine sebep olan etkenlerden biriside ülkede yüksek seviyede olan yolsuzluktur. Yolsuzluk olarak sadece bizzat maddi menfaat olarak değil, buna iş ahlakını da (işe vaktinde gelme, verimlilik yüksekliği, yaratıcı olma gibi) eklemek gerekir.

Bilindiği gibi yabancı yatırımcı ilk önce yatırım yapacağı ülkede siyasi ve ekonomik istikrar ister. İstikrar gelecek garantisi sağlar. Yatırımcı gelecek garantisi göremezse riske girmeyeceği açıktır. Dolayısıyla yabancı yatırımcı için verimli olan birçok alan Kırgızistan'da mevcut olduğu halde hedeflenen seviyeye gelinememesi yukarıda sayılan sebeplerle açıklanmaktadır. Yatırımcıya mülk edinme, güvenlik garantisi, kar transferi, idari istikrar ve vergi kanunları hususunda garanti verildiği takdirde yabancı yatırımcıları çekme başarısı göstermiş ülkelerin seviyesini yakalama hiç de güç olmayacaktır.

Bu genel sonuçlara göre, Kırgızistan ekonomisinde yabancı sermaye yatırımlardaki dalgalanmaların önlenmesi için istikrarlı siyasi ve ekonomik

politikaların izlenmesinin yanında, temel haklarının güvence altına alınması, yabancı yatırımcılar için güven verici yatırım iklimlerinin oluşturulması zorunludur. Bu çalışma çerçevesinde yapılan ikili görüşmelerde yabancı yatırımcıların genel kanaati hükümet organlarının yatırım süreci içerisinde izlenen bürokratik engellerin asgariye indirilmesi, suiistimallerin ortadan kaldırılması ve istikrarlı ekonomik ve siyasi politikaların izlenmesi gerektiği yönde olmaktadır.

KAYNAKÇA

- A. EGELİ ve Ö. S. Emsen; “Geçiş Ekonomilerinin Makroekonomik Performansları ve Kırgızistan Üzerine Bir Değerlendirme”, Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyumu, 2 - 4 Mayıs, Bişkek, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan, 2002, s.43
- ARTIKBAEV O; Kırgızistan Ekonomisine Yabancı Yatırımı Çekme ve Kullanımındaki Problemler, Bişkek, 2002.
- BAKTIGULOV Djumadil Sapaloviç: Kırgızistan Köylerinin Sosyal Gelişmesi. (1928-1940)
- BALCILAR, M., (2002), “Geçiş Ekonomilerinin Büyüme Etkinliklerinin Bir Değerlendirmesi”, Manas Üniversitesi Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyum Bildirileri içinde, 2-4 Mayıs Bishkek
- BEKZAT, MADANBEKOV: *Investor's Survey*, Investment Now Dergisi
- BELGELERLE SOVYET KIRGIZİSTAN :1917-1967. (Frunze, 1983)
- BİYALİEV A.B; “KR’nın Ekonomikasına İnvestitsiyaları Tartuu Üçün Kanday Cagımduu Şarttardı Tüzüü Kerek?”, Bişkek 2003.
- CENTRAL ASIAN JOURNAL, Number 2. Bişkek 2007
- DELİKTAŞ E., (2002), “Kırgızistan’da Özelleştirme Süreci”, Manas Üniversitesi Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyum Bildirileri 2-4 Mayıs Bishkek.
- FISCHER, S. ve SAHAY, R., (2000), “The Transiton Economies After Ten Years”, NBER Working Paper no:7664.
- FISCHER, S., R. SAHAY ve C.A. VEGH, (1996), “Stabilization and Growth in Transition Economies: The Early Experience”, Journal of Economic Perspective, Vol: 10, No: 2, Spring, 45-66.

- FİLATOV, Geçiş Sürecinde Endüstri Ekonomisinde Yatırım Politikasının Problemleri, Voprosy ekonomiki, 1995.
- GAMZE K. GÜNGÖRMÜŞ; Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Sonra Kırgızistan: Sorunlar Yeditepe Üniversitesi, 2005.
- İSMAİL ADEM; 2005
<http://abmankara.org.tr/ulkeler/Kirgizistan%20Ulke%20Raporu.doc>
- KERİMKUL OROZALİYEV: Kırgız Halkının Tarihi Tecrübesi, Sosyalizme Geçiş Dönemi Kapitalizm Dâhil. (Frunze, 1974)
- KIRGIZ RESPUBLİKASI, Cokorku Keneştin Carçısı, (2003)
- KIRGIZİSTAN EKONOMİSİ XXI Yüzyılın Başında, Bişkek, 2003
- KIRGIZİSTAN EKONOMİSİ, Kırgız-Türk Manas Üniversitesi, Bişkek, 2003
- KIRGIZİSTAN ULUSAL İSTATİSTİK KOMİTESİ, yıllık rapor 1991–2007
- KOYÇUMANOV, Bobuşev; 'Sovyet Sonrası Orta Asya Geçiş Ekonomilerinin Sorunları ve Entegrasyonun Geleceği' s.17
- KR JANI PERSPEKTİVALARI: 2010-ga çeyin Önüktürüünün Komplekstüü Negizderi, Bişkek 2001
- KIRGIZİSTAN EKONOMİSİ : Durumu ve Büyüme sorunları, Bişkek, 2004
- MEHMAET YÜCE; 2004, <http://www.isguc.org.az/view.php?ex=192>
- RAFİS ABAZOV; Bağımsız Kırgızistan: Geçiş Politikaları. Türkler C.19: Ankara, 2002. s.510
- RAMAZAN GÖKBUNAR; Dünya Bankası'nın Yoksulluğa Karşı Politikaları: Kırgızistan Örneği. Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 2004.
<http://www.tdcif.org/sempozyum/poster/2.doc>
- SABIR ATTOKUROV: Kırgızistan'ın Sanayi Tarihi. (Frunze, 1971).
- SELDA ÖZDENOĞLU; Ekonomik, Ticari ve Teknik İşbirliği Daire Başkanlığı Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı Kırgız Cumhuriyeti, Temmuz 2005.
- SÜREYYA SAKINÇ; a.g.m., Qafkaz Üniversitesi, Bakü, 2003.

- ŞEA, A; Ekonomik reformlar ve Kırgızistan'da yabancı yatırımlar,
Reforma dergisi, 2004.
- TANDIRCIOĞLU, H., (2002), "Geçiş Ekonomilerinde KİT'ler ve Özelleştirme",
Manas Üniversitesi Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri
Uluslararası Sempozyum Bildirileri. 2-4 Mayıs Bishkek
- TURAR Koichiev : "The Economy of Kyrgyz Republic on the Way of Reforms"
2001 Bishkek, s.141-149
- TURAR Koichiev: *İlim Jana Bilim Bulagı*, Reforma Jolunda Kırgızstandın
Ekonomikası, Bişkek, Sentr Ekonomiçeskih i Sotsialnıh Reform:
Programma razvitiya i razmeşeniye otrasley ekonomiki Kırgızskoy
Respubliki, Bişkek, 2004
- TURAR Koichiev; Sovyet Sonrası Yeniden Yapılanma, Teori, İdeoloji
Ve Realiteler. KTMÜ Yayınları:23, Bişkek 2002.
- TÜLİN CANBAY; 2003, Kırgızistan'da Dış Borç Ve Borç Yönetimi Sorunu
Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi
<http://www.tdcif.org/sempozyum/poster/6.doc>
- YAMAN, Şakin, (1999), "Eski Sosyalist Devletlerde Ekonomik Dönüşümün 10 Yılı",
Jeo Ekonomi dergisi.
- YUGAY, L; Kırgızistan'da yatırım politikası, Toplum ve Ekonomi, Bişkek, 2002
- YUSUF ABDRAHMANOV: 1916. Stalin'e Mektuplar. (Frunze, 1991)
- ZAKON KIRGIZSKOY RESPUBLİKİ "O Investitsiyah v KR", 2003-№ 66

Internet Kaynakça

TİKA, 2005. <http://www.tika.gov.tr/Dosyalar/Kıgızistan.doc>

DEİK, <http://www.deik.org/bultenler/200415105022kirgizistan-ekim2003.pdf>

<http://www.spf.gov>

<http://www.worldbank.org>

<http://www.stat.kg>